

NORDISK TIDSKRIFT

FÖR VETENSKAP, KONST OCH INDUSTRI
UTGIVEN AV LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

Jubileumsnummer

Letterstedtska föreningen
1875-2015

- Inge Jonsson
- Claes Wiklund
- Henrik Wivel
- Guy Lindström
- Snjólaug Ólafsdóttir
- Hans H. Skei

STOCKHOLM

■■ Ny serie i samarbete med Föreningen Norden ■■

Årg. 91 • 2015 • Häfte 2E

NORDISK TIDSKRIFT 2E/2015

INNEHÅLL

Förord. <i>Björn von Sydow och Claes Wiklund</i>	221
<i>Artiklar</i>	
Jacob Letterstedt 1796-1862: Storföretagare och donator. <i>Inge Jonsson</i>	223
Bildsidor: Vallerstad, Sydafrika, Fyra huvudstyrelseordförande, De nationella avdelningarnas ordförande, Nordisk Tidskrifts redaktion, Letterstedt-medaljen	283
Letterstedtska föreningen och Nordisk Tidskrift. Hågkomster och reflektioner från mina 33 år. <i>Claes Wiklund</i>	289
En respektindgydende indsats. Seks danske medredaktører af Nordisk Tidskrift 1878-2015. <i>Henrik Wivel</i>	323
Sjuttiofem år med finländska redaktörer i Nordisk Tidskrift. <i>Guy Lindström</i> . . .	331
Island i Nordisk Tidskrift och den isländska avdelningen. <i>Snjólaug Ólafsdóttir</i> . . .	337
Norske medredaktører av Nordisk Tidskrift 1878-2015: Et imponerende anegalleri. <i>Hans H. Skei</i>	343

ISSN 0029-1501

Tryck: Tellogruppen AB, Söderköping

341 363

FÖRORD

Letterstedtska föreningen bildades för 140 år sedan närmare bestämt 1875. Föreningen bygger sin verksamhet på den stora donation som generalkonsuln Jacob Letterstedt lämnade efter sig år han avled 1862. Föreningen har enligt sin stadga – med ett mera gammaldags språk kallad för grundreglor – till ändamål att befordra gemenskapen mellan de fem nordiska länderna vad avser industri, vetenskap och konst. Detta sker främst genom utgivande av *Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri* som började utkomma år 1878. Tidskriften är idag inne på sin 138:e årgång i obruten följd. Men föreningen har också till uppgift att dela ut anslag till olika nordiska ändamål samt att hålla möten inom och mellan de fem nationella avdelningarna. Det sistnämnda sker bland annat genom avhållandet av medlemsseminarier ungefär vartannat år.

Från och med år 1981 delar Letterstedtska föreningen ut en nordisk förtjänstmedalj som idag har fördelats mellan sammanlagt 35 mottagare. På grundval av en ny donation från fd universitetslektorn Lars-Olof Nyhlén och hans maka Marthe har föreningen kunnat inrätta ett nytt nordiskt översättarpris som i år utdelas för fjärde gången. Prissumman är på 50.000 sek.

Tidigare tidskriftsjubileer har manifesterats genom utgivning av temanummer av *Nordisk Tidskrift*. I NT 8/1927 återfinns sålunda artiklar av eller om tidskriftens redaktörer. Femtio år senare var det dags för en ny jubileumsutgåva, NT 1/1977, i vilken tidskriftens dåvarande redaktörer med huvudredaktören Örjan Lindberger i spetsen tog sig an olika aspekter av tidskriften och/eller de nationella avdelningarnas verksamhet.

Professor em Inge Jonssons utförliga och väl dokumenterade levnadsteckning om föreningens donator Jacob Letterstedt inleder vårt jubileumsnummer NT 2E/2015. Därefter följer en längre artikel om Letterstedtska föreningens verksamhet och om utgivningen av *Nordisk Tidskrift* skriven av den nuvarande huvudredaktören. Sedan följer i tur och ordning bidrag från tidskriftens fyra nationella redaktörer i Danmark, Finland, Island och Norge.

Parallellt med arbetet med detta temanummer har redaktionssekreteraren Lena Wiklund utarbetat ett tioårsregister som utförligt förtecknar innehållet i tidskriftens årgångar 2005-2014. Det är vår förhoppning att temanumret och tioårsregistret tillsammans skall sprida kännedom om vad Letterstedtska föreningens styrelser och *Nordisk Tidskrifts* redaktion ägnat sina krafter åt under de gångna åren i det nordiska kulturutbytet och det nordiska samarbetets tjänst.

Stockholm i början av oktober 2015

Björn von Sydow
Ordf. i Letterstedtska
föreningens huvudstyrelse

Claes Wiklund
NT:s huvudredaktör och
ansvarig utgivare

Jacob Letterstedt och hans dotter Corinne.

INGE JONSSON

JACOB LETTERSTEDT 1796-1862: STORFÖRETAGARE OCH DONATOR

Inge Jonsson var professor i litteraturvetenskap vid Stockholms universitet 1973-1994. Han var rektor för Stockholms universitet 1988-1994. Han har också varit ordförande i Riksbankens Jubileumsfond och i Försvarshögskolans styrelse. Inge Jonsson är medlem i Letterstedtska föreningens svenska avdelning sedan 1990.

Prolog.

En vacker dag i slutet av den välsignat sköna sommaren 2013 rörde enstaka skördeträskor i fjärran upp gråvita moln av damm på den milsvida slätten kring Skänninge. Årets skördearbete var tydligen ännu inte avslutat. Även runt kyrkan i Vallerstad, uppförd under Karl XIV Johans fjortonde och femtonde regeringsår som en plakett över porten upplyser, pågick ett arbete. Två män höll på att fälla några åldriga och sjuka almar, och mullret från motorsågar och frontlastare hade brutit den stillhet, som brukar råda på lantliga kyrkogårdar. Flera av de äldre gravarna var kringgårdade av smidda staket, och den största av dessa, placerad i kyrkogårdens sydvästra hörn, väckte uppmärksamhet genom att där stod en kruka med rött prunkande begonior. Det liggande slipade stenblock, som täckte förgängelsens rum, var så mossbelupet, att en inhuggen text endast med svårighet kunde läsas: ”General Consul Jacob Letterstedt, riddare och kommandör av K Wasaorden, född i Wallerstad 1796, död i Paris 1862.” Knappa biografiska data sålunda men vittnande om ett kontrastfyllt liv. Vem var han?

MANNEN

Källäget.

Någon heltäckande biografi att rådfråga finns inte, däremot ett antal kortare artiklar och självbiografiska texter. En gedigen presentation av Letterstedts liv och verk publicerades i det första numret av *Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri utgifven af Letterstedtska föreningen 1878*. Stavningsreformen 1906 tog bort ett f och bytte ut ett annat mot ett v, men i övrigt utkommer den alltjämt med samma titel. Dess redaktör var Claes Annerstedt, framstående historiker och biblioteksman, och det var han som författat artikeln om Letterstedt i debutnumret. Den grundades till stor del på den porträtterades egna självbiografiska anteckningar. Bland Annerstedts

manuskript i Uppsala universitetsbibliotek bevaras i avskrift delar av en version, som trots att den endast omfattar tiden mellan 1820 och 1852 ger den mest levande bilden av mannen och hans ambitioner.(1)

I *Kungl. Vetenskapsakademiens årsbok* 1926 finns en annan levernesbeskrivning, daterad den 12 juni 1861 i Stockholm, som visserligen nära överensstämmer med en av de två som Annerstedt fått låna av en vän till Letterstedt, kommandör A.R.W. Egerström, men inte är identisk med den. I en kort inledning till trycket i akademiens årsbok meddelas att texten ställts till akademiens förfogande av en sonson till Letterstedts äldre bror Erik Gustaf Lallerstedt. Örjan Lindberger som skrivit den mest inträngande studien av Letterstedts livsöde förmodade, att den hade skrivits för att Lallerstedts hustru bett honom om det, ett antagande han kunde göra sannolikt genom att anföra en upplysning som Letterstedts änka Lydia hade givit Annerstedt i ett brev 1878: "He gave his brother Gustaf's last wife /--/ a little journal."(2)

Hundra år senare utkom i en numrerad upplaga en skrift om en kvarn utanför Kapstaden i Sydafrika som tillhört Jacob Letterstedt, utgiven av The Historical Society of Cape Town. I ett av bidragen till denna med många samtida foton illustrerade bok hade Letterstedt försetts med epitetet "Cape Town Businessman of Vision", och den meddelar följaktligen en mängd fakta om hans insatser för stadens näringsliv. När han skriver om tiden dessförinnan, följer författaren Annerstedt nära, vars text hade översatts åt honom av personer som avtackats i en not.

Litteraturforskaren Örjan Lindberger – under ett kvartssekel från 1958 sekreterare i *Letterstedtska föreningen* och huvudredaktör för *Nordisk Tidskrift* – hade med förväntad klarhet och kringsyn byggt vidare på Annerstedts grund i en artikel i tidskriften 1996 till 200-årsminnet av Letterstedts födelse, som han inledde med en redogörelse för källäget. I början av 2000-talet redovisade så Christer Blomstrand i två nummer av samma tidskrift några intressanta fynd från sin arkivforskning om Letterstedt och hans ättlingar. Ett av dessa är ett brev från Letterstedts änka till Annerstedt, i vilket hon med skärpa kritiserade hans minnesteckning 1878 och klagade på ett antal direkta felaktigheter. På goda grunder betecknade Blomstrand dem dock som "ganska ytliga"(3). De ändrar knappast bilden i några väsentliga hänseenden utan säger kanske mer om Lydia de Jouvencels starka band till sin avlidne förste make. När hon gick bort 1905, hade hon valt att låta sig begravas vid hans sida i Vallerstad, trots att hon sedan länge bott i Frankrike.

I *Svenska Dagbladet* för den 2 maj 1905 stod under rubriken "Jordfästningar" följande notis: "I Jacob Letterstedts graf å Vallerstads kyrkogård jordades i lördags eftermiddag stoftet af den store mecenatens efterlämnade maka, f Boys, och sedermera madame de Jouvencel. I kyrkans kor, vackert prydt med blommor och grönt, hvilade å en katafalk den gula ekkistan. Endast en

enda, men mycket smakfull krans, skänkt af Vallerstads församling, syntes å kistan. Sedan den hänsofnas dotter i giftermålet med Letterstedt, grefvinnan de Montmort, anländt och ps. 452 blifvit sjungen förrättades jordfästningen af församlingens kyrkoherde G.W. Bergqvist, som i enlighet med från sterbhuset bestämdt uttalad önskan inskränkte akten till den vanliga enkla ritualen. Slutligen uppstämdes psalmversen 'Sänd Herre dina änglar ut' etc., hvarefter kistan, buren af 8 landmän från församlingen, nedsattes i den murade grafven å kyrkogården, där sedan mer än 40 år tillbaka mannens stoft hvilar.”(4)

Trots – eller kanske på grund av – den spartanska utformningen kan jordfästningen tolkas som en stämmingsfull återförening, men det fanns också praktiska skäl till hennes beslut, som bör nämnas. När Paul de Jouvencel, med vilken hon gift sig 1864, avled 1897, visade det sig att han i sitt testamente bestämt att han skulle kremeras utan några kyrkliga ceremonier. Änkan hävdade dock att han några dagar före sin bortgång hade ändrat sig och bestred testamentet på denna punkt. Rättegången uppmärksammades i pressen: Paul de Jouvencel var en offentlig person, och kremering uppfattades som en demonstration i den ständigt pågående kampen mellan kyrklig konservatism och sekulär radikalism i Frankrike. Domstolen förklarade emellertid snabbt testamentet giltigt, kremering verkställdes och följaktligen fanns det ingen grav, där änkan kunde vila vid den andre makens sida. Det är inte osannolikt att hans katolska familj pressat henne att agera för att få testamentet upphävt. Själv delade hon Jacob Letterstedts protestantiska bekännelse och hade nog en mindre rigid uppfattning om eldbegängelsens vådor.(5)

Släkt och uppväxt.

”Lallerstedtska släkten härstammar ursprungligen från Småland. Dess stamfader skall hava hetat Lars och bodde på en sätesgård Lallery(d) i Jönköpings län nära staden med samma namn.”(6) Så inledde Jacob Letterstedt den version av sin levernesbeskrivning, som trycktes i *Kungl. Vetenskapsakademiens årsbok* 1926. Stamfadern hette troligen inte Lars utan Anders och föddes omkring 1630, och namnet Lallerstedt uppträder först hos en sonson på 1700-talet, som var regementspastor. Han var bror till Jacob Letterstedts farfar och förvärvade ett modest hedersrum i svensk språkundervisnings hävder genom sina läroböcker i skriftlig och muntlig framställning, *En kort och tydlig svensk chriologie* (1740) och *Inledning till Rhetoricam*.(7) Letterstedt tillhörde själv den tredje generationen av släkten Lallerstedt, när han föddes i Vallerstad söder om Skänninge den 15 december 1796. Liksom farfadern hade fadern Johan Gabriel Lallerstedt varit regementstrumpetare vid Östgöta kavalleri, men vid sonens födelse hade han blivit lantbrukare med eget hemman. Någon förklaring till att sonen inte behöll namnet Lallerstedt lämnas inte i levernesbeskrivningen.

Fadern karakteriseras i denna som ”något sträv och sträng”, därtill ”en god hushållare” vilket torde vara ett eufemistiskt sätt att klaga över snålhet. Han bestämde sig tidigt för att uppfostra sonen till bonde, en syssla som enligt hans mening inte krävde djupare teoretiska kunskaper – tvärtom kunde de bli till skada. Modern, Greta Christina Palmgren, vars bror var kyrkoherde i Västerlösa socken ett par mil närmare Linköping, lyckades dock driva igenom en elementär skolgång för sin son, men mycket mer än några få år kan den inte ha omfattat. Den hade ändå väckt en lust till läsning, som han i hemlighet fick tillfredsställa med hjälp av de böcker som fanns i huset. Letterstedt talar om att fadern ägde ett litet bibliotek ”i varjehanda ämnen”, bl a ”Aristotelis skrifter, läroböcker i fysik, reseberättelser och historiska arbeten, skönlitteratur m.m.”

Den nioåring som försökte bilda sig genom att läsa Aristoteles kan svårligen ha fått ut särskilt mycket av hans filosofi, men barndomens möten med den antike polyhistorn bidrog nog till den mogna mannens utformning av en hel rad generösa donationer för att främja utbildning och forskning. Det är vanligare att förstå, varför en far som ändå på något vis skaffat en boksamling till sitt hus inte ville låta en läshungrig son få del av en bildning, som var dess förutsättning.(8) I stället satte han pojken att utföra de sysslor på gården, som passade till hans krafter: Letterstedt själv skriver att han fick arbeta ”nästan lika med min faders drängar”. För att få pengar till eget bruk, däribland till bokinköp, säger han sig också ha försökt att bedriva handel, med vad uppges dock inte. Vid 13 års ålder fick han emellertid tillbringa ett helt år hos en moster och svåger Berselius i Norrköping, förmodligen på moderns initiativ som Annerstedt antagit. I den växande fabriksstaden säger han sig ha glatts åt att beskåda ”vattenfall, kvarnar, pappersbruk m.m.”(9)

När han hade fyllt 18 år, ingrep modern ännu en gång för att ge sin son en bättre utbildning än att köra sten till kyrkbygget i Vallerstad eller säd till Husbyfjöl och Tjellmo, som han berättade för en besökare på 1850-talet.(10) Han flyttade då till sin morbror prosten Palmgren i Västerlösa, som hade högt anseende som lantushållare. Örjan Lindberger anför från herdaminnet, att Palmgren donerade medel avsedda att användas för att avlöna en lärare, som skulle vara präst och besitta så mycken medicinsk kunskap, att han kunde vaccinera och handha socknens apotek. Det verkar onekligen som ett sätt att omsätta ett upplysningsideal i praktisk handling, vilket Lindberger också tänkt sig.(11)

Vistelsen i Västerlösa prästgård kan följande också ha givit den unge Jacob en tidig insikt om faran att bedriva politisk verksamhet. Ett tjugotal år tidigare hade dåvarande kyrkoherden i Västerlösa Johan Widén avslöjats som avsändare av ett hotfullt anonymt brev till regenten hertig Karl, för vilket tilltag han dömdes till döden av Svea hovrätt. Domen förvandlades dock till en ganska kortvarig förvisning till Danmark och hindrade inte denne politiskt aktive klerk från att göra fortsatt ecklesiastik karriär: 1798 utnämndes han till

kyrkoherde i Örebro. Eftersom Johan Widén inte bara var Anders Palmgrens företrädare i ämbetet utan också hans svärfar kan en så dramatisk familjehistoria svårigen ha varit obekant för den Jacob Letterstedt, som i tidens fullbordan skulle utesluta ”politiska och religiösa frågor” från uppgifterna för sin största donation, grunden till Letterstedtska föreningen.(12)

Egen företagare och landsflykt.

En äldre bror hade vid denna tid fått en tjänst som häradsskrivare. Med den följde ett boställe, och dit flyttade Jacob efter ett år i sin morbrors prästgård. Brodern Erik Gustaf behövde hjälp med att sköta boställets jordbruk, vilket han hade utvidgat genom ett arrende, och Letterstedt kom tydligen att fungera som inspektor och bokhållare åt honom. Det fanns ett stort bränneri på egendomen, och eftersom även fadern hade producerat brännvin var Letterstedt förtrogen med hanteringen. Han lyckades genomföra vissa förbättringar i broderns bränneri, genom vilka han fick fram mer fluidum från samma mängd råvaror. Intresset för att experimentera var en lockelse, som till en början skulle stå honom dyrt men senare bidra till att göra honom mycket förmögen.

Redan under vistelsen hos brodern började han också att ägna sig åt affärer, bl a försäljning av det brännvin han producerat och av den något märkliga kombinationen av sill och citroner, inköpta i Göteborg och saluförda i hemtrakten och i Stockholm. Trots att dessa spekulationer gick med inte obetydlig förlust hade de givit honom än större lust att starta ett eget företag, och 1818 flyttade han till Stockholm, där han på hösten för lånade pengar arrenderade ett bränneri vid Öfverjärva. Det hade anlagts i början av 1810-talet genom ett avtal mellan advokatfiskalen Magnus Hök och bryggaren J C Hartman på en tomt, vilken Hök disponerade som arrendator av Ulriksdals kungsgård.(13)

Men inte heller där stod lyckan den djärve bi. Tvärtom misslyckades en del av hans experiment på grund av att han saknade tillräckliga kunskaper i fysik och kemi – lätt att inse om de nästan bara inhämtats genom självstudier i faderns boksamling. På våren 1819 hade den unge företagarens skulder vuxit sig dubbelt så stora som hans tillgångar, och han såg inte några möjligheter att driva bränneriet vidare. Annerstedt har antytt, att det nog fanns andra skäl än bristande utbildning för skuldsättningen, däribland ”en starkare böjelse som vid denna tid fångslat hans hjerta”.(14) Att sådant kan leda till svårigheter med koncentrationen har många upplevt, men effekten blev särskilt dramatisk i hans fall. Han ställdes inför valet att göra konkurs eller lämna landet med obetalda låneskulder bakom sig.

Att cedera bonis, som det hette på tidens svensklatin, skulle innebära förlust av medborgerligt förtroende, kanske även av friheten, och kändes uppenbarligen inte som något reellt alternativ. Knappt 23 år gammal för Jacob Lallerstedt, som det måste ha stått i hans resehandlingar, i hemlighet till Göteborg och

därifrån via Köpenhamn till London. Eftersom brodern Erik Gustaf, som själv hade c:a 1500 riksdaler att fordra, begärde kvarstad på ”den antingen med döden afgångne eller förrymde arrendatoren Lallerstedts” lösegendom redan den 12 augusti, torde rymningen ha inletts senast under juli.(15)

Han var då nästan exakt lika gammal som en annan mer berömd bankrut-tör, vilken hade valt att fly ur landet ett drygt halvsekel tidigare, nämligen Carl Michael Bellman. Brännvinet bar en stor del av skulden för båda, men i rakt motsatta ändar av näringskedjan, excessiv konsumtion kontra felslagen produktion. Bellman höll sig undan sina björnar i Norge och kunde återvända till Stockholm redan efter någon månad, medan hans sentida olycksbroders exil förde honom till Kapstaden och varade i drygt 17 år. För poeten hjälpte släktens sanering av hans usla finanser bara tillfälligt, men Jacob Lallerstedt blev genom landsflykt och namnbyte på sikt en mycket rik man.

Kapstaden.

Namnet torde han ha ändrat i mer engelskljudande riktning ganska snart efter ankomsten till London, men lyckan tog längre tid på sig för att vända. Letterstedt hade tänkt fortsätta sin resa till Lissabon, där han hade en bekant, men på inrådan av landsmän i London, av vilka han namngivit legationspredikanten Wählin i sin korta tryckta självbiografi, ändrade han sina framtidsplaner.(16) Under ett av de många krigen efter franska revolutionen hade engelsmännen erövrat den Kapkoloni, som grundats av holländska ostindiska kompaniet 1652, och den införlivades med det brittiska imperiet efter Wienkongressen 1814. När Jacob Letterstedt kom till England pågick en kampanj för att stimulera emigration till kolonien, under vilken fartygskaptenerna erhöll 10 pund för varje utvandrare de tog med sig till Kapstaden, och han beslöt sig för att utnyttja denna möjlighet.

Avresan borde ha skett i december 1819, eftersom han först efter tre månaders seglats säger sig ha skyttat Taffelberget den 19 mars 1820 och stigit i land några dagar senare. Det är dock tänkbart att Letterstedt förväxlat tiden för ankomst och avresa. Lokalhistorikern Immelman hävdade att det angivna datumet avsåg utresan, och han har kunnat hänvisa till uppgifter i arkiv bl a om vilka som ställde upp som garantier för den unge svenskens uppehållstillstånd och när detta skedde, vilka kan stödja hans uppfattning.(17)

Oavsett tidpunkt var den långa resan, som Letterstedt beskrev som ”oangenäm”, slut, vilket han tycks ha upplyst sina föräldrar i brev om.(18) Tillsammans med en stor skara brittiska immigranter hade han anlänt till Kapkolonien i början av vad som skulle bli en starkt expansiv period, som öppnade ökade möjligheter för idérika och arbetsvilliga unga män att skapa sig en god framtid. Den territoriella utvidgningen drevs fram av ett behov av nya betes- och odlingsmarker, och den ledde till talrika krig med de olika

afrikanska kungadömena och konflikter mellan holländsktalande och brittiska kolonistatorer, vilka mot seklets slut skulle kulminera i boerkriget.

Vissa reflexer av detta dramatiska skeende, vilket också omfattade inrättandet av en lagstiftande församling 1848, rymts i Letterstedts levernesbeskrivningar och korrespondens, som snart skall framgå, och vi kommer också att möta uppgifter om följderna av så framtidsdiga händelser som slaveriets avskaffande 1834 och den stora utvandringen av afrikander eller boer norrut några år senare. Givetvis formades hans framtid i mycket av de politiska och sociala förändringarna, även om hans bristande språkkunskaper var ett handikapp, som han nog aldrig riktigt övervann. Innerst behöll han säkert den identitet, som enligt talesättet ger östgötar särskilt starka skäl att prisa Herran.(19)

Den första tiden var han rimligen som andra nykomlingar tvungen att ta de arbeten han kunde få för det dagliga brödet. En av självbiografierna går påfallande snabbt förbi denna period och talar bara om "åtskilliga svårigheter". Annerstedt är dock mer konkret än så, när han skriver att Letterstedt måste, "liksom så många andra utvandrare i hans ställning, i begynnelsen underkasta sig det gröfsta kroppsarbete för att förtjena sitt lifsuppehälle". (20) Uppsalahandskriftens längre version av levernesbeskrivningen inleds i stället med en detaljrik berättelse om hur han redan efter den första natten i land mötte en äldre svensk, som uppges heta Wahlstrand och vars växlingsrika levnad han berättar utförligt om.(21)

Hos denne mångkunnige man fick han bo mot att han bistod med varjehanda sysslor under en månad, tills han på dennes rekommendation lyckades bli anställd hos en godsägare vid namn van Reenen i Constantia några kilometer från Capetown. Med oxvagn tog resan dit tre timmar, och det första mötet med arbetsplatsen kändes inte alldeles välkomnande: "Jag kom dit om aftonen, blef temmeligen väl emottagen af hans söner, spisade aftonmåltid i deras hus och fick mig anvisadt till nattrum en kammare, som låg innanför en, deri bodde slafvar – slaf-loge – och hvilken i sjelfva verket tillhörde en annan person i deras tjenst. Denna omständighet sårade mig något, men nödvändigheten tvang mig att underkasta mig allt utan klander."(22)

I det som han i den till KVA överlämnade levnadsteckningen kallat sitt första arbete i det nya landet fick han tillfälle att utnyttja den kompetens i sprittillverkning han förvärvat i Sverige, denna gång med större framgång. Uppdraget var nämligen att bygga ett bränneri, där gamla druvskal och annat avfall från vinproduktionen kunde användas för att destillera sprit. Han löste uppgiften så väl, att kolonisten erbjöd honom kompanjonskap både i bränneriet och i ett planerat bryggeri. I den längre självbiografien finns en livfull skildring av hur de båda sönernas hustrur tog mycket illa vid sig, när de fick del av svärfaderns planer, och tvang sina män att genast rida iväg för att tala förstånd med honom. Så skedde, och för husfridens skull tog denne tillbaka sitt erbjudande, varför Letterstedt plötsligt fann sig stå utan både tjänst och bostad.(23)

I KVA:s version skriver han bara, att ”förhållandena tilläto mig icke att begagna mig av detta tillbud”, men änkan unnade sig en skadeglad kommentar i brevet till Annerstedt 1878: ”a few years afterwards these Van Reenens became bankrupts”. Det rörde sig i så fall endast om en gren av en eljest framgångsrik familj: botanisten Nils Johan Andersson träffade 1853 en man med detta namn, som ägde en av de berömda vingårdar i Constantia, vilka anlades av franska hugenotter i slutet av 1680-talet.(24)

Som ölbryggare skulle Letterstedt tjäna stora pengar, men det dröjde ännu några år. Under de närmaste två var han anställd som bokhållare hos en köpman i Kapstaden vid namn Antonio Chiappini. Inte heller här inleddes relationen till Letterstedts belåtenhet. Han blev visserligen bjuden på middag i den tilltänkte patronens hem, men han fick inte äta med herrskapet i matsalen utan hänvisades till en plats i skafferiet. Det sårade den socialt känslige unge mannen: ”Det var påkostande för mig, då jag första gången nödgats intaga en sådan plats, och jag lemnade den med föresats att aldrig intaga den mer.”(25) Fortsättningen artade sig dock mycket bättre. Han antog Chiappinis anbud om fri bostad och lön med tre pund sterling i månaden och utsattes aldrig mer för någon förolämpande bordsplacering.

Han behöll denna tjänst under mer än två år och förde tydligen ett ganska stillsamt liv: ”Jag hade vid min bostad en liten trädgård, rundt omkring hvilken voro planterade vinstockar. Jag odlade denna täppa, som stod i förening med det rum jag bebodde; och denna sysselsättning förskaffade mig nöje och vederquickelse under lediga stunder. Detta behagade äfven min principal och hans fru, och när de gjorde någon promenad med sina vänner, underläto de aldrig att besöka min lilla trädgård; äfven beundrade de den renhet och snygghet som jag höll i min principals vinpackhus.”(26) Men lönen var låg, och även om han utökade den genom att tillverka och försälja skosmörja – en konst som han säger sig ha inhämtat under väntan på båtlägenhet i London – drog de lektioner han tog i holländska, engelska, musik och dans sina kostnader. Efter något år erbjöd även Chiappini honom något slags kompanjonskap, men därav blev intet, tydligen på grund av någon ”liten differens” i de tänkta villkoren, utan de kom senare i stället att bli både kolleger och konkurrenser i koloniens näringsliv.

Äktenskap och förmögenhetsförvärv.

Lydia de Jouvenel uppgav i sitt brev till Annerstedt 1878, att Chiappini var den som först föreslog Letterstedt att gifta sig med änkefru Maria Dreyer. Det bör nog i så fall tolkas som en indirekt effekt, och även så försvagas uppgiften av att hon samtidigt emfatiskt förnekade att Letterstedt skulle ha varit anställd som trädgårdsmästare och inspektör hos fru Dreyer. I ett samhälle med tillgång på slavar behövde nämligen ingen vit man befatta sig med kroppsarbete.

Hon tillgrep detta argument för att hon upprörts över Annerstedts skildring av äktenskapets tillkomst, trots att han uttryckt sig med historikerns försiktighet. Änkefru Dreyer ”hade, såsom det berättas, lärt känna Letterstedts person, derigenom att han under sin första tid varit å egendomen anställd först såsom trädgårdsmästare, sedan som uppsyningsman eller förvaltare.”(27)

Men Letterstedt själv har nu faktiskt inte nämnt något om en anställning hos Maria Dreyer. Enligt den längre självbiografien blev han via Chiappinis affärer bekant med en ung man, som bodde på sin mors gård en knapp svensk mil utanför Capetown. En gång blev Letterstedt hembjuden av honom för att se på vinpressningen och stannade några dagar. Under detta besök ”blef jag bekant med hans moder, som omfattade mig med särdeles wälwilja. Denna omständighet jemte hennes uppmuntrningar riktade mina tankar på ett håll, som jag hittills icke tänkt på...”(28)

I KVA:s version gick han direkt på giftermålet, som ingicks den 14 september 1822, och omtalade att bruden var änka efter en holländsk lantbrukare och hade tre barn: ”Hon ägde en egendom i trakten av Kapstaden, men husets affärer voro dåliga och orediga. Hennes förra man, som dött några år förut, hade lämnat henne i arv processer och intrasslade affärer, vilka hon såsom kvinna hade svårt att reda. Trots intriger och motarbetande från avundsmän och fiender hade jag snart genom goda anordningar och lyckliga spekulationer ordnat husets affärer och mångdubblat dess inkomster. Min hustru tillhörde en av koloniens bästa familjer. Hennes anhöriga och vänner ansågo, att hon ingick en mesallians och förstörde sin framtid genom att gifta sig med en man, som genom arbete förtjänade sitt uppehälle. De vägrade således att umgås med oss och sökte på allt sätt skada oss för att få sin olyckliga spådom uppfylld. Detta lyckades icke. Tack vare ett träge arbete gingo mina affärer, såsom jag sagt, väl, och inom 10 år hade jag haft tillfälle att rädda från ruin eller understödja nästan alla min hustrus släktingar och forna vänner.”(29)

Den längre versionen namnger flera av avundsmännen och fienderna och beskriver i detalj intrigerna. Ingen av hennes släktingar och vänner hade hörsammat inbjudan till bröllopet. En av hennes närmaste vänner, som hon var skyldig ett par tusen riksdaler, försökte i stället förstöra bröllopsglädjen genom att skicka en myndighetsperson samma dag för att säga upp lånet. Hennes svåger prövade samma metod, men ingen av dem lyckades genomföra sina uppsåt, bl a därför att den som skulle framföra budet var ”en svensk med hjerta och heder”, som kände brudparet och fördröjde överlämnandet.(30) Motståndet från släkt och vänner stärkte Letterstedts beslutsamhet att reda upp situationen och tillförsäkra hustrun och hennes tre barn – Frederick, Casper och Maria – en tryggad framtid: ”Detta bidrog mera till min ståndaktighet än hvad måhända eljest skulle varit fallet; jag wille hämnas genom att i en framtid wisa hvilken person de klandrat.”(31)

Den triumferande tonen är lätt att både avlyssna och förstå, men med tanke på den stora ålderskillnaden mellan makarna – Letterstedt var 26 år, hustrun 43 – och klyftan i social status ter sig inte heller släktens och vänkretsens skepsis alldeles obegriplig. Det stod nog också klart för de flesta, att den blivande hustruns största attraktion var egendomen Louvfliedt, och hade de kunnat läsa Letterstedts levernesbeskrivning, skulle eventuella tvivel ha undanröjts. Louvfliedt beskrivs långt mera positivt än änkefru Dreyer, om vilken man egentligen bara får veta att hon var en hederlig kvinna av god familj, vars förre man efterlämnat tre barn och akuta ekonomiska problem.(32) Tydligt hyste släktingarna samma ringaktning för arbetet med egna händer, som Lydia de Jouvencel uttryckte, när hon klandrade Annerstedts levnadsteckning – kanske naturlig i ett slavsamhälle som Kapkolonien ännu var men helt främmande för en bondpojke från Östergötland. Det är säkert ingen tillfällighet, att han tar fram just det trägna arbetet som sin främsta förtjänst vid sidan av sitt intresse för experiment och tekniska förbättringar.

I den längre levernesbeskrivningen återger han några reflektioner kring sitt äktenskap, vilka lätt skulle kunna tolkas som symptom på kalla fötter: ”Jag hade nu vunnit det ändamål, hvarför jag sträfvat, och hvarför jag vågat mycket t.ex. i fråga om mitt giftermål. Troligen hade jag icke gift mig med ett fruntimmer, som var äldre än jag, om jag icke blifvit dertill tvungen af detta talande skäl. Hon var äldre än jag, sade jag, och förmodligen är här att söka skälet dertill att hon icke skänkte mig några arfvingar, hvilket grämde mig vid eftertanka, att jag icke hade någon, till hvilken jag skulle lämna mina hårdt förvärfvade egodelar.”(33) Det finns dock inget, som tyder på att äktenskapet blev olyckligt. Tvärtom tycks det ha utvecklats harmoniskt. Han blev en omtänksam och omtyckt styvfar för Casper och Maria och tog väl hand om Fredericks änka, tills hon gifte om sig. Flera av hustruns efterlevande döpte sina barn efter honom, och han gav egendomen ett nytt namn efter henne, *Mariedal*.

Hårt arbete, ekonomisk blick och en god portion tur hade lett honom fram till den första stora triumfen, när han kunde betala tillbaka de lån i Sverige som han flytt från ett decennium tidigare.(34) Transaktionen sköttes i Sverige av hans bror Erik Gustaf Lallerstedt och tog hela två år att genomföra, delvis på grund av den långsamma postgången, men när han återvände till hemlandet första gången 1837 var det som en skuldfri och högst aktningvärd medborgare. Uppenbarligen påverkades hans svenska medborgarskap inte av den rättsliga ställning han tilldelats i Kapkolonien. Som näringsidkare måste han låta registrera sig som bofast i kolonien för att kunna verka på jämlika villkor. Bland Kommerskollegiets handlingar i Riksarkivet finns en kopia av det dokument, som gav honom ”Borgarerätt” i Kapkolonien, undertecknat av guvernören i Capetown generalmajor Sir Benjamin D’Urban den 6 januari 1835.

I en tyvärr odaterad skrivelse till kollegiets president motiverade Letterstedt sitt beslut att bifoga en kopia av guvernörens pampiga handling med att han önskade få prövat ”om den kan wara ett hinder för min Edsförbindelse som svensk Tjensteman”:

”Whereas Jacob Letterstedt, Native of Sweden, has addressed a Petition to me, stating, that he has resided during the last Fourteen successive years within this His Majesty’s Settlement, and praying that he may be admitted a Burgher of this Colony: - And whereas the said Jacob Letterstedt having produced to me the necessary Documents with respect to his good Character and Conduct, and having likewise taken the Oath of Allegiance to our Sovereign Lord the King, I, by virtue of the Power and Authority in me vested, do hereby grant unto the said Jacob Letterstedt (subject to the approbation of His Majesty) this present Deed of Burghership of this Settlement, herein to enjoy all Civil Rights appertaining to Burghers, provided he perform all Civil Duties.”

Guvernörens ”Deed” hade säkrat hans ställning i Kapkolonien efter den lagstadgade oavbrutna fjortonårsperioden och givit honom möjligheten att fritt röra sig utanför dess gränser, men det är inte den han anför som skäl för sitt första återvändande till hemlandet. Han nämner den överhuvudtaget inte i sina självbiografiska texter utan meddelar bara långt fram i den utförligaste, att han hade känt sig tvungen att söka ”medborgarrätt” i kolonien, eftersom han ägde jord där.(35)

STORFÖRETAGAREN

Den första Europaresan.

Det hindrar givetvis inte, att det officiella bevis han fått på sitt oklanderliga leverne kan ha förstärkt hans längtan att återse sina släktingar i Sverige, när det nu blivit ekonomiskt möjligt för honom: ”Sedan jag afbetalt mina skulder i Sverige och fann mig genom lyckliga speculationer i besittning af en liten förmögenhet, började jag 1836 tänka på att göra den kostsamma resan till Europa. Jag började wänja min hustru wid tanken på en sådan resa, och som hon sjelf war moder, kände hon hvad ett barns ömhet är mot föräldrar och förlikte sig med den tanken att jag borde resa, för att se min ännu lefvande moder (fadren war redan död) samt mina andra anförwandter och bekanta i ”moderlandet”. Jag utrustade mig för minst 1 1/2 år; och efter att hafva ställt allt i ordning och öfverlåtit bestyret om affäerna åt min hustru, samt rekommenderat henne åt några intima wänners råd och ledning togo wi ett ömt afsked af hvarandra, och jag steg ombord på Ostindie-fararen *Bruxbournburg* den 20 April 1837.”(36).

Han måste ha känt sig som en triumfator inför sin återkomst, även om han inte uppträdde så övermodigt som ett vida spritt rykte velat hävda. Enligt

Annerstedt uppgavs det nämligen att Jacob Letterstedt vid hemkomsten hade bjudit sina fordringsägare på en överdådig fest och då betalat sin skuld till var och en. I ett nästan två spalter långt ”utdrag ur ett brev från Paris” i *Östgötha Correspondenten* i juni 1862 med anledning av att Letterstedts gravsättning i Vallerstad förestod återfanns en livfull version av ryktet: ”Det berättas, att en gång alla hans fordringsägare i Stockholm blifvit inbjudna till en middag på ett af stadens världhus (sic!). Efter en festlig måltid frambars slutligen till hvar och en af gästerna en talrik (sic!), på hvilken låg uträknadt i jemna penningar kapital och ränta af den summa, som hvar och en hade att fordra. Sällan ihågkommas så noga skulder, som kunna lemnas obetalta, och sällan gäldas de på ett så fint och älskvärdt sätt.” Det sista må vara sant, men i övrigt hade Annerstedt troligen rätt i att det handlade om en sammanblandning av två saker: betalningen genomfördes tidigare av hans bror, medan Letterstedt vid hemkomsten arrangerade ett gästbud för samma personer som ytterligare plåster på såren. Det ökar onekligen sannolikheten för att just de skulle hör-samma inbjudan och inte någon representant för höga överheten.(37)

Det vittnar gott om den äktenskapliga atmosfären på Mariedal, att Letterstedt lyckades få hustrun att acceptera hans planer på hemresan, men man noterar att det inte sägs ett ord om att hon skulle ha kunnat följa med honom till Sverige, inte heller ens antyds att han saknade hennes sällskap. Den utförliga självbiografin ger snarare intrycket, att Jacob Letterstedt gläds varje stund åt den frihet som ensamheten och en välfylld plånbok berett honom. Efter exakt två månaders seglats anlande han till England, och sedan han tillbragt en dryg vecka i London fortsatte han med ångbåt till Hamburg och landvägen till Lübeck, innan han gick till sjöss igen och via Köpenhamn kom fram till Göteborg.

Den första anblicken av de svenska skären utlöste ett för berättaren ovanligt känsloutbrott, som för tanken till Heidenstams långt senare koncipierade hemlängtande karolin Ehrensköld: ”Jag såg de första klippiga stränderna af detta kära Sverige höja sig öfver vattenytan och ehuru nakna klippor blott, beredde de mig likväl den ljufvaste glädje. Jag genomgick i ett ögonblick alla de bekymmer, sorger och faror, hvilka jag genomgått, sedan jag sist med svidande hjerta såg dessa samma klippor försvinna för min syn. Det var sorg och saknad då, nu var det glädje, en glädje, som endast den, hvilken varit i samma ställning, kan beskrifva.”(38)

Släktmöte i Östergötland.

I Göteborg fick hans kommissionär grosshandlare Arvidsson möjlighet att bjuda honom på en middag med affärsbekanta, men han gav sig inte tid att invänta någon kanalbåt utan for landvägen över Jönköping till Östergötland. I Gränna mötte han en familj med en flicka, som var så lik hans fosterdotter Maria, att han kände sig ”varm om hjertat”, och med den påminnelsen om att

hans långa exil också hade givit honom glädjerika stunder beredde han sig att möta sin familj. Han vågade inte överraska sin mor utan skickade ett bud i förväg med en bekant till hans svåger. Det hade tydligen fungerat väl:

”Kort derpå hade jag i Mors och Syskons armar glömt alla de öden, som öfvergått mig sedan wi skiljdes. De lyckönskade mig till min framgång, de lyckönskade mig till att vara återkommen, och de lyckönskade mig till allt i glädjen att återse mig./---/ Under dessa möten märkte wi lätt, hvad 17 års tid verkat på våra utseenden. I första ögonblicket kunde vi knapt igenkänna hvarandra. Dock målföre och ’sätt att vara’ hade icke det ringaste ändrat sig.”(39)

Välkomsthyllningarna fortsatte tydligen ett par veckor, dels hos modern, dels hos brodern Erik Gustaf som bodde i Starby nära Vadstena. Tillsammans med honom och dennes svägerska Clara företog Jacob en resa till systemen Greta och hennes man i Karlstad, där de stannade några dagar. Dagen efter deras återkomst till Starby inföll Jacobsmässan (25 juli), vilket gav anledning till ännu en fest, och dagen därpå for sällskapet till Vallerstad för att delta i gudstjänsten och äta middag under de fruktträd, som Jacob och hans bror hade planterat som barn. Han överlämnade vid tillfället några guldstycken till pastor loci, prosten Lindmark, som lovade att använda dem för att låta sätta upp psalmnummertavlor i den nybyggda kyrkan. Släktmötet avslutades så med en stor middag hos brodern i Starby, som för ändamålet hade låtit uppföra ett lusthus i parken: ”Jag hade min mor på ena och min äldsta bror på den andra sidan; många passande skålar druckos för tillfället i glädje öfver att den förlorade sonen åter var wid sin gamla moders sida... Här, wid denna tidpunkt kan jag med skäl säga, att min verkliga, äfventyrliga, historia slutar.”(40)

Välkommandet i Stockholm.

Men resan fortsatte. Letterstedt for vidare mot Stockholm via Norrköping, där han gjorde ett kortare uppehåll för att bese det hus där han fått gå ett år i skola. Vistelsen i huvudstaden under hösten innefattade ytterligare några höjdpunkter men nu av annan karaktär. Han hade tagit med sig en samling fåglar och några gaseller från Kap, som han skänkte till Vetenskapsakademiens naturhistoriska museum, och det föranledde ett oväntat besök i hans logi. Utanför dess dörr stod en dag en man, som själv anmälde sin ankomst: ”jag är professor Anders Retzius”. Det blev inledningen till en livslång vänskap, som fick stor betydelse för svensk forskning.

Retzius var två månader yngre än Letterstedt men hade redan förvärvat ett rykte som den näst Berzelius främste naturforskaren i Sverige. Liksom sin berömde fader Anders Jahan Retzius i Lund gjorde sonen betydelsefulla insatser på många områden inom och utom sitt lärosäte. Tillsammans med Berzelius ledde Retzius Karolinska institutets kamp mot universitetens medicinska fakulteter för att få en jämbördig plats inom läkarutbildningen,

och som forskare och lärare i anatomi vid institutet var han högt skattad. Vid endast 30 års ålder hade han invalts i både Krigsvetenskapsakademien och Vetenskapsakademien, och vid sin bortgång var han ledamot av ytterligare ett drygt femtiotal lärda sällskap i Sverige och utlandet.(41)

I närtid kom Retzius att visa Letterstedt Stockholms sevärdheter och introducera honom till ”Prof. J. Berzelius m.fl af den tidens utmärkte män”. I denna krets ingick friherre Claes Fleming, som var uppvaktande hos kronprinsen, och Örjan Lindberger har på goda grunder antagit, att det var tack vare honom, som Letterstedt blev presenterad för kronprinsparet. Socialt bör det rimligen ha varit Stockholmsbesökets klimax och den slutgiltiga bekräftelsen på återvunnen heder, men det rapporterades dock utan åthävor i det självbiografiska materialet: ”Jag hade kvar ännu några små curiositeter från Cap, som jag öfverlämnade till Kronprinsessan. Vid det tillfället då H.K.H. wisade mig sina barn öfverlämnade hon mig egenhändigt en Brosch, med Diamanter, som jag skulle behålla såsom ett minne.”(42)

Den sakliga tonen till trots var denna audiens säkert ett kärt minne för honom. Som Elsa Lindberger observerat bar han kronprinsessan Joséphines brosch på ett samtida porträtt, och när han invigde sin nyanlagda vattenkvarn på Mariedal döpte han den till ”Josephine Mill”. Under det namnet finns den enligt uppgift alltjämt kvar men nu som industrimuseum.(43)

Återresa och vistelse i London.

Letterstedt anträdde sin långa återresa från Stockholm i tid för att fira jul hos sina släktingar i Östergötland och fortsatte sedan till Köpenhamn. Det blev en besvärlig färd genom Danmark, särskilt vid överfarten av Stora Bält, där isen varken bar eller brast utan tvang honom och ett sjuttioatal andra resenärer att hibernera på en liten ö under mer än en vecka, innan de ”under ögonskenlig lifsfara” kunde ta sig över med isjakter. Den fortsatta resan till Tyskland tog flera dagar på grund av att man måste skotta sig fram på översnöade vägar. I Hamburg vilade han upp sig efter strapatserna under en hel månad, innan han for vidare över Düsseldorf och Bryssel till Paris.

Vistelsen i Frankrike varade hela sex veckor och innefattade en resa söderut från Paris för att studera vinodling och tillverkning av konjak. Han beskriver med stor entusiasm den franska gästfriheten och den höga kvaliteten på det vin han bjöds. Mötet i Bordeaux med den svenske generalkonsuln sedan nästan 30 år, Gustaf Pettersen – en self-made man som besökaren själv – gjorde ett starkt intryck på honom och bör ha givit honom nyttiga upplysningar inför den ansökan om eget konsulat, som han uppenbarligen förberedde. Hans umgänge med landsmannen George Blom i Paris blev också en notabel upplevelse – under deras samspråk upptäckte de rentav att de var släktingar och som barn ofta hade lekt tillsammans. Det enda negativa inslaget han redovisat från tiden

i Frankrike var de 48 timmar, som resan från Angoulême till Paris tog: den fick honom att slita mer ont än han ”kanske någonsin sedan nödgats uthärda”.(44)

Huruvida dessa vedermodor bidrog till en snabb överflyttning till London är okänt, men han skriver, att den skedde ”omedelbart” efter att han återsett Paris. I London stannade han hela fem månader och gjorde flera stora beställningar för sina företag i Kapkolonien. De omfattade ett enormt skovelhjul av järn (7,9 meter i diameter) för den blivande vattenkvarnen Josephine, nya maskiner för bryggeriet vid Mariedal samt utrustning för ännu en kvarn, som skulle vara ångdriven och placeras i Capetown. Han uppfattade dessa investeringar som stora med tanke på sina tillgångar, och de skulle till en början bereda honom bekymmer men på längre sikt visa sig synnerligen lönsamma.

Men det långa uppehållet i London motiverades inte enbart av affärer och leveranstider. Under sommaren kröntes drottning Victoria, och Letterstedt ville övervara evenemanget. Han har givit en livfull bild från sin utsiktspunkt i City: ”Jag bjöd mina närmaste vänner och hyrde ett galleri vid Piccadilygatan, der processionen skulle passera. Vi woro der tillsammans med flera andra obekanta personer, som tycktes wara högst respektabelt folk. Jag jemte mina vänner tillbragte dagen helt nöjsamt. Processionen fram och tillbaka war naturligtvis i alla hänseenden utmärkt, men det märkvärdigaste af dagens händelser war att engelska folket hurrade mera för Marskalk Soult, som bevistade ceremonien i egenskap af fransk Ambasadör, än för sjelfva Drottningen. - Då processionen skridit förbi vår plats, började wi uppstiga för att gå hvar och en till sitt; det blef då någon oreda i rummet, och min paraplu, som jag dagen förut köpt, bortstals wid detta tillfälle. Jag nämner detta såsom ett bevis på hur litet man i England får lita på personers respektabla utseende och klädsel. På aftonen war illumination, och trängseln på de allmänna gatorna war så stor, att man med största möda kunde armboga sig fram.”(45)

I augusti 1838 avreste Letterstedt till Kapkolonien med skeppet *Warrior*, och när han efter en osedvanligt tidskrävande seglats – 98 dagar i stället för normalt högst 70 – kom fram, fick han veta att hans mor avlidit samma dag som han gick ombord. Tidsutdräkten berodde på att regeringen i sista stund hade velat få med mastträd och tunga ankare, vilka lastades så illa att skeppet låg för djupt med fören till men för farten. Själv hade han för en bondes räkning medfört en stor häst, som han köpt i Holstein, och en dräng för att sköta djuret och passa upp. Slaktdjuren ombord var av låg kvalitet, skeppsfunerarna brukade tydligen göra sig av med ”allt hvad blindt, halt och klent är” då det inte gällde fartyg för passagerare i första klass. Det blev därför ont om mat, men som tur var hade man tagit med sig vatten som ballast i stora järnfat. Det smakade visserligen både olja och järn men gick ändå att dricka, så att både folket och Letterstedts dyrbara häst nådde destinationen vid liv och äntligen kunde lugna oroligt väntande anhöriga.(46)

Företagen expanderar.

Den förmögenhet Jacob Letterstedt hade samlat under 1820-talet härrörde till största delen från hustruns lantegendom, vars namn han som nämnts ändrade till Mariedal för att hedra henne. Där producerades redan vid hans tillträde betydande kvantiteter av vin och spannmål av ett trettiotal slavar, medan tillverkningen av öl då bara var avsedd att täcka husbehovet. Från 1830 började han emellertid att annonsera om försäljning av öl i sin butik i Capetown, och han skaffade sig också tillstånd att öppna ett par pubar. Immelmans detaljerade redovisning av bouppteckningen efter hustruns bortgång 1848 ger en klar bild av Mariedal som ett mycket burget hem i viktorsansk stil och nämner bland andra tillgångar flera fastigheter i Capetown och ett sommarställe vid havet i Kalk Bay.(47)

De farhågor för att beställningarna av nya maskiner i England kunde ha blivit alltför dyrbara, som man anar under läsning av Letterstedts utförliga levernesbeskrivning, visade sig inte oberättigade när materielen skulle installeras. Framställningen av konkurrenternas agerande, särskilt av firman Prince & Co., är inte helt klagörande, men det förefaller som om de försökt skrämman eventuella långivare och därigenom tvinga Letterstedt att främst ge upp planerna på att anlägga en ångkvarn i Capetown. Där fanns nämligen redan en sådan, och Prince ville helst bli ensam aktör på denna marknad. Men till följd av bl a interna konflikter bland ägarna och missnöje med Princes handlingssätt blev utfallet i stället, att Letterstedt kunde köpa den gamla kvarnen, rusta upp den och därmed själv få nära nog monopol. Han uppger, att han nu disponerade så många kvarnar, att han kunde dagligen förvandla 200 tunnor vete till mjöl.

Ett brev till Anders Retzius visar, att det även hade uppstått andra svårigheter att bemästra: ”Här i landet är stor vändning med frigifvandet af förra slavarna, för nu har vi als ingen ordning. Min Bror har skickat mig ett dussin Svenska arbetare, i annat fall kunde jag icke fortsätta mina vanliga afärer (sic!). Wi har haft misvext här i år, så alla lefnadsmedel är mycket dyra desutom raserar (sic!) hästpest och Mesling, den senare sjukdomen har icke varit här i 30 år så unga och gamla får taga det till godo.” I slutet av brevet beklagar han, att han icke förmått ordna någon ”condition” på ett apotek åt en släkting till Retzius, eftersom det fanns så få sådana att praktisera på.(48) Kort tid efter att han ändå hade lyckats få ordning på sina företag utbröt oroligheter i området norr om kolonien, vilket 1842 föranledde kolonialministern i London att ge order om att området kring den brittiska handelsstationen Port Natal skulle annekteras. Det innebar stora order om leveranser av mjöl till främst den brittiska militären, och på två år kunde Letterstedt inkassera en större vinst än hela investeringen kostat honom.(49)

Social acceptans och mer än så.

Med undantag av att ett oförsäkrat lagerhus på Mariedal brann ned 1842 och orsakade en förlust på något tusental pund gick tydligen det mesta Jacob Letterstedts väg under nästan hela 1840-talet.(50) Det nya bryggeriet blev snabbt lönsamt, och hans kommissionshandel både från Sverige och andra länder växte i omfång och inkomster: "1843 anser jag mig hafva blifvit etablerad; då voro mina byggnader m.m. färdiga och min handel på god egen botten. Vid samma tid antog jag Hedelius till kompagnion i qvarnarna och handeln. I bryggeriet hade jag till Compagnion en styfson Dreyer."(51)

I realiteten blev han tydligen snart en av koloniens rikaste män, och med den ställningen följde givetvis en social acceptans och mer än så. Han nämner att han blev inte bara medlem i den exklusiva South Africa Club utan även vald till dess styrelse. Den hade grundats 1832 som en herrklubb av sedvanlig brittisk typ: "The leading businessmen, officers of the army and navy, and chief government officials, as well as English officials and military men on furlough from India, were members."(52)

Jacob Letterstedt var också en av de affärsmän, som grundade The Cape Good Hope Bank, och han ingick från början i dess direktion. Han verkade också som direktör för ett försäkringsbolag, och med alla dessa engagemang följde att han även togs i anspråk för olika offentliga uppdrag. Med stolthet uppehåller han sig länge vid denna del av sin märkliga karriär i levernesbeskrivningen: "Under tiden jag verkat i Colonien hade jag haft lyckan att vinna aktning och förtroende hos allmänheten. De sågo, att jag med ihärdighet och framgång skötte mina egna affärer, och de antogo till följe deraf, att jag äfven skulle duga i allmänna värf, hvarför jag äfven blef kallad till åtskilliga dels kommunala bestyr dels enskilda associationer. Jag betraktade först min ställning och fann mig stå på fast och säker botten i fråga om affärerna, och såg, det jag hade säkra och pålitliga personer att sköta dem, ifall jag sjelf kunde blifva hindrad att åt dem egna all den uppmärksamhet som höfdes."(53)

Sålunda blev han vald till att som Municipal Commissioner förestå ett av de 12 distrikt, som Capetown var indelad i, och han utsågs ofta att leda sådana allmänna "meetings", som spelade en stor roll i stadens offentliga liv. De kunde samla mellan 500 och 1000 personer, när de annonserats för att dryfta särskilt angelägna problem, och det kan inte ha varit lätt att leda dylika stormöten på språk som han aldrig helt behärskade. Han hade emellertid utvecklat en taktik som tydligen kunde fungera: "Uti öfverläggningar af allmänna ärenden plögade jag alltid afvakta min tid, och lät mina medarbetare vanligen först afgifva sitt omdöme, äfvensom deras motparter. Mina känslor blefvo derigenom exalterade, så att jag vanligen i korthet fann en medelväg, på hvilken jag oftast lyckades förena de splittrade meningarna, och med några få ord göra slut på skiljaktigheterna och åstadkomma ett enhälligt beslut."(54)

Till hans samhällstjänst hörde också att vara juryman i brottmål vid flera tillfällen, vilket gav honom personlig erfarenhet av ett rättssystem, som vunnit hans odelade gillande och han därför gärna skulle vilja se infört i Sverige. För att visa hur det fungerar redovisar han i detalj ett mål, där han ingick i den s k grand jury, och hans redogörelse förtjänar att uppmärksammas som ett ögonvittnes bild av ett kontrastfyllt samhälle. En mycket förmögen bonde hade uppdragit åt sin son att inspektera hur slavarna på en av hans egendomar skötte sitt arbete. Sonen misstänkte, att en slav hade sålt boskap, som var försvunnen, och förhörde honom brutalt: ”Den behandling som han låtit slafven undergå, var hård och omenskelig. Slafven blef sjuk och dog 14 dagar derefter. Hans kamrater rapporterade händelsen till Magistraten, som reste till stället med kronobetjening och lät en läkare anställa medico-legal besigtning, hvarefter han hänvisade målet till högre domstol.”(55)

Rättens förhandlingar blev ovanligt tidsödande, eftersom en av jurymännen blev sjuk, ny jury måste utses och överläggningen fick tas om. Det innebar, att jurymännen måste tillbringa flera dagar i total isolering med undantag för två timmar om dagen i friska luften under sträng bevakning. Efter tre timmars plädering av åklagaren och en lika lång av försvarsadvokaten summerade domaren vad som framkommit i ett fyra timmar långt tal. Juryn hade då suttit och lyssnat från morgonen till sena kvällen men måste likväl omedelbart samlas till överläggning. Efter två timmar hade man enats om att den åtalade var skyldig till indirekt mord, men juryn pläderade för ett lindrigt straff. Som sentida läsare kan man i lika mån imponeras av hur grundligt processen fördes som upprörs över att rätten följde juryns rekommendation vid straffutmätningen: sex månaders fängelse. Men Letterstedt fann uppenbarligen dess beslut rättvist.

Svensk-norsk konsul 1840.

Även från svensk sida uppmärksammades hans starka ställning i kolonien, och 1840 anförtroddes han uppdraget som Sverige-Norges konsul i Capetown, en utnämning som han uppenbarligen själv initierat. Enligt den tidigaste korrespondensen med Kommerskollegium i Riksarkivet, daterad 19/9 1840, hade han förordnats ”att tillsvidare förvalta” svensk-norska konsulatet ”i Capstaden och Engelska Besittningarna i S.Afrika” genom en skrivelse ”af den 10 sistledne februari”, medan Annerstedt uppger att han ”bekläddes” med konsulsuppdraget den 30 oktober 1841. Eftersom drottning Victorias ”approbation” inte nådde honom förrän den 20 augusti 1841 enligt rapporten till Kommerskollegium för detta år i Riksarkivet, torde Annerstedts tidsuppgift avse den formella utnämningen.(56) Letterstedt representerade i varje fall de förenade kungarikena vid kontakter med landsmän och den brittiska administrationen så generöst och framgångsrikt, att han befordrades till generalkonsul 1857 efter att 1844 ha blivit riddare av Vasaorden, en värdighet som 1860 upphöjdes till kommandör.

Mest omtalad blev den överdådiga gästfrihet han visade befäl och manskap vid två svenska örlogsbesök i Kapstaden (korvetten *Najaden* 1847 och fregatten *Eugénie* 1853). På sikt lämnas tyngre vittnesbörd om hans diplomatiska insatser av siffror på hur importen av svenska varor till kolonien växte under Letterstedts konsulat, till stor del tack vare hans affärskontakter. Värdet av denna införsel ökade från obetydliga 14.000 riksdaler 1842 till nästan 1,4 miljoner 1861.

Konsulsuppdraget gav honom många tillfällen att träffa representanter för den brittiska kolonialförvaltningen, och det var särskilt en av dessa "civil servants", som väckte hans djupa beundran: "1842 hade vi lyckan att få en utmärkt man till Colonial-Secreterare John Montagu. Då han emottog sitt embete var Coloniens skuld till Engelska Regeringen ungefär 200 tusen P.St., och Cap-Coloniens styrelse var förslappad i åtskilliga grenar. Genom denne mans drift och arbetsamhet wagnade nytt lif och ny verksamhetsanda så väl i styrelsen öfver Capstaden som det öfriga landet. Han inkasserade resterande skatter, betalade Coloniens skuld till England och hade inom några år ett anseeligt öfverskott."(57)

De många offentliga uppgifter Jacob Letterstedt åtagit sig och de egna affärerna lade givetvis beslag på det mesta av hans tid, men de hindrade honom inte från att unna sig avkopplande nöjen. Han berättar entusiastiskt om ett större jaktparti med sina grannar, vilket tydligen var en årlig begivenhet under en dryg vecka ett par dagsresor inåt landet. Man jagade vanligen från ryggen på särskilt dresserade hästar, som stannade på givna tecken, innan jägaren öppnade eld mot gaseller, harar eller fåglar. Vid det tillfälle han skildrat blev bytet inte mindre än 40 gaseller, och eftersom sådana jakter efter vad han uppger var den högst uppskattade fritidssysselsättningen i Sydafrika förväns man inte över att flera arter utrotades.

Det mesta av sin knappa fritid ägnade han dock åt att försköna egendomen Mariedal, och där fick han också utlopp för sin lust att göra tekniska installationer: "Jag anlade en ny trädgård efter den bästa smak, wattenledningar och wattenkonst samt drifhus för tropiska frugter. Derjemte ändrade jag min byggnad i orientalisk stil såsom mer passande för klimatet, och anlade genom trädgården en ny väg till mitt hus. För mitt nöje byggde jag på denna väg en port, som vid främmande ankomst öppnade sig sjelf derigenom att man trampade på en cylinder, som var lagd tvärsöfver vägen. Denna omständighet roade mycket mitt granskap." (58)

Även de sociala åtagandena kunde ibland ge honom möjlighet till förströelse, och han var uppenbarligen förtjust över att kunna visa sig som en mästare i gästvänskapens konst. Hans debut som officiell värd tyder på en lust till överdåd i förening med ett förakt för småsnål ovilja att fatta kostsamma beslut, som rimligen bör ha kunnat reta en del goda borgare. Vid ett lantbruksmöte

hade tanken väckts, att man borde arrangera en subskriberad middag, men om det rådde så delade meningar, att man inte kunde enas om något beslut. Redogörelsen för hans hastiga ingripande i diskussionen avslutas på ett sätt, som visar att han tagit starkt intryck av evangeliets maning om att inte sätta sitt ljus under ena skäppo:

”Detta förtröt mig, emedan jag anade småaktighet i detta beslut, så att jag på stående fot (stante pede) inbjöd hela samlingen att på bestämd dag intaga Middag hos mig på Mariedal. Jag inbjöd tillika Coloniens högre Embetsmän samt andra utmärktare medborgare till ett antal af 180 personer. /---/. Detta var den första gången jag uppträdde som talare och värd för Coloniens högste män, hvilka med undantag af Guvernören, som icke var der, mangrant infunnit sig. Guvernören var då händelsevis i en annan del af Colonien. Jag utförde värdskapet med ett lugn och en kallblodighet, som skulle anstått en, som hvarje dag hållit sådana fester.”(59)

Denna middag bör ha ansträngt Mariedals utspisningsresurser till bristningsgränsen, och ändå ter den sig bara som en förövning till de riktigt stora evenemangen. I slutet av december 1846 anlände korvetten *Najaden* till Table Bay och låg kvar där en hel månad. I sin utförliga levernesbeskrivning säger sig Letterstedt ha funnit det ”naturligt” att på bästa sätt måna sig om sina landsmän ombord, och han har uppenbarligen glatts åt att detaljrikt berätta om den stora bal han arrangerade på Mariedal den 7 januari 1847. Till den bjöd han in 400 gäster, däribland guvernören, den kommenderande brittiske amiralen och officerare på de fartyg från andra länder som också låg i hamnen.

Med hjälp av besättningen på *Najaden*, ledd av sekonden kaptten Egerström, som blev hans gode vän, byggde han till en c:a 35 meter lång och nästan 9 meter bred danssalong med plats för två orkestrar, *Najadens* egna musikanter och Capetowns ordinarie. Salongen dekorerades med svenska landskapsvapen och all världens flaggor, med löv och blomkransar. Fartygschefen kommandörkapten Ehrenstam hade arrangerat ett fyrverkeri i trädgården, som bl a förenade kung Oscars och drottning Victorias namn, och i salongen dansade ”unga damer med utmärkta toiletter” med kavaljerer i allsköns uniformer tills morgonen grydde.(60)

Letterstedt skriver med oförställd belåtenhet, att hans fest ”lefde sedermera ännu flera år i minnet och utgjorde ofta samtalsämnet i Cap. – Derefter blefvo *Najadens* Officerare inbjudna på en Middag af Syd-African-clubb, som bestod af Civila och Militära medlemmar.” Vid detta tillfälle höll koloniens högste jurist ett tal för Letterstedt, i vilket han hyllades för sina insatser som ansvars-kännande medborgare och affärsman. Det mynnade ut i en försäkran, att kolonien vore stolt över att ha fått en så excellent person som Jacob Letterstedt till svensk-norsk konsul. Även med tillbörliga avdrag för skåldalets fraseologi bör detta ha glatt både föremålet själv och hans landsmän.

Men på den framgångsrike lurar alltid Nemesis, och ett av hennes vapen är att invagga honom i en illusorisk säkerhet. Den europeiska oron kring 1848 fick en motsvarighet i Kapkolonien, som i hög grad kom att påverka Letterstedts ställning. Innan vi kommer in på dessa stundtals dramatiska händelser skall vi emellertid följa honom på ännu ett besök i hemlandet.

Den andra Europaresan.

Ett knappt decennium efter sin första resa började Jacob Letterstedt planera för ännu ett besök i Europa. En tjänsteskrivelse till Kommerskollegium avslutas med följande anhållan: ”Som min helsa på sednare åren lidit mycket genom det här rådande varma klimatet har jag genom läkares råd blifvit recommenderad att göra en resa till Europa, hvarföre jag härmedelst får ödmjukligen anhålla om en alltid stående permission (sic!) att denna resa företaga, skulle sådant blifva för mig nödsakligt” – han föreslår också att hans systerson Oscar Hedelius ”som i trenne år varit mitt biträde på contoret” förordnas till vikarie.(61)

Inga hälsoskäl har dock anförts i levernesbeskrivningen som resans ändamål. Han säger sig i den länge ha velat se länder som Schweiz och Italien, medan han ännu hade kraft och lust nog att stilla denna längtan. Det argumentet kunde hustrun acceptera, och trots att hon varit sjuklig en tid uppger den utförliga levernesbeskrivningen att hon uppmanade sin make att förverkliga sina resplaner. Ingen av dem hade tydligen heller nu någon tanke på att hon skulle kunna följa med honom, och denna gång fanns det starka skäl till tystnaden: i bouppteckningen redovisades rullstolar både på Mariedal och i en av fastigheterna i Capetown.(62)

Skildringen av resan med ostindiefararen *Alfred* är den mest utförliga, som finns bevarad av Letterstedts hand, och den inleds dramatiskt med embarceringen den 23 mars 1848. Det blåste ovanligt kraftigt från sydost, och kort efter det att Letterstedt stigit ombord brast ankarkättingen. Besättningen fällde då det andra ankaret, men det hindrade inte skeppet från att driva iväg, och till slut måste man kapa även den kättingen. Under tiden stötte man ihop med ett annat skepp i hamnen och krossade dess gigg, men till sist lyckades man komma i lä av Taffelberget. Dessa kalamiteter gjorde det nödvändigt att ligga ett par dagar på St. Helena för att skaffa ny ankarutrustning, och passagerarna gjorde då de obligatoriska besöken på de platser, där Napoleon tillbragt sina sista år – Letterstedt kallar honom ömsevis ”hjelten” och har utan kommentar noterat, att kejsarens bostäder nu används som uthus och förvaringsutrymmen.(63)

Så mycket mera har han att säga om fartyget, passagerarna och dagsrytmen ombord. Allt är hållet i en lovprisande ton: skeppet är bekvämt, maten bättre än han kunnat få den i land, och rikliga tillfällen att uppskatta den fanns uppenbarligen: frukost klockan 9, vin och frukt 12, middag 3, the 7 och förfriskningar i form av vin och frukt 9. Bland passagerarna var 35 skolbarn och

30 vuxna, av vilka många civila och militärer tillhörande Ostindiska kompaniet hade fångslande erfarenheter från Kina, Japan, Indien och Kapkolonien att berätta om. Det fanns också damer ombord, som reste hem till England med sina barn för att låta dem gå i skola. En av dessa mödrar, Mrs MacGregor, blev hans särskilt goda vän, och när kaptenen bad honom att ta hand om henne och de tre barnen efter ankomsten till Gravesend gjorde han det mycket gärna.

Rutinen ombord bröts vid ett tillfälle, när man mötte ett skepp från England som kunde förse ostindiefararen med vissa livsmedel och tidningar. Den stora nyheten som styrmannen förkunnade från giggen när han återvände från det mötande fartyget var "Louis Philippe in England" – den revolution som bröt ut i Paris den 22 februari och tvang "borgarkungen" i landsflykt hade vid avresan nästan på dagen en månad senare uppenbarligen inte nått Capetown. De franska omvälvningarna gav stoff till livligt politiserande ombord ända tills man angjorde Gravesend den 25 maj, men tidningarna förmedlade också en annan nyhet, som upptog Letterstedt och hans väninna väl så mycket: "När vi fingo tidningarna, som förde oss underrättelsen om Franska revolutionen, sågo vi äfven att Jenny Lind war engagerad vid Italienska Operan i London. Vi gjorde oss båda stora förhoppningar att äntligen få höra denna sångerska, hvars rykte träffat mig i Cap och henne i Ostindien."

Dessa infriades: med sedvanlig generositet hyrde Letterstedt en loge rymlig nog att bereda plats åt hela den familj, där Mrs MacGregor bodde, och det blev en storartad upplevelse: "För första gången och med liflig förtjusning hörde vi nu Jenny Lind, och funno att de berättelser vi läst i tidningarna icke alls woro öfverdrifna."(64) Kort efter detta evenemang skildes deras vägar, men de korresponderade under flera år och träffades på nytt i England 1852, då även hennes make återvänt till hemlandet.

Självt fortsatte Letterstedt till Göteborg för att ta kanalbåten till Stockholm. Han for genom Östergötland vid midsommar och gladdes åt att se helgklädd allmoge dansa på kanalbankarna. Några släktingar påträffades inte hemma, utan det var först på brorsonen Sven Gustaf Lallerstedts egendom Stafund i Ekerö, som han återsåg sina anhöriga. Efter att ha umgåtts med dem några dagar flyttade han till en stor våning i hörnet av Drottning- och Fredsgatorna. I levernesbeskrivningen erkänner han frankt, att hans syfte med resan var "att lefva gladt och muntert samt njuta af sällskapslifvet", och att hyra en våning med detta centrala läge var onekligen en god början. Därifrån tog det högst fem minuter att promenera till Karl XIII:s brunn i Kungsträdgården, där han visserligen inledde en brunnskur men i verkligheten förde ett liv i sus och dus med nya och gamla bekanta, däribland friherre Claes Fleming som introducerade honom i "det gode Selskab".

Letterstedt arrangerade utfärder till Djurgården och några av dess berömda träffpunkter, skulptören Byströms villa vid Hasselbacken och krogen Blå porten, där han bjöd ett förnämt sällskap på middag och dans till Vestmanlands

regementes musikkår. Förutom andra viner dracks det en flaska champagne per person ”så de flesta woro nöjda nog med festen”; det verkar högst troligt. Även i detta avsnitt dröjer hans minne vid en charmerande dam. Det var en friherrinna Aminoff från Finland bland brunngästerna, som blev hans stora favorit denna gång, men också här är han angelägen att nämna, hur han träffat hennes man baronen ett par år senare och då avtackats för sin ”uppmärksamhet och välvilja mot hans hustru, medan hon drack brunn i Sthlm”.(65)

Dock blev det ett hastigt slut på det ystra brunnslivet, när Letterstedt nåddes av meddelandet att hans hustru avlidit den 5 maj, alltså minst två månader tidigare. Han fattade snabbt det rimliga beslutet att skrinlägga sina planer på att fortsätta resan till Italien och anträdde i stället återfärden till Capetown – nu i en helt motsatt sinnesstämning, vilken även förändrat bilden av naturen kring honom, nästan som en anteciperings av Amiels berömda karakteristik av landskapet som ett själstillstånd: ”Kanalsträckningen hade nu förlorat den granna skrud af blommor och grönska, hvarmed den koketterade Midsommartiden, och detta i förening med mitt sorgsna sinne gjorde denna resa ingenting mindre än angenäm.” Emellertid tycks seglatsen till Kapkolonien, som räckte till slutet av november 1848, ha lett till att han återvann sitt goda humör, inte minst därför att det fanns många ungdomar av båda könen bland passagerarna på skeppet *Devonshire*, med vilket han färdades från Portsmouth.

När det ankrat upp i Capetown och han hunnit konstatera, att Oscar Hedelius hade skött affärerna på ett utmärkt sätt, bjöd han ut hela det unga resesällskapet till Mariedal och ordnade en fest i parken: ”Dagen förflöt under den hjärtligaste glädje, och endast skilsmessan ingaf oss sorg. Det var icke utan, att någon af flickorna hoppades få stanna kvar såsom min hustru, men min förra hustrus bortgång var ännu för nära – det blef ingenting utaf. Flera af dessa unga damer hafwa sedan, efter att hafwa varit gifta och haft både med- och motgångar, åter uppsökt mig i Cap, vid resor der förbi.”(66)

Anti-Convictstriden.

Den revolutionära oron i Europa under 1848 har inte lämnat några spår i Letterstedts biografiska anteckningar, men ganska snart efter hans återkomst till Kapkolonien blev han så mycket starkare indragen i protester mot den lokala överheten. Utan att rådgöra med bosättarna hade regeringen i London i början av 1849 beslutat att överföra 300 fångar från Bermuda till kolonien i stället för till Australien, som var det normala målet för dylika deportationer. Detta väckte motstånd, som först tog sig uttryck i protestskrivelser till drottningen och parlamentet i London samt guvernören i Capetown, Sir Harry Smith. Som ofta sker med revolutionära rörelser radikaliserades protesterna, här i form av en Anti-Convict Association, vilken bildades i maj 1849 och fick en ledande köpman vid namn John Bardwell Ebden som ordförande.

Ett av de första offren för detta kampförbund blev The South African Club, som upplöstes ”because the naval, military and official members on the one hand and the businessmen and other colonists on the other developed a violent antipathy towards one another”.(67) Utvecklingen påverkade i hög grad Jacob Letterstedts ställning, samtidigt som han blev ett levande bevis för att den strikta uppdelningen i två läger i politiska konflikter även här innebar en grov förenkling. Under ledning av tidningsutgivaren John Fairbairn drev The Anti-Convict Association en hätsk presskampanj på temat att kolonien icke fick förvandlas till en straffanstalt. Letterstedt anslöt sig till en början till dessa protester mot ett beslut, som kolonisterna icke hade tillfrågats om, och han undertecknade klagoskrifter till Londonregeringen och guvernören. Men när rörelsen började använda hot om bojkott och våld mot dem som på minsta vis samarbetade med myndigheterna eller levererade förnödenheter till fångskapet *Neptune* när hon anlät den 19 september 1849, tog han avstånd från den.

I levernesbeskrivningen brukar han ovanligt starka ord för att beskriva sin avsky för proteströrelsen: ”Jag läste dess program i tidningarna, och jag kände liksom ett stygn i mitt hjerta. Med klar blick såg jag den djevulska grund, hvarpå denna liga byggde, och hela vidden af de faror, som till följe deraf hotade kolonien. Kort efter sedan jag läst denna annons, kom jag efter vanan på börserna en förmiddag, och fann uti ett av sidorummen en sammankomst, hvilken var en förberedelse till nämnda association. Jag stod der såsom åhörare, emedan jag ville ingenting hafva att göra dermed. Hufvudmännen framlade för mig efter sammankomstens slut dokumenterna och sökte öfvertala mig att anteckna mitt namn der. Jag nekade dertill, uttalade mitt ogillande af denna liga, och slutande (sic!) med påstående, att denna ligas åtgöranden skulle i vårt lilla samhälle åstadkomma mera ondt än förbrytares införande, och att vi på laglig väg borde och kunde verka mera verksamt än genom bildande af en olaglig sammangaddning. På sådant sätt skulle vi finna mera sympatier både i England och i hela Europa.”(68)

Hans vägran väckte naturligt nog ovilja och misstänksamhet, och när han accepterade guvernörens kallelse att ingå i det lagstiftande rådet (Legislative Council), en upphøjelse som han tillskrev den beundrade John Montagus initiativ, betraktades han som en förrädare. Som Annerstedt tolkade hans handlingssätt tycks Letterstedt varken ha förutsett eller förstått, hur det anseende hans många insatser för koloniens utveckling tillvunnit honom kunde förvandlas till öppet hat nästan över en natt. Det framgår emellertid av två ämbetskrivelser till Kommerskollegiet, att planer på införsel av ”korrektionister” till Kapkolonien hade lagts fram vid åtminstone två tidigare tillfällen och att Letterstedt själv varit engagerad i förberedelserna för den ena. Årsrapporten 1841, daterad den 23 november, handlar mycket om en tänkbar immigration av svenska fångar, och konsul Letterstedt förklarar sig

själv beredd att ta emot 50-100 sådana, förutsatt att de icke dömts för grova brott och kunde anses samhällsfarliga.

I den andra skrivelsen till samma kungliga svenska ämbetsverk, som han lydte under, daterad augusti 1842, meddelade Letterstedt, att "ministern för Colonierna Lord Standly antagit en proposition att hitsända unga förbrytare, men en petition har af Capska innevånare blifvit inlämnad till H. Majt. Drottningen för hindrandet deraf, och några tusende Negrer, som på de sednare åren af Engelska Kryssare blifvit tagne på Slafskepp och hitförde hafva till en del försedt landet med arbetare."(69) Protesterna mot fånginvandring borde alltså inte ha kommit som någon överraskning, men att de skulle ta sig så våldsamma uttryck var tydligen svårare att förutse, även för den som nyligen återvänt från en tid i Stockholm, där de blodiga upploppen tre-fyra månader tidigare torde leva kvar som ett smärtande minne.

Om våldsamheterna där ändå inskränkt sig till ett samtalsämne inom brunnsocieteten, fick han nu pinligt uppleva dem i praktiken. En mottagning på Mariedal för att fira kung Oscars namnsdag, till vilken hela den administrativa ledningen inbjudits, uppfattades som en provokation, och när koloniens högste domare något senare gav en stor bal med Letterstedt bland gästerna, samlades en hotfull mobb utanför byggnaden. Letterstedt tog sig med möda därifrån under natten de fem engelska milen till Mariedal, där han beväpnade sina arbetare och även fick skydd av en truppstyrka. Hans systerson och högra hand Oscar Hedelius lyckades rädda hans egendom inne i staden från skadegörelse, med undantag av några sönderslagna glasfönster – ledande i denna del av aktionen var enligt Letterstedt Mr Ebdens söner.(70)

Upploppen avtog så småningom, och när regeringen i London ändrade sitt beslut och lät fångskeppet avsegla till Australien, hade ju aktionen nått sitt mål. Efter att ha avgått ur det lagstiftande rådet öppnade Letterstedt en process mot ledarna för The Anti-Convict Association "för att erhålla skadeersättning eller rättare sagt för att visa dem, att där fanns ännu lag inom kolonien. Men efter påkommande goda skäl och i anseende till att jag visste, att jag fortfarande ärnade bliva inom kolonien, nedlade jag denna process."(71) Enligt Lydia de Jouvencels brev till Annerstedt torde en process, som de lokala myndigheterna ville att han skulle öppna, ha kunnat leda till att "half Cape Town would have been ruined", medan det finns andra uppgifter om att han förlorat sin process.(72)

Själv dröjer han med påtaglig tillfredsställelse vid upplysningen, att den av hans båda advokater, som ivrigt rådde honom att fullfölja processen, var den tidigare fönsterkrossande zeloten, som av flera skäl hårt drabbats av efterklokhet – det starkaste var säkert, att en associationsmobb hade avlivat hans far in effigie: "Den unga Cobden war nu så öfvertygad om sin dårskap af att ingå i Associationen, att han sade sig heldre önska det han rifvit ut sina öron (sic!)

än gått in deruti.”(73) Letterstedt motiverade själv sitt beslut att på sin andre advokats inrådan avbryta processen dels med att domstolen inte kunde enas om proceduren, dels med att han ville undvika fortsatt hat och förföljelse. Enligt hans egen summering av den uppsplitande konflikten var det ett klokt beslut: ”Genom denna eftergifvenhet deremot wann jag aktning och respekt, och man har genom uppmärksamhet och wälvilja sökt komma mig att glömma dessa vedervärdigheter.”(74) Men de hade begripligt nog ändå varit så smärtsamma, att han snart bestämde sig för att lämna kolonien och genomföra den europeiska Grand Tour, som hustruns bortgång tvang honom att avbryta två år tidigare.

En tredje Europaresa och ett nytt äktenskap.

Om denna tredje Europaresa, som han påbörjade genom att stiga ombord på ostindiefararen *Prince of Wales* den 10 april 1850, fattar Letterstedt sig mycket kort under hänvisning till en bifogad resejournal, som tyvärr tycks ha förkommit. Det som meddelats i den utförliga levernesbeskrivningen består egentligen bara av uppgifter om att han i juni anlände till London och därifrån via Hamburg kom till Sverige på ett kort besök hos sina släktingar. Därefter ges endast besked om resrutten genom Tyskland och via S:t Gotthard till Italien, där han förtecknar alla större städer han sett men inte har något att säga om hur han upplevt de konventionella turistmål han valt.

På hösten återvände han via Wien, Prag, Berlin och Lübeck, där han blev liggande sjuk en tid, till Sverige. Han stannade här över vintern, troligen i Stockholm. Vid midsommartiden året därpå for han först till sina släktingar i Östergötland och därifrån via Göteborg till London i affärer. Nästa mål var Bad Ems i Nordrhein-Westfalen, en välbesökt kurort, där han sökte bot för den bröstsjukdom han drabbats av i Lübeck och alltjämt besvärades av.(75)

Där tog hans liv en helt oplanerad ny vändning. I London innehöll *The Times* den 10 oktober 1851 följande notis under rubriken ”Marriages”: ”On the 9th inst., at St. Martin’s-in-the-fields, London, by the Rev. Valentine Edwards, B.A., chaplain to the Earl of Miltown, and vicar of Newnham, Herts., the Chevalier Letterstedt, H.M. the King of Sweden’s Consul at the Cape of Good Hope, to Lydia, younger daughter of the late William Hooper Boys, Esq., of Elford, Kent, and niece of Sir Edward Meredyth, Bart.”(76)

I den tryckta självbiografien uppges brudens far ha hetat William Harcourt Boys, kapten vid 21:a dragonregementet, och modern Sara Meredyth, dotter till Sir Joshua Paul Meredyth. Det tyder på att någon inte har varit helt klar över släktförhållandena, och om denne någon varit Letterstedt själv skulle det knappast förvåna med tanke på hur snabb beslutsprocessen varit. Han skriver att brunnskuren i Ems hade ”sin goda verkan, så att jag inom 14 dagar war rätt bra återställd. Det war här jag första gången såg och blef bekant med min

nuvarande hustru, och 1 1/2 månad derefter sammanvigdes vi i St. Martins kyrkan i London, hvarefter wi den 15de October steg ombord på Ångfartyget Harbinger i Falmuth för att resa öfver till Cap.”(77) Det berömda emsersaltet måtte sannerligen ha varit mycket effektivt.

I Jacob Letterstedts andra äktenskap var åldersskillnaden mellan makarna ännu större än i det första – med sina 55 år var han nästan dubbelt så gammal som hustrun – men nu stred den inte längre mot konvenansen. Allt tyder på att han fick ett lyckligt äktenskap. På våren 1853 begåvades han med en dotter, som döptes till Lydia Corinne d’Oigny – med all sannolikhet på moderns önskan efter den släkting som hade uppfostrat henne – och med en arvinges ankomst företog Letterstedt vissa omDispositioner av de medel han tänkt donera, så att hennes försörjning tryggades.(78) Det innebar, att hans första donation till KVA reducerades, som snart skall belysas närmare. Men innan dess må konturerna av hans återstående verksamhet dras upp.

Fregatten Eugénies besök i april 1853.

En expedition med familjen till en nyupptäckt kopparfyndighet i Namaqualandet visade sig bli dyrbar och resultatlös, men eljest blomstrade hans affärer, som dock fick skötas av systersonen under ytterligare resor. I ett av de sista resebrevet till *Aftonbladet* om fregatten *Eugénies* världsomsegling, daterat Plymouth den 9 juni 1853, uppehåller sig den unge botanisten Nils Johan Andersson länge vid besöket i Capetown 8 – 20 april samma år. Han hade vistats ett par dagar på Mariedal och prisade Letterstedts gästfrihet i ett flöde av lovord: ”De landsmän, som kommit hit, hafva ofta nog varit i tillfälle att förut berätta på hvad sätt hr konsul Letterstedt mottagit dem, och jag har intet att tillägga mera än att minnet af den godhet, han och hans älskvärda fru bevisade mig, skall ständigt utgöra ett af de gladaste från denna resa, och vid hvilket jag rätt ofta skall tacksam värma mitt hjerta. Det är här icke förmågan att visa gästfrihet och vänlighet som i främsta rummet tages i beräkning, ej gifvans storlek eller behöflighet, det är gifvarens sinnelag, hjertligheten, som förlänar den sitt högsta och oskattbaraste värde.”(79)

Även byggnaderna inspirerade besökaren till ett utbrott av tidstypisk omständlighet, när han återgav intrycken från en välskött egendom med drag av både lustgård och företag: ”Hr Letterstedts landtgård utgöres af en särdeles rymlig cottage, utanför hvars fönster breder sig en frisk gräsplan, omgifven af präktiga trädgårdsanläggningar, der äfven botanisten har att göra flerfaldiga intressanta bekantskaper. En qvarn i stor skala gränsar intill trädgårdstomten, och ett bryggeri ligger invid ängen, till tecken att egaren vårdar sig lika mycket om det nyttiga som det sköna, det både för kropp och själ vinstgifvande.”(80)

Redogörelsen för de intensiva sociala aktiviteterna under uppehållet i Capetown bygger på ett antal tidningsartiklar som skribenten översatt.

Tisdagen den 12 april inbjöd Letterstedt guvernören med fru, fartygschefen på *Eugénie* kommandörkapten Virgin, och hans officerare tillsammans med en ”vald samling af vänner” till diné med dans vilken pågick till midnatt. Torsdagen den 14 hölls en bal ombord på den brittiska fregatten *Meander* i Simonsbay, och måndagen den 18 gav Letterstedts en stor fest på Mariedal med bal, supé och fyrverkerier för att fira en tronarvinges ankomst i Sverige. Bland de 300 gästerna återfanns guvernören och fru Elliot, överdomaren Bell, kommandörkapten Virgin och hans motsvarigheter på holländska och amerikanska ångfregatter i hamnen. Man hoppas gärna att den höggravida Lydia Letterstedt orkade glädjas åt de hyllningsord guvernören Sir George Cathcart yttrade om hennes mans ”värdiga sätt, hvarpå han alltid representerar sitt lands heder och intressen”.(81)

Berättaren återger societetsreportagen men dröjer hellre vid världens omtanke om dem som inte fick komma till Mariedal: ”Hvad som jag likvisst måste tillfoga (ehuru det syntes för simpelt att komma bland fashionable news, emedan det är hjerta der!) är, att samma dag hr konsul Letterstedt hade sin stora fest ute på Mariadal (för ”the nobles und/sic!/ gallants”), han äfven skickade till fregattens underbefäl och hela manskap båtlaster af vin, öl och solidare förfriskningar, mån om att *alla* hans härvarande landsmän på den dagen skulle glädja sig med honom.”

Den unge berättarens sympatier för den sociala omvälvning, som inleddes med franska revolutionen, präglar också den indignation han redovisar inför den pietetslösa behandling av Napoleons bostad på St. Helena, som även Letterstedt noterade vid sitt besök 1848: ”Förödelsens styggelse grinar fräckt öfverallt och skändar hemskt minnet af den store döde. Men den skriar äfven högt öfver en nation, som berömmar sig af att vara stor och ädel, och dock här tyckes förnedra sig genom att kräfva ut en så ömkelig hämnd. Kärleken, säger man, öfverlefver döden. Ack! hatet gör det äfven.”(82)

Den fjärde Europaresan och avskedet från Kapkolonien.

På våren 1855 företog Letterstedt ännu en Europaresa men nu tillsammans med familjen, vistades i England hela sommaren och bodde under vintern i Paris. Påföljande sommar besökte Letterstedts flera kurorter och reste på hösten till Stockholm, där husfadern lyckligt överlevde en koleraattack och familjen dröjde kvar över vintern. Våren 1857 reste de till Dalarna ”för att se detta egendomliga folk, den svenska frihetens bålverk”, och besöka historiska platser, en tur han vitsordar som ”i alla hänseenden särdeles angenäm”.(83) Tydligt fick han också bevittna magisterpromotionen i Uppsala samma vår. Enligt vad Carl Rupert Nyblom berättat i sina memoarer hade han ”i Uppsala sammanträffat med honom (Letterstedt) och hans engelska fru hos dåvarande professor Carl Malmsten, matematikern, och blifvit presenterad för dem, hvilka mindes

honom som nypromoverad doktor och – sångare.”(84) Sommaren tillbragte mor och dotter vid kurorter och städer i olika tyska länder, medan husfadern för ensam till München för att lära sig brygga bayerskt öl vid det nya bryggeri han avsåg att anlägga.

Ett sådant ingick i de planer på att ytterligare expandera sina företag i Kapkolonien, som han med stor energi började realisera efter återkomsten från Europa i januari 1858. Efter två och ett halvt år var syftet nått. I brev till Anders Retzius från september 1859 berättade han om sina om- och nybyggnader och var påtagligt tillfreds med resultatet: ”Mitt nya Bryggeri är nu i full gång och står på samma ställe, som det förra, hvilken omväxling jag gjordt utan den minsta rubbning i produktionens gång – jag har äfvenledes nära färdiga boningar med små tomter för 20 arbetare med deras familjer. Mina qvarnar och destilleriet har också undergått förbättringar, att allting är så i ordning att vi omkring 6 Månader kunna återresa till Europa.” Brevet slutar med några upplysningar om familjen: ”Min hustrus hälsa har mycket blifvit förstärkt genom saltsjöbad förleden sommar, så jag har hopp att hon skall icke lida så mycket som vanligt vid nästa öfverfart till Europa. Lilla Corinne växer raskt samt har Mammans lynne, alltid munter och glad och lär snällt.”(85)

Enligt levernesbeskrivningen var avsikten med bostadsbyggandet att arbetarna skulle få bo hyresfritt så länge de var anställda hos honom. Han uppförde också på sin egen mark ett skolhus för 50 barn och avsatte en fond för dess underhåll och som bidrag till lärarlöner. För att hedra sin hustru och dotter döpte han denna skola, som skulle vara tillgänglig för alla barn i trakten, till ”Lydia Letterstedt’s Infant School” och utnämnde dem till dess beskyddare. Han såg också till att insamlingen av medel till en kyrka för den lutherska församlingen tog ny fart, så att bygget kunde komma i gång 1859. Slutligen nämnde han med stolthet, att insända prover på produktionen av mjöl, öl och sprit vid hans företag belönades med en guldmedalj vid en samma år arrangerad industriutställning på Mauritius, eller Isle de France, det namn han själv använde.(86)

All denna aktivitet syftade med Letterstedts egna ord till ”att sätta alla mina etablissementer i bästa skick för att om trenne år kunna återvända till Europa”, och det målet ansåg han sig ha uppnått redan 1860. Denna gång sattes ingen bestämd gräns för vistelsen, och skälet var nog, att han knappast trodde på någon återkomst till Kap. I avslutningen på hans egenhändiga levernesbeskrivning möter läsaren ett nostalgiskt fjärrperspektiv på de fyra decennierna i Kapkolonien, i vilket egendomen Mariedal lockat fram de starkaste uttrycken för saknad. Den tidigare anförda beskrivning av lantgården, som Nils Johan Andersson gav i ett resebrev, avslutades med en teckning av dess läge, som bestyrker omdömet ”en verkligen förtjusande bostad, så mycket mera som de å ena sidan närliggande höga bergen, med sina mångformade toppar och mörka, branta sidor och de på deras nedersta sluttningar frodiga busk- och

trädmassorna samt å den andra den vida, stora slätten, göra dess belägenhet till en af de mest yppiga och omvexlande man finner i Kapstadens annars på romantiska situationer ej särdeles rika grannskap.”(87)

I sin självbiografi vittnar Letterstedt också om de natursköna omgivningarna vid Taffelbergets fot, och om sin kärlek till denna egendom: ”Mariedahl har varit mitt andra hem, min bostad i nära 40 år – där har jag bortlevat min mannaålder och de lyckligaste dagar i mitt liv. Ej underligt då, att jag älskar det, att jag med svårmod lämnade det mitt farväl, oviss om jag någonsin vidare skulle återse det. I dess salar har jag ofta haft tillfälle att samla omkring mig unga och gamla, främlingar och kända, koloniens utmärktaste sällskap och landsmän från fjärran beläget fosterland. – Såsom kär vän har jag vårdat denna egendom och förskönat den. – Den ligger i en naturskön trakt vid Taffelbergets fot, omgiven av slingrande druvor. Denna egendom var knappt värd några tusen Pd.St., nu är den värd omkring 50 tusen.”

När känslorna hotar att bli honom övermäktiga, tar den åldrande lantbrukaren och affärsmannen sin tillflykt till de mått livet gjort honom mest förtrogen med. Efter vackra ord om hur han alltid betraktat kunder som sina vänner och hur hans arbetare legat hans hjärta nära blir finalen alltmer lik ett kortfattat CV, när den mynnar ut i data för utnämningar till konsul och riddare av Vasaorden, samt befordran till generalkonsul 1857 och kommandör av samma orden 1860. Då han daterade denna version av sin självbiografi i juni 1861, återstod något mer än nio månader, innan den cancer han led av hade fullbordat sitt värv den 18 mars 1862 i bostaden Avenue de l'Impératrice 1, nära Champs Elysées i Paris.(88)

Ett sista bevis för hans omsorg om resande landsmän, även när hans liv nalkades slutet, lämnas i Carl Rupert Nybloms memoarer, som redovisar ett par möten med ”den bekante mecenaten Jacob Letterstedt” i Paris. Nyblom blev bjuden på middag på själva julaftonen 1861 ”i sällskap med en mängd storheter, bland hvilka äfven han räknar den store Berzelius’ änka, som då bodde i Paris. Efter middagen blef C.R. införd till den gamles sjukbädd och fick omtala, hvad han i Paris studerat och hur han snart skulle resa söderut. Då bad den sjuke få se honom innan det bar af, för att vid passagen genom Turin få ett bref med till L:s svåger italienske senatoren Vigliani. Visiten ägde rum i midten af januari 1862, och han fick då taga afsked af den vänlige mannen, som han aldrig återsåg.” Nyblom utträttade ärendet och hade tydligen haft ett långt samtal med senatoren, som hade svept över ett vitt fält av både politik och kultur; bland många andra frågor berördes skandinavismen, vilket kan tyda på att den hade legat långt framme i Letterstedts pågående planering för sin nordiska förening.(89)

KONTAKTSKAPAREN

Det första mötet med Vetenskapsakademien.

Som redan omtalats tog Letterstedt efter sin återkomst till Stockholm 1837 kontakt med Vetenskapsakademien, som nu fanns lokaliserad i det Westmanska huset vid Adolf Fredriks kyrka, och överlämnade några fåglar och gazeller från Kap till dess naturaliesamlingar. Det hade lockat Anders Retzius, professor i anatomi vid Karolinska Institutet och ledamot av akademien, att söka upp Letterstedt i hans bostad, vilket blev inledningen till en livslång vänskap.(90) Tack vare honom fick Letterstedt flera värdefulla insteg till kretsarna kring akademien och även på högre nivåer. I brev från Hamburg i februari 1838 ber Letterstedt sin "Aktningssvärde vän" framföra hälsningar till en rad akademiledamöter och andra prominenser han fått träffa: ständige sekreteraren Berzelius, preses Carl Johan Ekströmer, generaldirektör för rikets lasarettsväsen, baron Fleming, professor Pehr Wahlberg och hans bror Johan m.fl.(91)

Viktigast under samvaron med ledamöter av Vetenskapsakademien var uppslaget att stimulera svensk forskning om södra Afrika, där knappast något hänt sedan Sparrmans och Thunbergs fleråriga studier på 1770-talet. Initiativet att sända ut en därför lämpad person för att samla naturalier kom uppenbarligen från Letterstedt, som ju både visat sig intresserad av naturvetenskap och väl var angelägen om att förstärka sitt medborgerliga anseende i hemlandet. I vilket fall utlöste han en process inom akademien, som rullade i gång med ovanlig snabbhet. Den tillförordnade chefen för Riksmuseets zoologiska avdelning, entomologen Carl Henrik Boheman, insände den 4 februari 1838 – Letterstedt hade då alltså lämnat Sverige – en skrivelse till akademien, som inleddes med att apostrofera denne som förslagsställare: "Då Handelsmannen J. Letterstedt från Goda Hopps Udden, förliden höst, någon tid wistades härstädes, föreslog han mig att någon skicklig och nitisk Naturforskare borde för Kongl. Wetenskaps Akademiens räkning utsändas, för att på förstnämnda ställe insamla Naturalier."(92)

Bohemans formella skrivelse hade föranlett Berzelius som ständig sekreterare att begära ett yttrande, vilket upplästes vid plenum den 14 februari. I detta, daterat den 9 februari, summerade en trio framstående ledamöter, i vilken Anders Retzius ingick, vad ärendet gällde i en inledande mening av tidstypiskt formell tyngd: "Herr Baronen och Commendören Berzelius har, på Kongl. Wetenskaps Academiens vägnar, anmodat oss att afgifva yttrande öfver ett, af tjenstförrättande Zoologie Intendenten Kaptan Boheman, ingifvit förslag om utskickande af en naturforskare till södra delen af Africa, i anledning af anbud, som i denna hänsigt blifvit gjorde af en på Goda Hopps Udden boende, aktad och förmögen landsman Herr Jacob Letterstedt."

Därefter följde tre foliosidor historik och data, som förklarade varför Naturhistoriska riksmuseet saknade såväl viktiga arter som elefanter och noshörningar som medel till att köpa några exemplar på en mycket dyr marknad. Man framhöll de betydande insatser i södra Afrika, som Sparrman och Thunberg gjort, dock utan att locka till efterföljd, och betonade att efter det brittiska maktövertagandet handeln med Kapkolonien ökat och även flera svenskar bosatt sig där, varvid Jacob Letterstedt omnämns: ”Under så gynnande omständigheter, och då Hr Letterstedt, genom sitt erbjudande att förskottsvis till hvilket belopp som helst och utan egen förmon förskjuta de erforderliga medlen för ifrågavarande företag, och dessutom yttrat sig vilja i alt hvad på honom beror understödda detsamma, så kunna vi icke annat än tillstyrka Herr Bohemans förslag.”(93)

Efter adressmeningen har Berzelius antecknat: ”Remitteras til tjensteförättande Intendenter at ingifva förslag huru ifrågavarande reseföretag kan bringas i verklighet, serdeles i afseende på skicklig person dertil.” Remissen hade daterats den 12 samma månad, och redan dagen därpå levererade Boheman sitt yttrande, där han förde fram ”Herr Ingenieuren J. Wahlberg” som högt meriterad för uppdraget – uppenbarligen utan hinder av att han var yngre bror till Pehr Wahlberg och svåger till Anders Retzius, vilka båda ingick i den tillstyrkande treenigheten. Inte heller när ärendet föredrogs i plenum den 14 februari har familjeförhållandena föranlett någon kommentar, utan det remitterades till ”Inspectura Aerarii” – skattkammarinspektionen, vid en stadgerevision 1850 ombenämnd till förvaltningsutskottet (FU) – för utlåtande.(94)

Ett sådant föredrogs vid plenum fyra veckor därefter. Man avstyrkte tanken på att utrusta en särskild expedition för att samla naturalier i södra Afrika men hemställde att om ”Ingenieuren Herr Wahlberg” ville företaga resan som enskild angelägenhet Akademien skulle garantera honom en ersättning om 1.500 riksdaler fördelade på tre år. Plenum beslöt bevilja denna hemställan och uppdrog åt zoologiska, botaniska och mineralogiska inspektionerna att träffa avtal med Johan Wahlberg.(95) Även vid nästföljande plenum stod ärendet på dagordningen, denna gång föranlett av en skrivelse från Letterstedt om hur han skulle förskottera Wahlbergs utgifter för resan till Kapstaden: Berzelius redogjorde för sitt svar.(96)

Det bekräftas i ett nytt brev från Letterstedt till Retzius avsänt från London. Han bad där först om ursäkt för att han dröjt så länge med att besvara ett brev från denne av den 7 mars, men han har korresponderat med Berzelius ”så allting å min sida är färdigt för Herr Ing. Wahlbergs resa till Goda Hopps Udden”. Nu skulle han stanna i London över drottning Victorias kröning, men sedan avsåg han att återvända till Mariedal. Han besvarade efter förmåga en rad praktiska frågor för Wahlbergs räkning, innan han slutade sitt brev med att tacka Retzius för att han velat rekommendera honom till en befattning som svensk-norsk konsul i Capetown.(97)

Johan Wahlbergs första vistelse i Kapkolonien.

I nästa brev till Retzius kunde Letterstedt meddela, att Wahlberg ankommit den 3 februari 1839 och nu befann sig på "en liten resetur med min familj". Två månader senare skickade han ett brev till "Högvälborne Herr Baron" Berzelius, i vilket han bekräftade Wahlbergs flit med insamlandet av naturalier "omkring Cap och dess omgifningar", vilka han snarast skulle låta översända till Vetenskapsakademien. Wahlberg hade nyligen avseglat till Port Natal, av Letterstedt försedd med "medel nog att fortsätta en resa från Port Natal öfver land till Kap, för hvilken resa han säkerligen kommer att draga mer än de Tvåhundra pund St. för hvilka jag gifvit honom Creditiv. Som syns af medföljande räkning, som äfven visar huru expenserna fortgå, ehuru all tillbörlig hushållning är iakttagen, ty här är nu dubbelt så dyrt som för några år sedan." Han gav också anvisningar om hur hans förskott skulle regleras via hans kommissionär i London.(98)

Den första rapporten om Wahlbergs aktiviteter i akademiens protokoll lämnades vid ordinarie sammankomsten i september 1840: "Upplästes ett bref från Consul Letterstedt, dateradt Goda Hopps-udden den 14 sistlidne April, meddelande att 2ne Kistor Naturalier samlade på Port Natal af Ingenieuren Wahlberg, afgått till Götheborg med Capitaine Hjerne å skeppet Svartvik. I sammanhang härmed föreviste Herr Sundewall åtskillige sällsynte och väl förvarade Djur-skinn och foglar, som ovanbemälte Herr Wahlberg till Academien öfversändt." Protokollföraren hade tydligen känt till att Letterstedt förordnats som konsul, även om den formella utnämningen enligt Annerstedt dröjde till den 30 oktober 1841, och uppgifterna om de fynd som anlät och var på väg bekräftas av brevet till Berzelius.

Vid sammanträdet lämnade Anders Retzius ett detaljerat förslag till hur akademiens skuld till Letterstedt borde regleras, vilket bl a innebar att man skulle utnyttja ett anslag på 2.000 Riksdaler Banco från en "ädelmodig" men icke namngiven donator till museet (med stor sannolikhet ledamoten greve Carl De Geer). Naturligt nog ansåg sig plenum inte kunna fatta beslut omedelbart utan ärendet översändes till Inspectura Aerarii för beredning. En månad senare förelåg ett tillstyrkande från denna, varefter plenum bestämde sig för att följa Retzius' förslag.(99)

Under de närmaste åren omtalas Wahlberg oftast som avsändare av nya packlådor och kistor med naturalier, som vid flera tillfällen visades upp och lovordades för att de kommit fram "i fullkomligen godt stånd". Men i slutet av 1844 oroades akademien av ett rykte att Wahlberg skulle ha avlidit. Vid sammankomsten i september upplästes ett brev från konsul Tottie i London, som tydligen inte innehöll några säkra underrättelser, men en månad senare föredrogs ett nytt brev från Tottie, som hade upplysts av Letterstedt att Wahlberg vore vid liv.

Slutligen kunde Retzius som preses läsa upp ”utdrag af ett bref från Kongl. Svenska och Norska Consulin i Cap Colonin Letterstedt, hvilket till Kongl. Commerce Collegium ankom den 4 December 1844, af innehåll att han genom bref från Pastor Schröder dat. Umlagi och Port Natal d. 24 Junii 1844 erhållit bestämda underrättelser att Ingenieur Wahlberg lefde, men att han, sedan han förlorat två anspann oxar vore sysselsatt att skjuta Elefanter, för att mot dylika kunna hos Holländarne få tillbyta sig andra oxar, så behöfliga för transporterandet af de rika naturalier han under resan insamlat, icke kunde återkomma förr än nästa år.”(100) Det kan inte ha varit alldeles lätt att uppfatta innebörden i en så komplicerat konstruerad mening, men det får säkert skyllas mer på protokollisten än på Letterstedt. Ryktet om Wahlbergs död och upplysningen om att han vore sysselsatt med att jaga elefanter känns som ett kusligt förebud, men denna gång fick resan ett lyckligt slut.

Letterstedts insatser för Wahlberg.

Vid första sammankomsten efter sommaren 1845 kunde Berzelius nämligen meddela att Wahlberg återkommit till fäderneslandet och föreslå plenum, att 6:e klassen, som sedan 1821 ansvarade för zoologi och botanik, till nästa sammanträde skulle inkomma med en slutrapport om det insamlade materialets sammansättning och värde. Plenum biföll, och resultatet redovisades enligt plan i oktober. Akademien beslöt då att underdånigst anhålla hos Kgl. Maj:t att samlingarna måtte inlösas av allmänna medel med 35.641 Riksdaler: ett halvår senare beviljade höga vederbörande akademiens anhållan. Letterstedts initiativ 1837 att ”någon skicklig och nitisk Naturforskare borde för Kongl. Wetenskaps Akademiens räkning utsändas, för att på förstnämnda ställe insamla Naturalier” måste otvivelaktigt betecknas som mycket framgångsrikt.(101)

Korrespondensen med Retzius upprätthöll Letterstedt under hela den tid Wahlberg vistades i södra Afrika, om än tämligen sporadiskt. I ett brev från sommaren 1840, skrivet på en ganska dålig engelska, rapporterade han att kaffrernas hövding Dingaan hade mördats, något som borde öppna nya möjligheter för Wahlberg att återvända till Capetown landvägen.(102) Ett brev från våren 1842 visar att det uppstått en viss missämja mellan Letterstedt och Wahlberg, för vilken brevskrivaren tar på sig hela skulden. Han hade nämligen skickat några räkningar till Vetenskapsakademien, vilka Wahlberg skulle ha betalat med egna medel. Letterstedt bemödar sig verkligen att övertyga Retzius om att det hela berott på ett missförstånd från hans sida. I övrigt handlar detta och flera andra brev om hemsändning av naturaliesamlingar, samtidigt som Letterstedt ger glimtar av oroligheterna mellan urbefolkningen, de expansiva holländska bönderna – ”boerna” – och det brittiska styret.(103)

Breven ger också vackra prov på den omsorg, med vilken Letterstedt skötte hanteringen av Wahlbergs samlingar inför transporten. I ett brev från

sommaren 1843 meddelade han att en stor mängd kistor och lådor skickats till generalkonsul Tottie i London för vidare befordran till Ekman & Co. i Göteborg. Han har försäkrat sändningen för 750 pund, vilket han inte ansåg vara ”en för Stor Summa i jemförelse med den risque och möda samt omkostningar Hr Wahlberg haft för anskaffandet af denna rika Samling uti land som sällan eller aldrig (sic!) tillförne af någon Naturforskare blifvit besökt. För att bevara blomsterfrön för köld har jag insatt dem i en dubbel låda med hår emellan, och begagnat tillfället inlägga några Capska tidningar innehållande Gouverneurens proclamation till innebyggarne i Port Natal, förklarande landet som engelsk Colonie”.(104)

Den korrespondens som biståndet till Wahlberg föranledde upphörde i maj 1845, då Letterstedt kunde berätta att Wahlberg avrest tillsammans med sina återstående samlingar med barken *Mary Chatherine* till London: ”Det gläder mig hjärtligen att denna expidition (sic!) är lyckeligen slutad i Södra Afrika och är i gott hopp att en lycklig resa skall följa Herr Wahlberg till Fäderneslandet, hvar han må njutta (sic!) frugten af de faror och ovanliga mödor han har uthärdat under så långt bortovarande från släktingar, vänner och den uplysta werlden.” Han sade sig vara överraskad över att ha utnämnts till Vasariddare och utgår tydligen från att han har Retzius och andra vänner att ”ödmjukeligen” tacka för sin upphøjelse. Han kommenterade också verkningarna av tronskiftet 1844 i mycket positiva ordalag, talade om hur han fått veta ”att nytt lif sprider sig i alla Fäderneslandets goda näringar, förorsakat af en uplyst och driftig Regent, som vet att välja dugliga men för att befordra det allmänna bästa.”(105)

Wahlbergs andra expedition och dramatiska död.

Efter Wahlbergs hemkomst tycks Letterstedts kontakter med Vetenskapsakademien ha legat i träda under flera år, och det finns inte heller mer än ett fåtal brev bevarade till Retzius i KVA. Wahlbergs beslut att återvända till Sydafrika på hösten 1853 tycks inte ha berört Letterstedt, som vid denna tid befann sig på hemväg från sin tredje Europaresa, men genom Johan Fredrik Victorin vet vi, att de träffades på Mariedal vid en nyårsbal: ”Nyårsafton var jag bjuden till konsul Letterstedt på bal kl. 9 vid Mariadal, omkring ¾ eng. mil härifrån. Utom en mängd andra personer fann jag der: Wahlberg, Hedelius och kapten Tarras med fru. Som hvarken jag eller Wahlberg dansade hade vi god tid att samspråka.”(106)

Umgänget fortsatte med en ”Picknick” hos Oscar Hedelius i februari 1854 tillsammans med ”bildhuggaren Byströms brorson”, som bistod Letterstedt vid hans byggen, och några månader senare fick Victorin i brev från Hedelius veta att Wahlberg lämnat Capetown med båt för att bege sig till Whalfisk Bay på västkusten men sedan ej avhört. På hösten upplystes han dock om att

Wahlberg rapporterat om ”svåra motgångar” i sitt arbete.(107) Två dagar före sin egen hemresa i mars 1855 berättade Victorin i ett brev om att han nyligen varit hembjuden till Hedelius på middag för att ta avsked av Letterstedt inför dennes resa till Sverige: ”Jag hade åtskilliga längre samtal med Hedelius, samt mr och mrs Letterstedt, hvilka voro mycket artiga, och bjödo mig att bo på Mariadal, om jag hade lust. En särdeles angenäm afton hade jag – det är summan af saken.”(108)

I Vetenskapsakademiens protokoll figurerar Wahlberg vid ett par tillfällen under tiden 1854-1857. Hans bror Pehr hade 1848 efterträtt Berzelius som ständig sekreterare, och i denna funktion kunde han i betydande mån bestämma sammankomsternas program. Vid tre plena föredrog han brev från brodern, vilka bl a rapporterade om gjorda upptäckter av tidigare okända fågelarter. (109) Herr Boheman föreläste vid ett annat plenarmöte om Wahlbergs insamlade av fjärilar och förevisade ”den nu fullständigt uppsatta samlingen” i museet.(110) I oktober 1856 invaldes Wahlberg i akademiens sjätte klass, men nästan på dagen ett halvår senare tillkännagavs att han vid tillfället hade varit död under lika lång tid, ihjältrampad av en elefant som han skadskjutit i närheten av sjön Ngami.

Till denna sammankomst hade Letterstedt som ju tillbragt vintern i Stockholm med sin familj tydligt inbjudits, och preses, som detta år var den framstående läkaren Magnus Huss, harangerade honom högtidligt: ”Till Herr Generalkonsul J. Letterstedt, som nu var närvarande, uttalade Herr Praeses å Acad:s vägnar hennes tacksamhet för den utomordentliga beredwillighet och välvilja, hvarmed Hr Konsuln altid omfattat Herr J.A. Wahlberg, samt befordrat hans och Academiens intresse.”(111)

När det på hösten blev fråga om nästa års minnespenning, föreslog en annan medicinsk storman, herr Ekströmer, att den borde ägnas åt Wahlberg ”dels af tacksamhet för hans rastlösa ifver och oförtröttade möda att i sin väg gagna Academien och vetenskapen, dels ock med serskildt fästadt afseende på hans tragiska slut och den omständigheten att han redan slutat sitt verksamma lif då Acad., därom okunnig, kallade honom till sin ledamot.” Plenum biföll detta enhälligt och anhöll hos Vitterhetsakademien, som hade myndighetsansvar för medaljer och minnestecken, om ett förslag till utformning. När ett sådant förelåg vid decembersammankomsten, visade det sig i allo motsvara önskemålen: inskriftens invokation sammanfattar på lakoniskt latin minnespenningens innebörd: ”Peregrinatori celebri Socio ante defuncto quam electo MDCCCLVII” (Till den berömda upptäcktsresande ledamoten, som hade avlidit innan han invalts 1857.)(112)

Några månader senare behandlade plenum en framställning från förvaltningsutskottet, i vilken förordades att åtta exemplar av minnespenningen skulle överlämnas till Letterstedt, som hade återvänt till Capetown, ”för att

utdelas till honom sjelf och andra personer i Afrika, som stått i förbindelse med den aflidne”, och det bifölls.(113) Vid sammankomsten i maj upplystes plenum om att ”Herr Grosshandlaren Gust. Lallerstedt” hade överlämnat ett förseglat konvolut med följande påskrift: ”Detta omslag innehåller Generalconsuln J. Letterstedts till förmon för K. Acad. och andra lärda inrättningar uppgjorda testamente, åtföljdt af behörigt intyg att testamentsvittnena blifvit inför Domstol på ed gjorde. Öppnas efter General Consul Letterstedts död.” Det beslöts att konvolutet skulle läggas ned ”uti jernkistan”, att Sven Gustaf Lallerstedt – konsulns brorson – skulle få ett kvitto och att ständige sekreteraren skulle avsända ett tackbrev till Letterstedt.(114)

De sista breven till Anders Retzius.

Därmed är vi framme vid den del av Jacob Letterstedts livsgärning, som mer än ett och ett halvt sekel efter hans bortgång alltjämt är till gagn och glädje för svenskt och nordiskt samhälls- och kulturliv. Men innan hans olika donationer kan redovisas förtjänar hans sista brev till Anders Retzius att uppmärksammas. I ett brev av den 20 september 1859 skrev han bl a: ”Mariedal är nu rätt wackert, så att det kommer att bli ledsamt att lämna det, men utom det, är här icke något som intresserar mig. Allt lefnads behof är orimligt dyrt här.” I januari 1860 tackade han för de upplysningar Retzius har kunnat förmedla om egendomen Stegeborg i Östergötland, vilken Letterstedt planerade att förvärva, men han berättade också om att flera örlogsfartyg från England och Frankrike har angjort Capetown på sin väg till Kina, troligen för att förstärka insatserna i det krig som kom att avslutas detta år.

Sin vana och sitt diplomatiska uppdrag trogen tog Letterstedt tydligen väl hand om de franska besökarna. I brevet berättar han att ”wi gaf middag till Commendanten och officerare första söndagen de var här, och Bal påföljande lördag på Mariedahl som var mycket wäl emottaget af våra *franska wänner* äfven så *The Cape Ladies* – om du tycker det wara passande, kan några ord derom nämnas i Aftonbladet”. Delcroix har i sin studie från 2011 anfört en fransk memoarförfattare, som bland sina minnen från tiden som konsul i Capetown även nämnt Mariadalh (sic!) och dess forne ägare, ”den vackra lantegendom som tillhört Sveriges generalkonsul herr Letterstedt, välbekant för de franska officerare i expeditionskåren till Kina, som där skulle få uppleva den mest behagliga och älskvärda gästfrihet 1860”.(115)

Det allra sista brevet är skrivet på Mariedal i maj 1860. Där beklagar Letterstedt sig först över att det ångfartyg man tänkt resa till Europa med inte hade ankommit än, men han säger sig ändå hysa hopp om ”att wi skall få snart lägenhet för wår tillärnade resa, så att jag kan göra en hastig tur till Stockholm, före nestkommande winter. Jag förmodar att finna bref från dig hos Hr W. Dickson i London, som nämner war du ärnar tillbringa sommaren

för ett samtal med dig är af stort inträse för mig, som har nu åter varit så länge afläxen (sic!) från fäderneslandet. Riksdagen tyckes gå trögt, exsept den så kallade Norska frågans obehagliga behandlande.”(116)

Av denna på haltande svenska uttryckta förhoppning blev dock intet. Anders Retzius, som i brevet för första gången apostroferas som ”Min käre Bror”, avled hastigt den 18 april, och den långsamma postgången måste alltså än en gång ha fått samma chockverkan som budet om Johan Wahlbergs död. Men om Letterstedts reaktion vet vi ingenting: i den 1861 daterade självbiografen talar han bara om att han 1837 blev bekant med Retzius ”som då och allt sedan omfattat mig med mycken vänskap”.(117) The rest is silence.

DONATORN

Letterstedtska resestipendiet.

Som redan berättats hade Letterstedt på sin första Europaresa efter landsflykten tagit med sig några ”Zoologiska föremål” som han samlat i Kapkolonien – i levernesbeskrivningen preciserade till ”en liten vacker samling av Capska foglar, jemte några gazeller, hvilka jag skänkte till Kongl. Vetenskapsakademien Museum.”(118) Den första kontakten med Vetenskapsakademien var alltså en donation, låt vara blygsam i jämförelse med dem som skulle bli hans sista men ändå framtidsdiger. I den version av självbiografen, som trycktes i akademiens årsbok, har Letterstedt redovisat sina planer för nästa donation, och hur de kom att ändras sedan han vid mogen ålder fått sitt första och enda barn. Han hade då redan skrivit ett testamente, enligt vilket lejonparten av hans förmögenhet skulle avsättas för att uppmuntra industriell verksamhet ”i mitt fädernesland”, eftersom hans egna erfarenheter övertygat honom om att industrin vore ”den säkraste hävstången för ett lands ekonomiska välstånd”. Det måste ha handlat om den stora donation, som senare skulle lägga grunden till Letterstedtska föreningen för industri, vetenskap och konst.

En kontrollräkning hade emellertid visat, att han nog hade givit bort ett större kapital än han ägde, och därför tog han en livförsäkring i England på 3.000 pund. Men så kom dottern Corinne till världen 1853, och därmed måste alla planer för framtiden göras om. Han ändrade då sitt testamente, så att den tänkta donationen till Vetenskapsakademien minskades till hälften eller 5.000 pund, som skulle bilda en fond vars avkastning vore avsedd att användas för ett årligt ”resestipendium för unga vetenskaps- och industriidkare i alla grenar”. Uppdraget att dela ut stipendiet skulle rotera mellan Vetenskapsakademien, universiteten i Uppsala och Lund, Vitterhetsakademien och Lantbruksakademien, så att inom varje sexårscykel Vetenskapsakademien fick utdela det två gånger och de övriga vardera en.

Stipendiet skulle tilldelas en svensk man mellan 25 och 40 år för utlandsvistelse under minst ett år, och det borde vid Vetenskapsakademiens val av innehavare alternera mellan naturvetenskap och teknik. En hastig blick på vilka som tilldelades det Letterstedtska resestipendiet under de första tjugo åren resulterar i en imponerande lista, inledd av geologen Otto Torell 1862 och förtecknande lysande namn som Gustaf Retzius, Hans Hildebrand, Oscar Montelius och Harald Hjärne. Om den roll detta stora stipendium spelade för en enskild disciplin har Evert Baudou vittnat: "Hildebrand och Montelius var de första svenska arkeologer som fick möjlighet till så omfattande utlandsresor. De stora resestipendierna som saknar dåtida internationell motsvarighet, bidrog starkt till att den svenska arkeologiska forskningen utvecklades snabbt."(119) Det Letterstedtska resestipendiet har blivit ett av de vackraste exemplen på den stora nytta en framsynt donator kan göra med sina pengar, om han eller hon låter valet mellan sökande bli en uppgift för kompetenta och objektiva personer. Det lever inte bara vidare i sig utan har fått många efterföljare i andra stiftelser i form av postdoktorsstipendier av växlande längd och storlek.

Den andra donationen till Vetenskapsakademien.

Jacob Letterstedt hade ju själv varit illa förberedd för det stundom tämligen hårdhänta mötet med främmande folk och kulturer, och det känns naturligt, att han önskade bidra till att vidga sina landsmäns perspektiv i mjukare former. Resestipendiet var ett effektivt sätt att nå detta syfte, men det kunde bara handla om en mycket liten elit. Med sin nya donation på 5.000 pund ville han tydligen delvis rikta sig till bredare skikt av befolkningen, samtidigt som han i mycket styrdes av sin egen barndoms och uppväxts erfarenheter av en aldrig stillad hunger efter undervisning och bildande läsning. Det tillkommande beloppet uppdelades i fem olika poster eller fonder, och testator hade noga föreskrivit, hur den årliga avkastningen skulle användas.

Priset till författarskap och upptäckter.

Den första fonden hade han kallat "Letterstedtska fonden till pris för utmärkte författare och viktiga upptäckter" och avsatt 1.000 pund till. Den årliga avkastningen skulle efter vissa avdrag anslås till ett pris för antingen ett originalarbete "inom vetenskapens, litteraturens eller konstens område", som hade tryckts och utkommit under nästföregående kalenderår, eller någon viktig upptäckt "af praktiskt värde för menskligheten", vilken gjorts under samma tid.(120) Beslut om mottagare av priset och om det borde bestå av antingen enbart ett kontantbelopp eller en guldmedalj jämte reda penningar skulle fattas vid akademiens ordinarie sammanträde i februari. Priset kunde även delas mellan två lika förtjänta mottagare, och begränsningen till närmast föregående år skulle icke gälla under prisets sex första år. Det

finns ett brott mot reglerna för prisets delning att notera: 1892 delade plenum priset på tre mottagare, men 1903 hade någon ledamot bestämmelserna tillräckligt aktuella för att rädda församlingen från att upprepa misstaget.

Översättningspriset.

Den andra fonden var lika stor men hade givits en mer komplicerad struktur. Av den årliga förräntningen skulle 400 riksdaler riksmünt avsättas till "Letterstedtska priset för översättningar", med vilket en överflyttning till svenska "af något förträffligt utländsk (sic!) arbete inom litteraturens, industriens eller vetenskapens områden, eller af någon särdeles utmärkt undervisningsbok för ungdomen" skulle kunna belönas, om den utkommit av trycket året före utdelningen. I övrigt skulle samma bestämmelser gälla för denna belöning som för författarpriset. Vid den första utdelningen 1862 gick priset till Carl August Hagberg för hans svenska Shakespearetolkning 1847-51, och en värdigare mottagare stod knappast att finna.

Resten av de årliga räntebeloppen skulle samlas på lämpligt sätt tills de nått nivån 50.000 riksdaler riksmünt, för att då bilda en egen fond kallad "Letterstedtska släktstipendium", vars årliga avkastning var tänkt att gå till unga män med hans namn eller det ursprungliga Lallerstedt för "underhåll och uppfostran" fram till 21 eller 25 års ålder efter akademiens gottfinnande. Därefter skulle akademien få fritt disponera överskotten "i och för dess Wetenskapen och Fäderneslandet gagnande verksamhet. Jag gör detta förordnande till erkänsla för det besvär, som Kongl. Wetenskaps Akademien kommer att hafva under en lång följd af år med bildandet af nämnda slägstipendiiifond." Det var ett lika generöst som framsynt beslut: en utlysning av detta stipendium kunde nämligen ske först 1893.

*Priset för maktpåliggande undersökningar
och stödet till Vallerstads församling.*

Den tredje fonden skulle vara hälften så stor, alltså 500 pund, och anslås till "särskilt maktpåliggande undersökningar". Vad som därmed avsågs överlämnades till akademiens avgörande, ett medgivande som har utnyttjats med stor frihet under drygt 150 år. Den fjärde fonden skulle i stället vara den största, 1.500 pund, men med avkastningen uppdelad i flera mindre poster. Även den skulle förvaltas av Vetenskapsakademien, som ålades att först tilldela kyrkoherden i Vallerstad 300 riksdaler. Av detta belopp skulle denne i sin tur ge skolstyrelsen i socknen 100 riksdaler för ett premium vid terminsexamina i sockensskolan och till inköp av böcker till barn, vilkas föräldrar inte hade råd med det.

Pastor loci skulle vidare överlämna 100 riksdaler till sockenbiblioteket för bokinköp och därefter själv använda återstående 100 till välgörande ändamål, dock utan att därigenom något av de vanliga anslagen till fattigvården skulle

sänkas – donator förutsåg förmodligen att hans far inte skulle bli den ende snåle bonden i socknens historia. Återstående räntemedel skulle överlämnas till skolansvariga i det stift, som Vallerstad tillhörde, för att i lämpliga summor, dock lägst 200 riksdaler, utdelas till de mest förtjänta lärarna i stiftets folkskolor. Efter de genomgripande skolreformerna under 1900-talets senare hälft beviljade Kammarkollegiet 1994 en ansökan om permutation av stadgarna för denna fond, enligt vilken ansvaret för stipendieringen överlämnades till Vetenskapsakademien.

Med denna storslagna donation till sin födelsebygd hade Jacob Letterstedt i handling bekänt sin tro på att den utbildning han själv inte fick kan bli avgörande för individens och därmed samhällets utveckling och utpekat lärarna som nyckelpersoner. Han förtjänar att hyllas som en föregångsman även i detta hänseende, inte minst av den akademi som mer än ett sekel senare inledde etableringen av nationella priser till särskilt framstående lärare inom det allmänna skolväsendet.

Fonden till hjälp för sjuka resande.

Även den femte och sista fonden hade inspirerats av hans egna erfarenheter, men på dess ansvarsområde har utvecklingen gått åt rätt håll och gjort den överflödigt. Den hade benämnts ”Letterstedtska fonden till hjälp för sjuke resande” och fått ett kapital på 1.000 pund. Den årliga avkastningen skulle utbetalas till styrelsen för Serafimerlasarettet i Stockholm ”till inrättande af sängar för nödlidande sjuke resande företrädesvis från främmande land, hvilka sjuknat under deras resa eller kortare vistande i Stockholm”. I väntan på båtlägenhet till Kap hade han legat sjuk och medellös i London 1819-20, så han visste vad det kunde innebära av umbäranden, men han anade uppenbarligen också, att det kanske inte fanns tillräckligt många sjuka resenärer i Stockholm. Därför gavs styrelsen för lasarettet möjlighet att använda medlen till andra nyttiga ändamål.

Nu finns Serafimerlasarettet inte längre, följaktligen ej heller någon styrelse, och eftersom ändamålet med fonden icke gick att uppfylla beviljade Kammarkollegiet permutation av dess stadgar 1984. Avkastningen skall i fortsättningen gå till de sjukvårdsansvariga inom Stockholms län, men akademien fick behålla uppdraget att förvalta fondens kapital.(121)

Vetenskapsakademiens tacksamhetsbetygelser.

Enligt självbiografien i KVA:s årsbok 1926 hade Letterstedt på hösten 1860 även använt omkring 20.000 riksdaler för att bistå vissa ”mindre väl lottade släktingar”.(122) Beloppet torde ha motsvarat 1.000 pund, och tillsammans med bestämmelsen om uppbyggnad av en fond för ett släktstipendium visar det, att släkten ingalunda blev lottlös. Testamentet innehöll också ett förbud

att återkräva det lån, som brorsonen Sven Gustaf Lallerstedt fått för att kunna delta i det konsortium, som köpte *Aftonbladet* 1851, något som kan uppfattas som en vilja att på en gång bistå en högt värderad släkting och stödja en liberal politik.(123)

Men Vetenskapsakademien gynnades ju allra mest, och Letterstedt hade bestämt yrkat på att få besked om den var beredd att mottaga ytterligare 5.000 pund på angivna villkor före den 15 december 1860, då han skulle fylla 64 år. Akademiens förvaltningsutskott (FU) informerades om detta och att donator även önskade att både det nya gåvobrevet och ett äldre i akademiens järnkista skulle överlämnas till en kommitté, ”i vilken hr C J Malmsten borde som ledamot ingå”. (124) Vid allmän sammankomst i oktober rapporterade ständige sekreteraren Pehr Wahlberg om detta och att han besökt Letterstedt för att framföra ”Akademiens tacksägelse för den ovanligt rika gåfvan”, varefter plenum utsåg preses greve Sparre, Wahlberg och Malmsten till ledamöter av den ifrågavarande kommittén, till vilken konvolutet överlämnades. (125)

FU insåg att det skulle bli knappt om tid – inte för att få plenums acceptans av donationen men väl om man, som lämpligt vore, ville uttrycka sin tacksamhet genom att välja in Jacob Letterstedt som ledamot. Akademien var vid denna tid indelad i nio klasser – I för ren matematik, II för tillämpad matematik, III för praktisk mekanik, IV för fysik, V för kemi, geologi och mineralogi, VI för botanik och zoologi, VII för läkarevetenskaperna, VIII för tekniska, ekonomiska och statistiska vetenskaper och IX för förtjänster om vetenskaperna och lärda yrken i allmänhet – och det ansågs uppenbarligen vara klass VIII, som i första hand kunde komma i fråga för Letterstedts del.

Problemet var bara, att där fanns ingen vakans, och sådana kunde vid denna tid endast uppkomma genom att någon ledamot avled, vilket icke syntes omedelbart förestående. Men FU kunde låna en plats från klass V, som hade blivit ledig av denna lika sorgliga som lägliga anledning, och vid ett sammanträde med klass VIII den 7 december föreslogs Jacob Letterstedt enhälligt till detta rum. Förslaget måste sedan föreläggas plenum, och så skedde vid ordinarie sammankomst den 12 samma månad, då det godkändes i samma enighet. Tre dagar senare hölls en extra sammankomst, vars enda ärenden rörde donationen och invalet: akademien ansåg sig ”med största tacksamhet böra antaga det gjorda anbudet och beslöt, att särskildt tacksägelsebref skulle till herr General-Konsuln och Kommendören Letterstedt affärdas” och valde sedan raskt in honom i klass VIII. Det låg visserligen bara tre dagar mellan godkänt förslag och inval mot normalt en månad, men man hade ändå uppfyllt gällande stadgars krav och samtidigt agerat sällsynt snabbt.(126)

Prisarbetets organisation.

Som strax skall berättas ombads akademien i samband med den återstående och största donationen, 17.000 pund, att ta ansvar för att instifta "Letterstedtska föreningen för vetenskap, konst och industri" och förvalta dess kapital. Donator hade önskat, att detta skulle ges tid för att växa sig så stort, att föreningen kunde göra kraftfulla insatser från dess start. Med hans övriga fonder förhöll det sig precis tvärtom. I sitt den 22 oktober 1860 undertecknade testamente hade han visat sig så angelägen om att dessa kunde inleda sin verksamhet redan under 1861, att han hade lovat att betala sex procents ränta på 10.000 pund från 1 oktober innevarande år tills kapitalet hade överförts från banken i Capetown till akademien, och följaktligen behövde man inte invänta donators fränfalle för att få disponera avkastningen.

Av en 1862 tryckt promemoria framgår bl a hur valet av mottagare av de litterära priserna och priset för "magtpåliggande undersökningar" skulle gå till. Plenum ålades att vid sin januarisammankomst varje år utse två kommittéer, en större bestående av en företrädare för varje klass och en mindre med tre ledamöter. Den större skulle ansvara för de litterära priserna, den mindre för de "magtpåliggande", och lämna detaljerade förslag till plenum angående mottagare, hur stort respektive pris skulle vara och om det skulle utgå i form av enbart pengar eller "en passande medalj jemte kontanter". Ständige sekreteraren skulle föredra protokollen från kommittéernas överläggningar för plenum vid ordinarie sammankomst i februari, då akademien skulle gå till beslut.

Med mycket få undantag tillämpades denna ordning fram till 1978, då en extern granskare av akademiens samtliga donationsfonder föreslog förändringar i syfte att skapa enhetlig behandling. Tyvärr åstadkom förslaget en viss förvirring i fråga om just de Letterstedtska priserna. Dessa skulle ju gälla arbeten utkomna "under nästföregående kalenderår", men eftersom förslag till utdelning efter reformens införande skulle lämnas senast 1 november, uppstod vid flera tillfällen tvekan om vilket år som avsågs. I realiteten belönades några gånger böcker, som hade utkommit två år tidigare, när beslutet fattades i februari enligt den äldre ordningen. Dessutom avskaffades de särskilda priskommittéerna till men för beredningsarbetet.(127) Dessa oönskade konsekvenser av en välmenande reform har sedermera rättats till genom att nomineringstiden utsträckts till den 1 januari och klass X "för humaniora och övriga vetenskaper" tilldelats ansvaret för beredningen av inkomna förslag till mottagare av de litterära belöningarna.

Författarprisets första utdelningar.

Som alternativ till författare hade Letterstedt angivit personer som gjort en viktig upptäckt ”af praktiskt värde för menskligheten”, men den vägen har endast beträffats vid två tillfällen – vi skall strax ta fram dem till beskådande. Även bortsett från detta alternativ hade han givit akademien stor frihet vid val av pristagare, med ett undantag som gällde just begränsningen till ”nästföregående år”. Det betydde givetvis, att en tidigt utbildad praxis blev normerande. Då stod det från början klart, att författarpriset borde belöna arbeten med anknytning till vetenskaplig forskning men inte skönlitterära verk. Med tanke på akademiens inriktning och kompetens var väl detta nästan givet, och därtill kom att principen stöddes redan vid den första utdelningen 1862 av Svenska Akademiens ständige sekreterare Bernhard von Beskow, som var ledamot av KVA och ingick i den större priskommittén. Hans kandidat var nämligen riksantikvarien Bror Emil Hildebrand, som för ö desså var ledamot av KVA (sedermera även en av de aderton), och hans ”beskrifning på anglosachsiska mynt”.

Förslaget gick visserligen inte igenom, men priset tilldelades för den skull inte en från vetenskaplig synpunkt mindre meriterad kandidat. Den som belönades var nämligen Elias Fries med samma akademiska hemhörighet som Beskow och Hildebrand, och det återopade arbetet var ett urval mykologiska skrifter på latin från 1830-talet – under de sex första åren skulle ju ingen tidsgräns gälla. Med detta val inleddes en nästan hundraårig period, då akademiemedlemmer dominerade bland de lagerkransade, många med arbeten som definitivt inte varit tillgängliga för andra än ämneskolleger. Man kan med goda skäl ställa frågan, om detta var vad Letterstedt hoppats uppnå med sin fond, och med lugnat samvete konstatera, att akademien under de senaste 40-50 åren valt att ge priset till författare av arbeten med vida större potentiell läsekrets.

När det gäller belönandet av viktiga upptäckter, har ett sådant visserligen skett vid endast två tillfällen, men med mottagare som säkerligen skulle ha glatt donator. År 1868 – det sista av de sex utan tidsbegränsning – fick Immanuel och Alfred Nobel dela priset för sina upptäckter av nitroglycerinets och dynamitens användbarhet, och 1892 belönades Gustaf de Laval för sin ångturbin – liksom Nobels dynamit väl en uppfinning snarare än en upptäckt.

Det är känt, att Alfred Nobel blev stolt och glad över sin utmärkelse, och det är sannolikt, att han inspirerades till sin egen storslagna donation av sin minnesbild. I sitt testamente beslöt han att avsätta medel till ”en fond hvars ränta årligen utdelas som prisbelöning åt dem som under det förlupne året hafva gjort menskligheten den största nytta” och ge Vetenskapsakademien ansvaret för prisen i fysik och kemi. Det låter nästan som ett eko av Letterstedts formuleringar, men samtidigt föreligger ett par avgörande skillnader: Nobels föreskrift om att inget avseende finge fästas vid mottagarens nationalitet avviker diametralt från Letterstedts patriotiska syfte med sina pris, och någon rigorös tidsbegränsning iaktas i praktiken inte vid beslut om nobelpris.(128)

Översättningsprisets behandling.

Det Letterstedtska författarpriset har delats ut varje år sedan 1862 utom 2004, då Vetenskapsakademien av brist på medel såg sig tvingad att inställa en rad prisutdelningar. I fråga om belöningar till översättare är bilden en helt annan. Vid nästan en tredjedel av alla tillfällen inställdes prisutdelningen, en praxis som började formera sig redan 1868 men uppvisar frapperande olikheter över tiden. 1880-talet och perioden 1930-1969 står för drygt två tredjedelar av luckorna i prisförteckningen, medan sådana förekommer endast tre gånger under de senaste 40 åren. Akademiens restriktiva utdelningspraxis – någon uttalad policy tycks inte ha funnits – föranledde Sveriges översättarförening 1948 att insända en mycket artigt och hovsamt formulerad skrivelse, i vilken man hemställde om att kvalificerade översättare måtte få del av donators guld och nämnde fyra högt förtjänta kandidater: Thomas Warburton, Thorsten Jonsson, Sigfrid Lindström och Eva Alexanderson.(129)

Priskommittén reagerade genom att föreslå akademien att tillsätta en kommitté, som skulle genomföra en översyn av de Letterstedtska priserna och lämna förslag till revidering av bestämmelserna. I skrivelsen anfördes vad som stod i den svenska översättningen av testamentet 1860 om att priset skulle tilldelas ”den som gjort den bästa öfversättning från främmande till Svenska språket af något förtjenstfullt verk, afsedt att befordra trefnad och lycka hos Svenska folket af alla åldrar, afhandlande något ämne inom Litteraturens, Industriens eller Wetenskapens område eller af någon bok för ungdomens undervisning”. Någon effekt av denna kommittés uppdrag har icke kunnat noteras i protokollen, inte heller någon ändring av praxis i närtid.

Det är inte bara den påfallande oförmågan att finna värdiga pristagare, som väcker besvärande frågor om hur akademien fullgjort det uppdrag donator anförtrott den i fråga om översättningar. Vid flera tillfällen tycks man ha ignorerat begränsningen till närmast föregående år, och dessutom föreligger också ett fall av uppenbar feltolkning av stadgarna, vilket tyvärr drabbar en av de mest engagerade förslagsställarna. År 1920 föreslog nämligen Erik Wilhelm Dahlgren, som hade ansvarat för akademiens boksamling innan han utsågs till riksbibliotekarie, att Carl Grimberg skulle tilldelas priset för femte delen av Svenska folkets underbara öden, eftersom den uppfyllde testamentets krav på att vara en ”särdeles utmärkt undervisningsbok för ungdomen”, och både priskommittén och plenum instämde. Sannolikt var Dahlgrens auktoritet som biblioteksman så stor, att ingen brydde sig om att kontrollera, vad som står i stadgarna, ty då skulle man ha upptäckt, att donator explicit nämnt kategorin ”undervisningsbok för ungdomen” bland de översättningar, som kunde belönas, och alltså tvingats avföra Grimbergs i och för sig mycket prisvärda bok.(130)

Vetenskapsakademiens oförmåga att nöjaktigt fullgöra sitt åtagande angående det Letterstedtska översättningspriset återspeglar en allmän ringaktning

av den svåra uppgiften att återge kvalificerade texter på svenska, som rådde genant länge även i rent skönlitterära priskommittéer. Det är tydligt, att Jacob Letterstedt visade sig långt mer framsynt än den litterära professionen. Visserligen belönade Samfundet De Nio redan 1932 översättaren Ernst Lundquist, men ett särskilt översättarpris etablerades där först 1983. Sedan dess har Samfundet dock tilldelat ett sextiotal översättare pris, och överhuvudtaget uppmärksammas översättningar långt mer efter förtjänst numera. Så t ex utdelar Svenska Akademien sedan 1953 ett översättarpris och instiftade 1965 ett tolkningspris för översättning av svensk litteratur till främmande språk.(131) Det skall också sägas, att de som fått det Letterstedtska översättningspriset utgör en välmeriterad elit – synd bara att så många prisvärda saknas.

Donationen till Letterstedtska föreningen.

Som redan framgått hade Letterstedt planerat att främja industriell utveckling i sitt fädernesland genom sin första donation, men det nya äktenskapet och dottern Corinnes födelse tvang honom att tänka om. Dock övergav han inte intentionen utan vidgade den till att innefatta vetenskap, konst och industri i hela Norden. I sitt sista testamente, daterat den 11 maj 1861 och senare kompletterat i vissa detaljer, avsatte han inte mindre än 17.000 pund till KVA för att instifta ”Letterstedtska föreningen för vetenskap, konst och industri”.

I en skrivelse till ständige sekreteraren meddelade han, att 10.000 pund insatts som förskott på arvet, och han gav också allmänna anvisningar om hur han önskade att föreningen skulle verka utan att beröra politiska eller religiösa problem. ”Detta nordiska sällskap kan omfatta alla de länder der Svenska eller Danska språket är bildningens organ, således utom Skandinaviska rikena äfven Finland. I sammanhang härmed må jag nämna, att vetenskapliga arbeten utgifna i Finland på Svenska språket enligt min åsigt kunna blifva prisbelönda af Kongl. W.A. utur den fond jag dertill förut anslagit, då de för öfrigt förtjena att blifva det.”(132)

Variifrån kan Letterstedt ha fått idén att främja det nordiska samarbetet? Den svensk-amerikanske historikern Franklin Scott inskärpte vid sin behandling av denna fråga, att källmaterialet inte medger annat än mer eller mindre sannolika svar. Delvis fann han dem vara en naturlig följd av Letterstedts ställning som unionens konsul och av att hans uppväxt präglats av 1812 års politiska omorientering, men han lade större vikt vid det breda kulturperspektiv som Letterstedt förvärvat genom sina Europaresor och som ingift i utländska familjer. Till det vill han lägga den skandinavistiska väckelse, som rådde när han planerade sina donationer i början av 1850-talet och ett möjligt inflytande från brorsonen Sven Gustaf Lallerstedt.

Det kan i så fall inte gälla den starka russofobi, som Lallerstedt gav uttryck åt under Krimkriget: ”Den moskovitiska politiken uppträder hellre som ficktjuf

än som stråtröfvere, och det öfverensstämmer mer med dess vanor att omärkligt sticka sin hand i grannens ficka än att sätta pistolen för hans strupe. Så har det varit med dess beständiga inkräkningar i Finnmarken; så är ännu i dag förhållandet med dess agenters mörka smygvägar." Några sådana utfall finns det inga spår av hos farbrodern, utan det var den kulturella enheten i Norden som han uppfattade som fundamental.

Även i det hänseendet torde hans vision dock ha varit fastare förankrad i verkligheten än vad som utmärker en anekdot, som Scott dessutom skruvat ett snäpp hårdare än i originalversionen. I ett brev till *Nordisk Tidskrifts* huvudredaktör Oscar Montelius beskrev Julius Lange, den danske redaktören, en drömsyn han påstår sig ha haft 1881. I den framträdde Letterstedt med den barskt ställda frågan om "den danske og svenske litteratur nu er blevet til et. Det har jeg givet mine penge til", men som om den inte vore utopisk nog hade Scott låtit den handla om språkens förening och inte litteratureernas. Ett dylikt mirakel trodde säkerligen inte Jacob Letterstedt att hans donation – eller för den delen några pengar alls – skulle kunna åstadkomma.(133)

Örjan Lindberger hade som förväntat anslagit en vida mer realistisk ton, när han inledde ett seminarium om skandinavismen anordnat av Letterstedtska föreningen 1994. Han noterade, att det inte finns några säkra belägg för att Letterstedt skulle ha intresserat sig för den politiska skandinavism, som hade vuxit fram ur de nordiska studentmötena på 1840-talet och varit en stark drivkraft för Oscar I:s politik. När det slutliga donationsförslaget utarbetades hade denna skandinavism dessutom försvagats efter skiftet på tronen 1859, och den skulle snart därefter diskrediteras genom det uteblivna stödet till Danmark i konflikten med Preussen om Slesvig-Holstein.

Däremot menade Lindberger, att Jacob Letterstedt som så många andra svenskar kan ha upplevt, hur naturligt det ofta känns att samverka med våra nordiska grannar på främmande mark, och detta inte bara i hans egenskap av svensk-norsk konsul. Med goda skäl anför han även en tänkbar inspiration från Föreningen för nordisk konst, stiftad i Stockholm 1858 som ett praktiskt resultat av den kulturella skandinavism som visat sig vida mer livskraftig än den politiska.(134)

Vetenskapsakademien hade på hösten 1860 enligt Letterstedts önskan utsett en liten kommitté, som skulle ta hand om både ett nytt donationsbrev och det gamla, som förvarades i "jernkistan". Likaså uppfyllde man hans krav att ledamoten Carl Johan Malmsten skulle ingå i kommittén.(135) Han hade varit en högt uppskattad professor i matematik i Uppsala, som valdes in i KVA blott 30 år gammal 1844, och därefter blivit konsultativt statsråd 1859 och landshövding i Skaraborgs län 1866. Kanske var det hans intresse för bank- och försäkringsfrågor, som Letterstedt attraherats av; säkert är i varje fall, att han hyste så stort förtroende för Malmstens omdöme, att han utsåg honom till

förmyndare för dottern Corinne tillsammans med riksantikvarien Bror Emil Hildebrand och en släkting.(136)

Det är också hos Malmsten man möter de första upplysningarna om Letterstedtska föreningen i akademiens arkiv. De återfinns i protokollet från sammankomsten den 8 april 1868: ”Uti en till Kongl. Vetenskaps Akademien ställd skrift, hvilken nu upplästes, hade Herr C.J. Malmsten, bland annat, anfört: att General-Consuln Jacob Letterstedt utom den redan under hans livstid gjorda dispositionen af 10.000 Pund Sterling, hvilka stå under Kongl. Akademiens vård, i sitt testamente disponerat ytterligare 17.000 Pund, för befordrande af Nordisk vetenskap, industri och konst – hvarjemte testator uttryckt den önskan, att Akademien ville vårda äfven dessa medel.” Malmsten konstaterade vidare, att den sista utbetalningen från testamentsexekutorerna i Capetown skulle ske först 1869, varför någon stiftelse för dessa medel inte kunde komma till stånd förrän efter 1870.

Letterstedt hade själv ställt upp ett antal punkter angående denna stiftelses uppgift och organisation, men i en codicill ”på sjelfva dödsbädden” efter brevväxling med Malmsten förordnat herrar F F Carlson och Pehr Wahlberg att tillsammans med Malmsten fatta de beslut, som de ansåg nyttiga och nödvändiga. Beloppet hade nu stigit till 253.000 riksdaler, och Malmstens skrivelse mynnade ut i förslaget, att akademien skulle ta hand om dessa och senare tillkommande medel.

Det hade tillstyrkts av FU, men plenum hesiterade inför ett åtagande om en stiftelse, om vars verksamhet ingenting ännu vore känt, och beslöt därför att ta hand om redan inbetalat kapital men inte om något tillkommande. Mot detta reserverade sig den relativt ny tillträdde ständige sekreteraren, astronomen Georg Lindhagen, med motiveringen att man i ett så grannlägt ärende borde gå testamentsexekutorerna till mötes, så mycket hellre som akademien därmed inte förband sig till något om den blivande stiftelsens verksamhet eller utsatte sig för någon nämnvärt ökad risk.(137)

Frågan togs upp på nytt 1874, återigen efter tillstyrkande från FU, och nu beslöt plenum efter diskussion att åta sig uppdraget; dock reserverade sig den konservative ekonomen Carl Magnus Rydqvist, ledamot i klass VIII. (138) Året därpå anmälde så ledamoten F F Carlson i en skrivelse att Letterstedtska föreningen hade bildats den 14 april, att han själv valts till ordförande och ”dåv. Banko Sekreteraren” Hans Forssell till ständig sekreterare med rätt att hos akademien utkwittera den föreningen tillkommande avkastningen.(139) Därmed inleddes alltså den administrativa samverkan mellan Vetenskapsakademien och Letterstedtska föreningen, som donator önskat sig och som alltjämt består efter 140 år.

Företag och familj efter Letterstedts bortgång.

Om Jacob Letterstedts livsväg efter en bekymmersam start beskrivit en så gott som oavbrutet stigande kurva, gäller motsatsen för hans efterkommande. Vid faderns bortgång hade Corinne ännu inte fyllt nio år, och det skulle enligt fransk lag dröja drygt ytterligare 16, innan hon själv kunde få ta hand om sitt stora arv. På 1870-talet ansågs hon och hennes väninna Renée d'Auvers vara tidens rikaste arvtagerskor, och följaktligen uppvaktades hon av unga män med klingande namn och stolta anor, som ville bli ståndsmissigt försörjda av hennes kvarnar och bryggerier i Kapkolonien. Någon av de intresserade ställde till och med hennes mor, numera omgift med politikern och skriftstäl-laren Paul de Jouvencel, inför utsikten att hon skulle kunna bli mormor till prinsar de Rohan.(140)

Men flera av de högstflygande planerna gick om intet, därför att Corinne var protestant och tänkte så förbli. Alla friare fäste dock inte samma vikt vid reli-gionen, utan 1879 nobiliserades Lydia Corinne d'Oligny Letterstedt till Mme la vicomtesse Loppin de Montmort. Brudgummen var född 1848 och tillhörde en familj med flera förgreningar ända sedan 1300-talet. Han hade utmärkt sig under fransk-tyska kriget 1870-71 som underlöjtnant vid ett infanterirege-mente men var vid tiden för bröllopet placerad som reservofficer i ett annat förband. Att döma av en biljett, som anförts av Delcroix, hade han dåligt rykte som spelare men föreföll ändå besitta ett avsevärt kapital. Han befordrades till löjtnant 1882, men Corinne tycks ha övertalat honom att begära sitt avsked året därpå. Hon ville inte leva som officersfru i garnisoner men lär ha insett, att hon begick ett svårt misstag, när hon förmådde sin man att lämna ett yrke han älskade. Hans familj förebrådde henne också för att hon därmed förspillede både hans och hennes egna möjligheter till ett lyckligt liv.(141)

Kort efter bröllopet for de nygifta till Capetown, bl a för att bevaka ett överklagande i en process mot testamentsexekutorn som inleddes 1872 för trolöshet mot huvudman. De möttes av en mängd ekonomiska försummelse-r och akuta problem, som krävde både investeringar och försäljningar, samtidigt som Corinne väntade sitt första barn. Det blev en pojke, som dog kort efter hennes återkomst till Paris – den första i en rad av olyckor under 1880-talet, som Corinne kallade sina ”années de galère”. På knappt fem år hade vicomten tydligen spelat bort hela sitt kapital och ådragit sig skulder på flera hundratusen francs, vilket föranledde Lydia och hennes man att ingripa för att rädda vad som återstod av Corinnes fadersarv. Det innebar en successiv avveckling av verksamheten i Capetown, först i form av en uthyrning till Sverige-Norges konsul Anders Ohlson 1888 och 1896 en försäljning av alltsammans till honom.

Paret fick ytterligare tre barn under det svåra 1880-talet: dottern Renée 1881 samt sönerna Jean 1882 och Henri 1888. Sonen Jean blev militär som sin far men dog under en expedition till Tchad 1907. Dottern Renée fick som ogift

ett mycket aktivt liv som socialt engagerad och framgångsrik ledargestalt; hon påminde nog mest om sin morfar av syskonen de Montmort men hade inga egna barn. Den yngste sonen Henri fick en dotter 1931, som Christer Blomstrand spårade upp i Sydfrankrike år 2000 och presenterade i *Nordisk Tidskrift* året därpå.(142) Via hennes barn och barnbarn har alltså det genetiska arvet efter Jacob Letterstedt bevarats.

Epilog.

Dessa få inblickar i hans ättlingars livsöden frestar onekligen till dystra och moraliserande betraktelser. Corinnes äktenskap framstår som ett paradigmatiskt prov på hur lycksökande bärare av vackra adelstitlar och kända namn kunde förvärva – och ofta raskt fördärva – stora förmögenheter, ärvda av döttrar till hårt arbetande fäder i det uppstigande borgerskapet. Men det tjänar inte mycket till att lamentera över ett dött förflutet: bättre då att glädjas åt att hennes far var klok nog att genom sina generösa donationer rädda en stor del av vad han skapat från att förslösas på spel och dobbel. Med dem gjorde han sitt självuppfunna namn till ett monument över både sin egen livsgärning och den anda av samhällsansvar, som präglade många av 1800-talets storföretagare.

De knappa fakta på gravstenen i Vallerstad markerar början och slutet på en bana så präglad av kontraster, att den tycks mer lik en saga än förlagd till en igenkännlig verklighet. En hastig repetition av dess sträckning från östgötaslättens kärva, eller åtminstone enkla villkor till den luxuösa Parisvåningen känns nästan nödvändig för att göra Jacob Letterstedts karriär fattbar.

Hans start i livet tycktes sannerligen inte utlova någon gyllene framtid. Fadern ville inte kosta på honom någon utbildning, eftersom han hade bestämt att sonen skulle bli bonde och följaktligen inte behövde utrustas med annat än praktiska kunskaper. Dessbättre ägde modern – som så ofta – bättre förstånd och lyckades få maken att gå med på viss skolgång, men mer än ett par år blev det inte tal om. Den läslust som de ändå väckt fick han tillfredsställa i smyg i den boksamling, som på obekanta vägar nått fram till gården i Vallerstad, och med hjälp av de slantar han kunde tjäna på de affärer han tidigt började med. Det borde snart ha framgått, att naturen hade givit honom både förutsättningar och stark lust för annat än att köra säd till Husbyfjöl och Tjällmo eller sten till kyrkbygget hemmavid. Epitetet ”self-made” blir i hans fall en heder att bära, en man som tagit väl vara på sina goda anlag.

Initiativkraft och tilltro till den egna förmågan utmärkte honom, men hans första försök att etablera sig som företagare misslyckades kapitalt på grund av att han saknade nödiga kunskaper. Efter mindre än ett år hade hans låneskulder för bränneriet i Överjärva vuxit sig dubbelt så stora som tillgångarna, och han såg ingen annan utväg än att rymma utomlands 1819. Han kom till London några månader innan han skulle fylla 23 år, och där drog han fördel av

en pågående kampanj för att få folk att emigrera till Kaplandet. Efter många mödor och med bistånd av vänliga landsmän lyckades han få en fast anställning med bostad hos en köpman i Capetown, vilken han behöll under ett par år. Det gav honom en ordnad tillvaro, men lönen var låg och att stanna i någon annans tjänst passade honom i längden dåligt, varför han tidvis hyste planer på att utvandra.

I stället för att lämna Kapkolonien för att pröva lyckan på Mauritius eller i Ostindien ställdes han dock helt oplanerat inför ett frestande alternativ, även denna gång genom en kvinnas resoluta ingripande. Efter en såvitt man kan förstå ganska kort bekantskap ”giftade” han sig i september 1822 med Maria Dreyer, änka efter en holländsk godsägare som dött några år tidigare och efterlämnat tre barn och stora skulder. Det var knappast ett utslag av ”the big careless love” hos någon av kontrahenterna, bruden var 17 år äldre än Letterstedt, och han betraktades med misstro och förakt av hennes släkt och vänner, vilket säkert sårade honom illa.

Hur det än förhöll sig med det obekanta känslodjupet tycks deras samlevnad ha utvecklats sig harmoniskt. Brudens egendom var visserligen högt belånad, men en praktisk och iderik man som Jacob Letterstedt insåg, att den hade en betydande utvecklingspotential, och den lyckades han ta till vara i rikt mått. Efter sju års strävsamt arbete hade han samlat ett kapital stort nog att kunna gälda sina skulder i Sverige med, startat en bank i Capetown tillsammans med några likasinnade företagare och engagerats i koloniens ledning. Skammen och misstron hade förbytts i anseende och förtroende, och i triumf kunde han åter möta sina släktingar och forna fordringsägare vid sin hemresa 1837.

Med undantag av oroligheterna 1849 i samband med en planerad överföring av fångar till Kapkolonien och personliga sorger som moderns och Marie Dreyers bortgång formade sig hans fortsatta levnad som en oavbruten framgångssaga. Företagen expanderade så att han snart räknades till koloniens förmögna män, han blev de förenade kungarikernas konsul i Capetown, han ingick ett nytt äktenskap och fick en dotter, och han kunde utöva ett storstilat och högt prisat värdskap på sin egendom Mariedal och under sina Europaresor. Med åren utvecklades han till en av dåtidens mest generösa mecenater med särskild inriktning mot utbildning, forskning och kultur. Vad inspirerade honom? Vilka var hans drivkrafter?

Källorna utgörs till större delen av Letterstedts egna biografiska anteckningar, och i dem finns knappast någon djupare självanalys att ta del av. Det fåtal personer som uttalat sig om honom har gjort det i mycket positiva men allmänna ordalag. Man får alltså hålla sig till vad han själv berättat om sina upplevelser och reaktioner och försöka frilägga motiven till hans agerande, utan att göra anspråk på mer än att presentera sannolika tolkningar.

I den tryckta självbiografin anklagar han öppet sin stränge och snåle fader för att hans uppfostran ”icke blev den bästa i avseende på bokliga studier”, och det är tydligt, att han upplevde sin brist på bildning som ett svårt handikapp. (143) Han försökte kompensera det genom läsning på egen hand, men utan kompetent ledning blev han aldrig riktigt förtrogen med vare sig de språk, som han måste kunna uttrycka sig på, eller med innehållet i lärdomsskolans undervisning. Här finns säkert en viktig förklaring till hans ambition att premiera lärare och hans höga värdering av vetenskapligt kunskapssökande.

Upplevelsen av bristfälliga kunskaper förklarar nog också den sociala överkänslighet, som framträder på flera ställen i självbiografierna. I början av sin tid i Kapkolonien reagerade han starkt mot allt, som tydde på att han inte blev respekterad nog. Han sårades av att behöva dela rum med en annan anställd i Constantia och att inte få sitta vid samma middagsbord som sin blivande arbetsgivare Mr Chiappini: ”Det var påkostande för mig, då jag första gången nödgats intaga en sådan plats, och jag lemnade den med föresats att aldrig intaga den mer.”(144) Svårast prövades självkänslan naturligt nog av rymningen ur Sverige 1819 och av den ringaktning och misstro han möttes med av hustruns släkt och vänner i samband med bröllopet 1822. Här finner man också de starkaste uttrycken för hans vilja att ta revansch, att inte återvända till hemlandet förrän han kunnat betala sina skulder, och att komma den avoga omgivningens misstänksamhet på skam. Han lyckades snarast över förväntan med dessa föresatser, och man tar inte miste på hur mycket han glatts över sina triumfer.

Ändå är det mycket sällan som kompensationsbehovet förleder honom till någon stötande skrytsamhet, men det finns ett par gränsfall. När han berättar om hur han på stående fot inbjöd ett helt lantbruksmöte till Mariedal på middag, kan man undra, om det verkligen uppskattades av alla eller om inte åtskilliga fann det övermodigt, nästan kränkande, och nog känns hans redogörelse för hur han genomförde sitt värdskap för 400 gäster som en akt av den hybris, som gudarna älskar att näpsa. Kan inte reaktionerna på hans agerande mot Anti-Convict Association delvis uppfattas som en sådan gudsdom? Hade inte framgångarna slagit honom med blindhet, så att han inte anade deras pris?

Å andra sidan ger hans storstilade gästfrihet inte intryck av att vara något slags avdragsgill PR-aktivitet, utan den tycks uttrycka en äkta, nästan barnslig glädje över att låta besökande landsmän och lokala vänner få del av det egna överflödet och av att hans gästfrihet också blev tillbörligt uppmärksammas. Även här kanske en fadersprotest verkade i bakgrunden: kontrasten mot den ”gode hushållaren” i Vallerstad, som sällan gav den läshungrige sonen några pengar att köpa böcker för, kunde i varje fall knappast vara skarpare.

Impulsiviteten, förmågan att fatta snabba, stundom riskabla beslut både i affärer som de stora inköpen av maskiner i London 1838 och i livsavgörande

ögonblick som vid de båda giftermålen skiljer sig också drastiskt från den jordbundna lunken på östgötaslätten. När han beskriver hur han byggt bostäder åt sina svenska arbetare att bo hyresfritt i, så länge de var anställda hos honom, och en skola vid Mariedal åt deras och andra barn i trakten, går tanken lättare till en ansvarsmedveten brukspatron än en storgodsägare i det som alltjämt var Fattigsverige.

Men det som främst gör Jacob Letterstedt värd att minnas är ändå hans donationer och hans initiativ för att återstarta svensk Afrikaforskning. En och annan av hans fonder har visserligen överspelats av drygt hundrafemtio års sociala och ekonomiska utveckling, men de flesta gör alltjämt god nytta och har visat sig överraskande framsynta. Det gäller särskilt om den tidigaste donationen till det Letterstedtska resestipendiet, som gav unga svenska elitforskare internationellt unika möjligheter till utlandsstudier, hundra år eller mer innan sådana blev närmast ett obligatorium i ett växande antal discipliner. Det gäller också de belöningar till skolans lärare, som han instiftade mer än ett sekel innan Kungl. Vetenskapsakademien – den akademi han i första hand gynnade – tog initiativet till de lärarpris, som idag utdelas av flera lärda samfund.

Hans sista och samtidigt största donation, med vilken han skapade *Letterstedtska föreningen*, som skall ”befordra gemenskapen emellan de fem nordiska rikena i afseende på industri, vetenskap och konst”, har verkat sedan 1875. Den skulle göra det möjligt att förverkliga hans mest framåtsyftande vision, men i vilken mån denna också kan räknas till hans mest framsynta lär det ännu vara alltför tidigt att yttra sig. Visionen av ett Norden i samverkan har donationen säkerligen effektivt bidragit till att hålla vital, och det är mycket nog i den värld av omvälvningar, som Jacob Letterstedt inte behövde uppleva.

Vid avslutningen av denna minnesskrift vill jag tacka Björn von Sydow för att det initiativ han tog lät mig få återknyta till mina gamla vänner Örjan och Elsa Lindberger och deras grundläggande studier av Jacob Letterstedt. Mitt bidrag tillägnas deras minne.

Noter.

1. Annerstedt UR X 240, Letterstedt, Jacob, nr 3; de två delarna av avskriften omfattar 36 respektive 56 kvartosidor. Christer Blomstrand har utförligt redovisat detta och givit goda skäl för att den utgör den text, som C A Wetterbergh, signaturen Onkel Adam, uppges ha skrivit sedan Letterstedt berättat om sitt liv för honom: "Om Jacob Letterstedts liv", i *Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri* utgiven av *Letterstedtska föreningen (NT)* häfte 1 2001, s 74 f.
2. Örjan Lindberger, "Jacob Letterstedt och hans gärning" i *NT* häfte 6 1996, s 481.
3. Blomstrand 2001, s 82.
4. Jordfästningen ägde alltså rum lördagen den 29 april 1905.
5. Jean-Claude Delcroix, "Argeronne, son château, ses propriétaires. 2ème partie: Le Letterstedt-Loppin de Montmort." *Bulletin no 56 – Novembre 2011 – Société de l'Histoire d'Elbeuf*, s 21. Jag tackar Anne Miche de Malleray vid KVA:s Centrum för vetenskapshistoria (CVH) för att hon visat mig på denna artikel.
6. Anförd från omtryck i *Kungl. Vetenskapsakademiens (KVA) årsbok 1926*, s. 257.
7. *Svenskt Biografiskt Lexikon (SBL)*, band 22, s 187; Karin Tarschys, "Svenska språket och litteraturen". *Studier över modersmålsundervisningen i högre skolor*, diss. Sthlm 1955, s 100 och 219, not 126.
8. Enligt en osäker uppgift från Letterstedts andra hustru skulle boksamlingen förklaras av att farfadern hade tänkt att sonen skulle bli läkare; jfr hennes brev till Claes Annerstedt 15/12 1878, publicerat i Blomstrand 2001, s 81.
9. Samtliga citat *KVA:s årsbok 1926*, s 258. I det där Aristoteles omtalas står "läroböcker och fysik", men redan Annerstedt utgick tydligen från att det måste vara ett skrivfel (*NT* 1878 s 436).
10. Besökaren hette Johan Fredrik Victorin och hans bok *Resa till Kaplandet 1853-1855*, *Sthlm 1863*; Blomstrand 2001, s 83; Victorin var östgöte som värden, född i Kvarn någon mil söder om Tjällmo.
11. Örjan Lindberger 1996, s 483 f.
12. Westerlund, J.A. och Setterdahl, J.A. *Linköpings Stifts Herdaminne* del 2, Linköping 1917, s 157 f. och 165; *Svenska Män och Kvinnor (SMK)* band 8, Sthlm 1955, s 343 f.; nedan s 46.
13. Arrendekontraktet, som undertecknades den 5 september 1818, föreligger bland de många kopior och avskrifter, vilka Christer Blomstrand välvilligt tillställat *Letterstedtska föreningen*.
14. Annerstedt 1878, s 438; en fantasifull version utan belägg av denna historia återfinns i signaturen Lazarus´ *Svenska millionärer. Minnen och anteckningar*, åttonde samlingen, Sthlm 1903, s 185.
15. Formuleringen användes i en förteckning över kända fordringsägare, som ingår i Blomstrands dokumentgåva till *Letterstedtska föreningen*; den upptog ståthållaren Lind, grosshandlaren S.A. Westerberg, handlanden J C Hartman (den förste arrendatorn), bryggaren A.J. Lychou, häradsskrivaren Lallerstedt och advokatfiskalen Magnus Hök.
16. *KVA:s årsbok 1926*, s 260; Wählin har f ö omtalats bland dem, som just då hade innehaft det kranium, som uppgavs ha stulits ur Emanuel Swedenborgs kista 1816 i London (Damian Walford Davies, "The unquiet cranium", *The Times Literary Supplement* 6/11 2013). Jag tackar docent Anders Hallengren som fäst min uppmärksamhet vid denna artikel.
17. I den 1978 utkomna boken *The Josephine Mill and its Owners. The story of Milling and Brewing at the Cape of Good Hope* uppger R.F.M. Immelman, att avresan skedde den 19 mars 1820 (s 50), en uppgift som Örjan Lindberger godtagit (*NT* 1996, s 484), men enligt båda självbiografierna siktades land i Kapkolonien denna dag (UR X 240 2, s 1, *KVA:s årsbok 1926*, s 261).
18. Delcroix 2011, s 16.
19. En komprimerad framställning av Kapkoloniens historia under Letterstedts tid i landet finns i Robert Ross´ *Sydafrikas historia 2001* (eng. original 1999), s 33-55.
20. Annerstedt 1878 s 435, 440; hans källa torde ha varit kommandör Egerström, som avtackas i en not för att han låtit honom ta del av Letterstedts självbiografi "samt för åtskilliga andra värdefulla upplysningar". Jfr dock Lydia de Jouvencels kritiska brev till Annerstedt i Blomstrand 2001, s 80 ff.
21. Berättelsen om Ahlström/Wahlstrand skildrar bl a i beundrande ordalag fadern till Sydafrikas förste baronet Sir Andries Stockenström: UR X 240 2, s 3 f.; jfr Ross 2001, s 50.

22. UR X 240 2, s 8.
23. Id. s 9.
24. KVA:s årsbok 1926, s 262; Blomstrand 2001, s 81; Nils Johan Andersson, *En verdensomsegling skildrad i bref III*, Sthlm 1854, s 314; Maria Hallman, "Boerfolkets historia", NT 1899, s 503.
25. UR X 240 2, s 13.
26. Id., s 14 f.
27. Annerstedt 1878, s 441.
28. UR X 240 2, s 16 f.
29. KVA:s årsbok 1926, s 262; även enligt den längre självbiografien stod bröllopet den 14 september, medan Immelman uppger att äktenskapet ingicks den 14 augusti, och Örjan Lindberger har följt honom: UR X 240 2, s 20, Immelman 1978, s 50, NT 1996, s 485.
30. UR X 240 2, s 20.
31. Id., s 19.
32. Letterstedt insåg uppenbarligen, att egendomen hade en avsevärd utvecklingspotential: enligt vad Immelman funnit i lokala arkiv fanns där 1823 30 slavar, 30.000 vinstockar, åtta vagnhästar och 13 oxar (s 50).
33. UR X 240 2, s 23.
34. Enligt Delcroix hade brodern Erik Gustaf tagit sin första kontakt med Letterstedt efter flykten i brev 16/2 1822 och i detta uppmanat honom att återbetala lånet till honom och även skicka en bit guld (s 16).
35. Enligt Olle Franzéns artikel i *SBL* skulle Letterstedt ha sökt brittiskt medborgerskap 1835 (band 22, s 586), men i Uppsalahandskriften nämns endast följande i detta ärende: "Jag hade sökt mig medborgar-rätt i Colonien, emedan hvarje fremling som egde jord derstädes måste äfven köpa sig medborgar-rätt." (UR X 240 3, s 9.); RA Kommerskollegium, Huvudarkivet E VI aa:165 Kapstaden 1841-1890.
36. UR X 240 2, s 23 f.
37. Annerstedt 1878, s 442; *Östgötha Correspondenten* 11/6 1862.
38. UR X 240 2, s 25 f.; Verner von Heidenstam, "Bland svenska skären", *Karolinerna*, andra samlingen, Sthlm 1898, s 215-227.
39. UR X 240 2, s 27.
40. Id., s 29. Genom prosten Gustaf Fredrik Lindmark (1784-1857) finns en anknytning till svensk idéhistoria via uppgiften i herdaminnet del 2, att den bekante liberale teologen Nils Ignell (1806-1864) var hans adjunkt 1833-1838 och 1845 blev hans svärson; Letterstedt och Ignell kan alltså ha träffats under besöket i Vallerstad, men det har i så fall inte avsatt några spår i källorna. (*Herdaminen* del 2 1917, s 273)
41. *SMK* band 6, Sthlm 1949, s 244 f.
42. UR X 240 2, s 30 f.; Örjan Lindberger 1996, s. 489.
43. Elsa Lindberger, "Jacob Letterstedt till ära och minne", NT 1996, s 501.
44. UR X 240 2, s 31-34; RA Kommerskollegium, Huvudarkivet E VI aa:54 Bordeaux 1709-1895. När Gustaf Pettersen insände sin avskedsansökan till Kommerskollegium i oktober 1843, avslutade han den på ett sätt, som ger en förklaring till att hans svenske besökare omtalat honom med sådan högaktning: "Det är endast med anledning af min höga ålder och försvagade hälsotillstånd som jag funnit mig föranlåten till detta steg och vågar jag tillägga, att jag under min tretiotreåriga utöfning af Embetet, städse sökt att ära min Konung och gagna mitt fosterland, och med dessa grundsatser går jag äfven mina återstående dagar lugn till mötes."
45. Id., s 36.
46. UR X 240 3, s 1 ff.
47. Immelman 1978, s 50-54.
48. Brev till Anders Retzius 29/3 1839 i KVA.
49. UR X 240 3, s 3 ff.; Ross 2001, s 45.
50. Immelman 1978, s 51.

51. *UR X 240 3*, s 5; Per Oscar Hedelius var hans systerson, och styvsonen Dreyer hette som nämnts Casper i förnamn.
52. Immelman 1978, s 69.
53. *UR X 240 3*, s 5 f.
54. *Id.*, s 7.
55. *Id.*, s 11 f.
56. Annerstedt 1878, s 445; jfr nedan s 33.
57. *Id.*, s 446; *UR X 240 3*, s 21.
58. *UR X 240 3*, s 18 f.
59. *Id.*, s 20; Matt. 5:15.
60. *Id.*, s 24 f.; Letterstedt uppger att *Najaden* anlände ”i början av 1846”, men hon ankom i december 1846 enligt Immelman 1978, s 52; till ytan utgjorde tillbygget c:a 320 kvadratmeter.
61. Skrivelse till Kommerskollegium daterad 5/8 1846 i RA.
62. *UR X 240 3*, s 25 f.; Immelman 1978, s 52.
63. *UR X 240 3*, s 28.
64. *Id.*, s 29-33.
65. *Id.*, s 36.
66. *Id.*, s 40.
67. Immelman 1978, s 69; enligt Letterstedts utförliga levernesbeskrivning hette ordföranden Cobden (*UR X 240 3*, s 46).
68. *UR X 240 3*, s 43 f.
69. Kommerskollegium, konsulsrapporter från Kapstaden 1841 och 1842 i RA.
70. *UR X 240 3*, s 48.
71. KVA:s årsbok 1926, s 264.
72. *Id.*, s 264; Blomstrand 2001, s 81; Franzén uppger i sin ovan anförda artikel i *SBL* (band 22, s 587) att Letterstedt skulle ha förlorat processen och varit utan stöd från regeringen.
73. *UR X 240 3*, s 51 f.
74. *Id.*, s 53.
75. *Id.*, s 55 f.
76. *The Times* 10/10 1851 (databas KB: *The Times Digital Archive 1785-2006*).
77. *UR X 240 3*, s 56.
78. Annerstedt 1878, s. 451; KVA:s årsbok 1926, s 265; i Immelman 1978, s 56 uppges bruden ha varit ”aged about twentyfour”, medan artikeln om Letterstedt i *SBL* anger 1822 som hennes födelseår (s 586), en uppgift som kan återgå på notisen i *Svenska Dagbladet* 30/4 1905 om hennes gravsättning i Vallerstad; Delcroix 2011, s 22.
79. Andersson 1854, III s. 310; Lydia Letterstedt var höggravid vid tillfället, eftersom dottern Corinne föddes den 13 maj 1853, men om så intima omständigheter varken talades eller skrevs det under den oscarianska tiden.
80. *Id.*, s 311; i Herman Hofbergs minnesteckning över Letterstedt i *Folkkalendern Svea* 1875, s 139 anför samma citat. Årgången innehåller i övrigt två dikter av Lotten von Kraemer, utdrag ur Egron Lundgrens dagbok och en artikel om Runeberg med anledning av dennes 70-årsdag 1874. Den ger inte skäl för det föraktfulla omdöme som Lydia de Jouvencel avgivit i brev till Annerstedt, även om Hofbergs artikel innehåller en hel del sakfel (jfr Blomstrand 2001, s 81).
81. Andersson 1854, III s 321; Annerstedt 1878, s 452; Immelman 1978, s 57.
82. *Id.*, s 323 och 340.
83. KVA:s årsbok 1926, s 266.
84. C R Nyblom, *En sjuttioårings minnen*, del 2-3, Sthlm 1908, s 269; formellt sett var han inte doktor utan magister, eftersom filosofiska fakulteten inte fick rätt att utdela doktorsgraden förrän när 1876 års universitetsstatuter trädde i kraft.
85. Brev till Anders Retzius 20/9 1859 i KVA.

86. KVA:s årsbok 1926, s 266 f.
87. Andersson 1854, III s 311.
88. Delcroix 2011, s 18.
89. Nyblom 1908, s 270, 276 f; senator Paul Honoré Vigliani var gift med Lydia Letterstedts syster Sarah enligt Delcroix, s 20.
90. Blomstrand 2001, s 77; ovan s. 13f.
91. Brev i KVA till Anders Retzius från Hamburg 20/2 1838.
92. *KVA bilagor till protokoll* 1838 4/2; för en både detaljrik och översiktlig bild av 1700-talsforskningens intresse för Kapkolonien kan hänvisas till Gunnar Brobergs bidrag till antologin *Carl Peter Thunberg. Linnéan, resevär, naturforskare 1743-1828* (red. Bertil Nordenstam, Sthlm 1993), "Världens ändpunkt och vändpunkt - Thunberg vid Kap", s 57-85, där bl a "den oförtjänt bortglömda Henrik Jacob Wikar" äreräddats (s 68 ff.).
93. *Id.* 9/2 s.å.; den tredje undertecknaren var medicinalrådet och författaren Magnus af Pontin.
94. *KVA protokoll* 14/2 1838, § 12; Pehr Wahlberg efterträdde tio år senare Berzelius som akademiens ständige sekreterare.
95. *Id.* 14/3 s.å., § 5.
96. *Id.* 9/5, § 10.
97. Brev i KVA från London 5/6 1838; avtryckt i Blomstrand 2001, s 75 f.
98. Brevet till Retzius daterat 29/3 1839 och till Berzelius 1/6 s.å., båda i KVA. I protokoll från akademisammankomsten 11/9 meddelas, att skrivelser angående Wahlbergs resor från både Letterstedt och denne hade upplästs (§ 14). Wahlberg hade anmält behov av förlängd tjänstledighet från "General Landtmäteri Contoret", vilket sekreteraren anmodades att överlägga med dess chef om (§ 15).
99. Annerstedt 1878, s 445; *KVA protokoll* 9/9 1840, § 9, och 14/10, § 6.
100. *KVA protokoll* 11/9 1844, § 23; 10/10 s.å., § 16; 11/12 s.å., § 15; utdraget ur Schröders brev finns i skrivelse till Kommerskollegium daterad den 7 september 1844 i RA.
101. *Id.* 10/9 1845, § 5; 8/10 s.å., § 4; 11/3 1846, § 2b; ovan s. 31.
102. Brev till Anders Retzius 15/6 1840 i KVA.
103. *KVA protokoll* 11/4 1842, 2/9 s.å.; Letterstedt hade tydligen upprörts över de beskyllningar Wahlberg riktat mot honom i ett brev, som han betecknar som "orimligt" vilket "han aldrig ämnade nämna hade inte Hr Profs senaste skrivelse givit mig anledning dertil".
104. Brev till Anders Retzius 30/6 1843 i KVA.
105. *Id.* 3/5 1845 i KVA.
106. Victorin 1863, s 23.
107. *Id.*, s 28, 81 f och 108 f.
108. *Id.*, s 156.
109. *KVA protokoll* 14/6 1854, § 18; 13/12 s.å., § 19), och 18/4 1855, § 23.
110. *Id.* 9/5 1855., § 15.
111. *Id.* 11/3 1857, § 3; enligt § 23 hade Letterstedt till akademien överlämnat alla de brev, som han hade fått med anledning av Wahlbergs dramatiska bortgång.
112. *Id.* 14/10, § 13 och 9/12, § 11.
113. *Id.* 14/4 1858, § 14; något senare beslöt akademien att även tilldela generalkonsul Tottie i London, som i egenskap av Letterstedts kommissionär hade bistått Wahlberg, ett exemplar av minnespenningen (protokoll 9/6 s.å., § 17).
114. *Id.* 12/5 s.å., § 10; det måste ha innehållit ett testamente, som undertecknats i Stockholm den 2 juli 1857 och innehöll bestämmelser för resestipendiet.
115. Brev till Retzius 20/1 1860 i CVH; Delcroix 2011, s 18: "Mariadahl, la belle propriété de feu M. de Letterstedt consul général de Suède au Cap, propriété bien connue de messieurs les officiers français du corps expéditionnaire de Chine, qui y trouvèrent en 1860, la plus gracieuse et la plus charmante hospitalité." Delcroix citerar här ur A. Haussmanns memoarer från tiden som fransk konsul i Capetown.

116. *Id.* 22/5 s.å.
117. KVA 1926, s 263.
118. UR X 240 2, s 30; ovan s 13.
119. Evert Baudou, *Oscar Montelius. Om tidens återkomst och kulturens vandringar*, Sthlm 2012, s 153; det stipendium som Montelius tilldelades uppgick till 4.500 kronor, vilket med mer än 10 procent översteg hans årslön som amanuens vid Statens historiska museum (s. 183).
120. Kopia av testamenten i original och svensk översättning i Centrum för vetenskapshistoria (CVH), KVA.
121. KVA protokoll 12/9 1984, § 6.
122. KVA 1926, s 268.
123. Blomstrand 2001, s. 79.
124. *Förvaltningsutskottets (FU) protokoll 5/10 1860*, § 8; anført i min redogörelse ”De Letterstedtska författar- och översättningspriserna”, CVH 2010, s 7, till vilken hänvisas för en relativt detaljerad redovisning av prishantering.
125. KVA protokoll 10/10 1860, § 6.
126. *Grund-reglor för Kongl. Vetenskaps-Akademien af Kongl. Maj:t i Nåder gillade och faststälde den 13 juli 1850*, § 3, 24, 27, 28.
127. KVA protokoll 26/4 1978, § 8.
128. Elsa Lindberger, ”Pris och ära i Jacob Letterstedts namn”, NT 1997 häfte 5-6, s 453 ff.
129. KVA, Större Letterstedtskommitténs protokoll 20/2 1948.
130. Jonsson 2010, s 27 f.
131. Inge Jonsson, *Samfundet De Nio 1913-2013. Hundra år av stöd till svensk litteratur*, Sthlm 2013, s 314 f.; Bo Svensén, *Svenska Akademien från Gustaf III till våra dagar*, Sthlm 1998, s 110.
132. Odaterad skrivelse till Ständige sekreteraren i KVA, CVH, sannolikt från juni 1861; anført i Jonsson 2010, s 8.
133. Franklin Scott, ”Jacob Letterstedt and Nordic Cooperation”, i J. Iverne Dowie och J. Thomas Tredway (ed.), *The Immigration of Ideas. Studies in the North Atlantic Community*. Augustana Historical Society 1968, s 20-28; anekdoten berättas i Nils Herlitz’ redogörelse för *Nordisk Tidskrifts* första femtio år, NT 1927, s 558; Sven Gustaf Lallerstedt, *Skandinavien, dess farhågor och förhoppningar*, Sthlm 1856, s 16.
134. Örjan Lindberger, ”Jacob Letterstedt och kulturskandinavismen”, NT 1994 häfte 4, s 288 ff.
135. Ovan s 28 och 42.
136. SBL band 25, s 11 ff.; Jonsson 2010, s 8; i Knut Olivecronas memoarer tecknas en ganska kritisk bild av Malmsten som alltför angelägen om att bygga upp sin förmögenhet till men för sina ämbetsplikter i Uppsala och som landshövding i Mariestad, Carl Frängsmyr (ed.), *Hågkomster samlade från en lång lefnad*, Sthlm 2008, s 311 f.; Nyblom minns honom dock som ”älskvärd” (Nyblom 1908, s 144).
137. KVA protokoll 9/4 1868, § 7; Lindhagen hade efterträtt Pehr Wahlberg som ständig sekreterare 1866.
138. KVA protokoll 11/3 1874, § 9.
139. KVA protokoll 12/5 1875, § 6; enligt vad Herman Schück uppger i sin solida och sakrika biografi över Hans Forssell skulle det konstituerande sammanträdet med *Letterstedtska föreningen* ha hållits den 12 april och Forssells sekreterarskap starkt påverkats av att han utnämns till finansminister i den andra ministären Louis De Geer den 11 maj, alltså dagen före plenum i KVA (*Hans Forssell - historiker; publicist, statsråd*, Sthlm 2001, s 201-204.).
140. Delcroix 2011, s 22.
141. *Id.* s 25 f.
142. Christer Blomstrand, ”Jacob Letterstedts barnbarns barn i Frankrike”, NT 2002, häfte 2, s 191-196.
143. KVA 1926, s 258.
144. UR X 240 2, s 13.

Källor och litteratur.

- Kommerskollegium Huvudarkivet E VI aa:165 Kapstaden 1841-1890, och E VI aa:54 Bordeaux, Riksarkivet.
- Kungl. biblioteket *The Times Digital Archive* 1785-2006.
- Kungl. Vetenskapsakademien (KVA), protokoll 1837-1874, 1893 plena, Större Letterstedtskommittén 1948 och förvaltningsutskottet 1860.
- Letterstedt, J. Levnesbeskrifning i Annerstedt-samlingen i Universitetsbiblioteket i Uppsala UUB UR X 240 2-3.
Brev till J. Berzelius och A. Retzius KVA.
- Letterstedtska föreningen Kopior av dokument samlade av Christer Blomstrand.
- Andersson, N.J., *En verldsomsegling skildrad i bref*, III, Sthlm 1854.
- Annerstedt, C., "Jakob Letterstedt", *Nordisk Tidskrift (NT)* 1878.
- Baudou, E., *Oscar Montelius. Om tidens återkomst och kulturens vandringar*, Sthlm 2012.
- Blomstrand, C., "Om Jacob Letterstedts liv", *NT* 2001; "Jacob Letterstedts barnbarns barn i Frankrike", *NT* 2002.
- Bohlin, A., "Den manliga frimodigheten. Gud och andra män hos Fredrika Bremer", *Årstasällskapet för Fredrika Bremerstudier*, skriftserie nr 7 Sthlm 2014.
- Broberg, G., "Världens ändpunkt och vändpunkt" i Nordenstam, B. (utg.), *Carl Peter Thunberg. Linnéan, resenär, naturforskare 1743-1828*, Sthlm 1993.
- Davies, D.W., "The unquiet cranium" i *The Times Literary Supplement* 6/11 2013.
- Delcroix, J-C. "Argeronne, son château, ses propriétaires. 2ème partie: Le Letterstedt- Loppin de Montmort" i *Société de l'histoire d'Elbeuf*, Bulletin no 56, Novembre 2011.
- Franzén, O., "Jacob Letterstedt" *Svenskt biografiskt lexikon (SBL)*, band 22, Sthlm 1977-79.
- Hallman, M., "Boerfolkets historia", *NT* 1899.
- Heidenstam, V.von, *Karolinerna*, andra samlingen, Sthlm 1898.
- Herlitz, N., "Nordisk Tidskrift under femtio år", *NT* 1927.
- Hofberg, H., "Jacob Letterstedt" i *Folkkalendern Svea* 1875.
- Immelman, R.F.M., "Jacob Letterstedt. Cape Town Businessman of Vision" i Walton, J. (red.) *The Josephine Mill and its Owners. The Story of Milling and Brewing at the Cape of Good Hope*, The Historical Society of Cape Town 1978.
- Jonsson, I., *De Letterstedtska författar- och översättningspriserna*, Centrum för vetenskapshistoria KVA 2010.
- Jonsson, I., *Samfundet De Nio 1913-2013. Hundra år av stöd till svensk litteratur*, Sthlm 2013.
- Lallerstedt, S.G., *Skandinavien, dess farhågor och förhoppningar*, Sthlm 1856.
- Lazarus (pseud. för Lindahl, C.F.), *Svenska millionärer. Minnen och anteckningar*, åttonde samlingen, Sthlm 1903.
- Letterstedt, J., Självbiografiska anteckningar, i *KVA:s årsbok* 1926.
- Lindberger, E., "Jacob Letterstedt till ära och minne", *NT* 1996.
- Lindberger, E., "Pris och ära i Jacob Letterstedts namn", *id.* 1997.
- Lindberger, Ö., "Jacob Letterstedt och kulturskandinavismen", *id.* 1994.
- Lindberger, Ö., "Jacob Letterstedt och hans gärning", *id.* 1996.
- Nyblom, C.R., *En sjuttioårings minnen*, del 2-3, Sthlm 1908.
- Olivecrona, K., *Hägkomster samlade från en lång lefnad*, utg. av C. Frängsmyr, Sthlm 2008.
- Ross, R., *Sydafrikas historia*, Sthlm 2001.
- Schück, H., *Hans Forssell – historiker, publicist, statsråd*, Sthlm 2001.
- Scott, F., "Jacob Letterstedt and Nordic Cooperation" i *The Immigration of Ideas. Studies in the North Atlantic Community*, utg. av J.I. Dowie och J.T. Tredway, Augustana Historical Society 1968.

- Svensén, B., *Svenska Akademien från Gustaf III till våra dagar*, Sthlm 1998.
Svenska Dagbladet 30/4 1905.
- Swensson, S., "Widén, Johan" i *Svenska Män och Kvinnor*, (SMK) band 8, Sthlm 1955.
- Tarschys, K., "Svenska språket och litteraturen". *Studier över modersmålsundervisningen i högre skolor*, Sthlm 1955.
- Törngren, P.H., "Retzius, Anders" i *SMK*, band 6, Sthlm 1949.
- Westerlund, J.A., Setterdahl, J.A., *Linköpings Stifts Herdaminne*, del 2, Linköping 1917.
- Victorin, J.F., *Resa till Kaplandet 1853-1855*, Sthlm 1863.
- Östgötha-Correspondenten* 11/6 1862.

Vallerstad

Årsmötet i den svenska avdelningen hölls i Vallerstad den 12 maj 1996. Från vänster i första ledet Claes Wiklund, Karin Söder och Örjan Lindberger.

Huvudstyrelsens ordf. lade ner en blomsteruppsats på Jacob Letterstedts grav den 12 maj 1996. Fr. v. Claes Wiklund, Karin Söder, Örjan Lindberger och Olof Irander (något skymd).

Den svenska avdelning har en medlem från Vallerstad nämligen lantbrukaren Olof Irander.

Sydafrika

Utanför The Josephine Mill i Kapstaden från vänster Claes Wiklund, Karin Söder och sydafrikakännaren och LF-medlemmen Christer Blomstrand.

Jacob Letterstedt har fått en gata uppkallad efter sig. Karin Söder vid vägskylden i samband med ett besök i Kapstaden 1994.

Owen Kinahan, dåvarande föreståndaren för The Josephine Mill, och Karin Söder framför det väldiga kvarnhjulet.

Fyra huvudstyrelseordförande

*Regeringsrådet Gustaf Petrén
(1971-1990).*

*Professor em Örjan Lindberger
(1990-1991).*

Fd statsrådet Karin Söder (1991-2012).

*Fd talmannen Björn von Sydow (2012-) till
höger på bilden. Bredvid honom huvud-
styrelsens sekreterare Claes Wiklund.*

De nationella avdelningarnas ordförande

Danmark: Steen A. Cold.

Finland: Seppo Zetterberg.

Island: Þor Magnússon.

*Norge: Hans H. Skei, tillika NT:s norske
redaktör.*

Nordisk Tidskrifts redaktion

Danske redaktören Henrik Wivel.

Finländske redaktören Guy Lindström.

Huvudredaktören Claes Wiklund.

Isländska redaktören Snjólaug Ólafsdóttir.

*Redaktionssekreteraren Lena Wiklund.
Norske redaktören Hans H. Skei se sid 286.*

Letterstedt-medaljen

*Frantz Wendt, fd dansk
generalsekreterare i
Nordiska rådet och
fd direktör i danska
Foreningen Norden,
var den som först fick
Jacob Letterstedts nord-
iska förtjänstmedalj
(1981). Från vänster på
bilden Gustaf Petrén,
Frantz Wendt och Einar
Løchen. Såväl Petrén
som Løchen skulle
senare komma att få
medaljen.*

*Den fd isländske minis-
tern Gylfi Gislason
erhöll medaljen år
1989. Här tillsammans
med alltingspresidenten
Guðrun Helgadóttir,
mångårig medlem i
Nordiska rådet.*

Letterstedt-medaljen.

*2001 tillföll medaljen den norska skådespelaren Liv Ullmann
(t.v). Stortingspresidenten Kirsti Kolle Grøndahl (t.h.)var värd
för ceremonin i det norska parlamentet.*

CLAES WIKLUND

LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN OCH NORDISK TIDSKRIFT

Hågkomster och reflektioner från mina 33 år

Artikelförfattaren är huvudredaktör för *Nordisk Tidskrift* sedan 1983. Han blev också huvudstyrelsens sekreterare samma år. Claes Wiklund var under tio år sekreterare i Nordiska rådets social- och miljöutskott fram till 1982 med placering vid Presidiesekretariatet i Stockholm. Därefter blev han sekreterare för Mittengruppen i Nordiska rådet under Karin Söders ordförandeskap under en fyraårsperiod. Åren 1989-1999 var han politisk redaktör på *Södermanlands Nyheter* i Nyköping.

Claes Wiklund är fil. kand. med statsvetenskaplig inriktning. Han har medverkat i flera nordiska statsvetenskapliga antologier bl.a. "Norden på världsarenan" 1968, "Politik i Norden. En jämförande översikt" 1972, 1974 och 1984. Han var redaktör för och medförfattare i den tillsammans med Bengt Sundelius utgivna "Norden i sicksack. Tre spårbyten inom nordiskt samarbete" (2000). Tre år senare utkom vänboken "Karin Söder. Centerpartist – Nordist – Idealist" med Claes Wiklund som redaktör.

Kort bakgrund!

Letterstedtska föreningen bildades år 1875 närmare bestämt i början av april. Den bestod från första början av tre nationella föreningar; en i Sverige, en i Danmark och en i Norge. Huvudstyrelsen fick sitt säte i Stockholm. Långt senare, 1981, tillkom avdelningarna i Finland och Island som dessförinnan haft ställning som nationella kommittéer. Huvuduppgiften för föreningen var, och är fortfarande, att utge *Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri*. Tidskriften började utkomma 1878 och är nu inne på sin 138:e årgång. Det är en för nordiska förhållanden unik uthållighet. Flera nordiskt inriktade tidskrifter startades på 1800-talet men fick ofta en rätt kort levnadstid. *Nordisk Tidskrift för Politik, Ekonomi och Litteratur* förde en dagsländeliknande tillvaro åren 1866-1870. *Nordisk Universitets-Tidskrift* började utkomma år 1900 för att sedan gå in i skuggorna efter unionsupplösningen. Isländska *Skírnir*

som började utges redan 1826 är idag Nordens äldsta ännu utkommande tidskrift. Denna isländska publikation torde liksom *Finsk Tidskrift* (1876) vara de publikationer från 1800-talet som påminner mest om *Nordisk Tidskrift* vad gäller innehåll och livslängd.

Nordiska rådet lyckades hålla tidskriften *Nordisk Kontakt*, som började utkomma 1955, vid liv under fyra decennier. Men 1996 gav man tyvärr upp utgivningen av denna viktiga nordiska parlamentariska informationspublikation. Sedan följde ett par misslyckade, officiellt sanktionerade, tidskriftsprojekt. Att de officiella nordiska samarbetsorganen inte förmår samla sig bakom ett gemensamt tidskriftsprojekt måste ses som ett svaghetstecken. Desto större anledning för Letterstedtska föreningen att vara uthållig i sin tidskriftsutgivning.

Min väg till uppdragen inom Letterstedtska föreningen

Under mina fem första år som sekreterare i Nordiska rådets social- och miljöutskott hade jag bara en svag aning om vad Letterstedtska föreningen var för något. Jag visste att Gustaf Petrén var dess ordförande och att föreningen utgav *Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri*. Våren 1977 hölls ett möte i Sverige-huset på Hamngatan i Stockholm med anledning av att Nordiska rådet firade sitt kvartssekeljubileum. Inför jubileumssessionen i Helsingfors som avhölls i månadsskiftet mars/april 1977 gav Föreningarna Nordens Förbund ut en skrift som hette *Nordisk Råd i 25 år*. I den medverkade många av de stora namnen på politikerområdet och på tjänstemannasidan – stadgefadern Nils Herlitz, de båda f.d. statsministrarna Einar Gerhardsen och K-A Fagerholm och ledande rådstjänstemän som Frantz Wendt, Eiler Hultin, Einar Løchen och Gustaf Petrén. Som ung nordisk tjänsteman fick jag vara med på ett hörn tillsammans med de övriga utskottssekreterarna i Nordiska rådet. Med min företrädare på posten som ansvarig för de social- och miljöpolitiska frågorna, Birgitta Malmros, gjordes ett försök till sammanfattning av vad som hänt på detta centrala samarbetsområde fram till 1977.

Vid samma tid begav jag mig ut på föreläsarturné i Föreningen Nordens regi. Jag medförde ett långt och i förväg skrivet föredrag som hade titeln ”Från helhetsplaner till sektorsamverkan. Ett försök till karakteristik av 1970-talets nordiska samarbete” som jag höll på olika platser i Hälsingland och Gästrikland. Efter min lilla föredragsturné tog jag Gud i hågen och skickade hela den 20 A4-sidor långa texten till *Vasabladet* som jag visste var en dagstidning som var intresserad av nordiska samarbetsfrågor. Till min häpnad och glädje tog tidningens chefredaktör Birger Thölix in föredraget i obeskuret skick. Det fyllde en och en halv tidningssida. Som illustration till

den mastodontbetonade tidningstexten använde Thölix de nordiska svanarna. Min nordiska kollega Åke Landqvist brukade häckla mig genom att hävda att det tog lång tid för *Vasabladets* läsare att hämta sig efter min nordiska drapa. Sant eller inte var jag nöjd med den i tiden väl avpassade publiceringen eftersom den skedde mitt under pågående rådssession. Jag dristade mig också att skicka mitt föredrag till *Nordisk Tidskrifts* huvudredaktör Örjan Lindberger. Till all lycka tyckte han att min artikel var värd att publicera i *NT*, men den fick vänta till sent på hösten detta år.

Men åter till mötet på Sverige-huset där regeringsrådet Gustaf Petrén dök upp, lite sen som alltid, för att leverera en kraftig vidräkning med det rådande tillståndet inom det nordiska samarbetet i allmänhet och inom Nordiska rådet i synnerhet. Säkert låg det mycket i vad den mångårige f.d. kanslichefen i Nordiska rådets svenska delegation påstod om hur det stod till med det nordiska samarbetet, men helt invändningsfritt var inte det som Petrén sade, tyckte jag. Så jag reste mig på något darriga ben för att bemöta denne nordiske legendars kritiska utsaga. Hans oväntade och generösa reaktion blev – skulle det småningom visa sig – att föreslå mig som medlem i Letterstedtska föreningens svenska avdelning vid årsmötet 1977. Jag blev förstås smickrad över det tidiga invalet i den illustra föreningen och bevisade plikttroget samtliga årsmöten under resten av 1970-talet. På årsmötet 1981 blev jag invald i huvudstyrelsen, där jag satt som vanlig medlem till dess att Petrén på väg in till Spökslottet på Drottninggatan, där Stockholms universitets administration höll till på den tiden, överraskade mig med att säga ”Örjan vill att du efterträder honom som huvudredaktör vid årsskiftet 1982/83. Han fyller 70 år då och vill avgå”. Jag bad att få fundera på saken, men kom raskt fram till att ett sådant erbjudande kunde nordisten inom mig inte tacka nej till.

Min första uppgift som huvudredaktör blev att färdigställa den festskrift som huvudstyrelsen beslutat tillägna Örjan Lindberger som tack för hans kvartssekellånga redaktörsinsats. I dubbelnumret 1-2/1983 som kom ut tidigt på våren 1983 bidrog jag med en artikel om det som man inom Nordiska rådets social- och miljöutskott tagit initiativ till och som döpts till *Nordiskt medborgarskap*.

Men det visade sig småningom att det var en sak till som jag skulle syssla med, vilket Gustaf Petrén meddelade mig inför årsmötet i den svenska avdelningen 1983. Jag skulle efterträda Örjan Lindberger också som huvudstyrelsens sekreterare. Sagt och gjort, tänkte jag, har man sagt A får man säga B. Örjan hade beklätt också den grannliga sysslan att ansvara för sekreterargörömlånen inom den allsmåktiga huvudstyrelsen som hade – och alltjämt har – allt att bestämma och beställa på det letterstedtska verksamhetsfältet.

Som ung, nybliven huvudredaktör hade jag för mig själv satt ihop ett litet handlingsprogram för tidskriften som bestod av både större och mindre punkter. *För det första* skulle jag ta mitt ansvarigtgivarskap på största allvar. Det innebar att läsa och godkänna varje ord och vartenda kommatecken i varje tidskriftsnummer. *För det andra* ville jag att tidskriften efter att ha utkommit i drygt hundra år äntligen skulle få en isländsk redaktör. *För det tredje* ville jag samla de politiska och ekonomiska översikterna i ett och samma temanummer precis som skett med de litterära översikterna sedan en tid tillbaka. *För det fjärde* skulle de ländervisa politiska översikterna lättas upp av politiska karikatyrteckningar av högsta klass. *För det femte* skulle de nordiska samarbetsfrågorna stå i fokus i tidskriften. Hade man dristat sig att utse en f.d. nordisk tjänsteman till huvudredaktör så måste det få avspeglas i tidskriftens spalter. *För det sjätte* skulle jag initiera en artikelserie om det nordiska samarbetets portalgestalter. *För det sjunde* skulle jag i samråd med Örjan Lindberger, min föregångare och främste rådgivare i tidskriftsfrågor, se till att de litterära inslagen i *Nordisk Tidskrift* höll fortsatt hög klass. *För det åttonde* ville jag ta bort redaktörernas namn på förstasidan och ersätta dem med rubrikerna på huvudartiklarna i tidskriften. Jag hade nämligen hört att man brukade säga om *Nordisk Tidskrift* att den ser ut att hela tiden ha ett och samma nummer liggande framme på biblioteksdiskarna.

Nordisk Tidskrifts huvudredaktörer under 140 år

Nordisk Tidskrift kunde under sina bortemot 140 år ha haft åtta huvudredaktörer, men i praktiken blev de bara sju. Den som var påtänkt att axla både uppdraget som huvudstyrelsens sekreterare och som huvudredaktör var historikern *Hans Forssell*. Sekreterarsysslan kunde han ta sig an, men inte huvudredaktörskapet eftersom han hux flux råkade bli finansminister på våren 1875 då Letterstedtska föreningen just hade bildats. Sekreterare i huvudstyrelsen var dock Forssell ända fram till sin död 1901. Hans Forssell kom att försvåra huvudredaktörernas arbete genom att rätt så ofta lägga sig i vad som skulle publiceras i tidskriften.

Den som istället för Forssell blev *NT*:s förste huvudredaktör var en annan historiker nämligen *Rudolf Tengberg*. Han trädde till i mitten av 1875 och satte snart sig i förbindelse med Letterstedtska föreningens danska och norska avdelningar i syfte att städsla nationella redaktörer i Köpenhamn och Oslo. Ett slags grund lades för tidskriftens utgivning under Tengbergs kortvariga redaktörsinsats, men så avled han plötsligt innan ett enda nummer hunnit komma ut. Då gick budet till en tredje historiker nämligen Uppsala universitets hävdatecknare *Claes Annerstedt*, som var med om att ge ut de två första årgångarna.²

I *NT* 1/1878 dvs. tidskriftens allra första nummer skrev Annerstedt en

utförlig levnadsteckning om Jacob Letterstedt. Annerstedt drog emellertid inte jämt med den kontrollbenägne sekreteraren Hans Forssell. På senhösten 1879 stod tidskriften därför än en gång huvudredaktörlös. Erbjudandet gick då till arkeologen *Oscar Montelius* som tillträdde i slutet av 1879. Montelius kom att dö på sin post 1921 efter hela 42 år som huvudredaktör för *NT*. Montelius satte på alla sätt sin prägel på *Nordisk Tidskrift*. Han bestämde vad som skulle publiceras trots att hans norske kollega Guldberg ansåg att det nog var den redaktör som satt i Oslo som borde få avgöra vad som skulle inflyta i tidskriften från andra sidan Kölen. Forssell återkom med sina synpunkter på vad som borde och vad som inte borde publiceras i *NT* även under Montelius långa redaktörstid. Den senare kunde dock med åren frigöra sig från detta tryckfrihetsoegentliga sekreterarstyre. I egenskap av ansvarig utgivare var det han, Montelius, som sist och slutligen bestämde vad som publicerades i *NT*. När Forssell avled 1901 fick Montelius hela makten över tidskriften i och med att han då också blev huvudstyrelsens sekreterare. Ett arrangemang som består än idag.

När Montelius gått bort utkom *Nordisk Tidskrift* med ett stort minnesnummer (1/1922) Han blev senare också föremål för biografier. Hanna Rydh utgav år 1937 en behändig skrift med titeln *Oscar Montelius. En vägröjare genom årtusenden*.³ 2012 publicerade Evert Baudou, emeriterad arkeologiprofessor vid Umeå universitet, en omfattande skrift som har titeln *Oscar Montelius. Om tidens återkomst och kulturens vandringar*.⁴ En artikel med rubriken "Nordisk Tidskrift och Oscar Montelius" skrev Baudou i *Nordisk Tidskrift* 4/2012. Örjan Lindberger har också beskrivit Montelius insatser inom Letterstedtska föreningen och *Nordisk Tidskrift* till exempel i jubileumsnumret 1/1977.

Hans Forssell har f.d. huvudstyrelseledamoten, historieprofessorn Herman Schück skrivit en omfattande och inträngande biografi om med titeln *Hans Forssell – historiker, publicist och statsråd*⁵ som utkom 2001. Forsells insatser inom Letterstedtska föreningen beskrev Schück därtill i *NT* 1/2000 under rubriken "Nordisk Tidskrifts födslovåndor. Hans Forssell och Letterstedtska föreningen".

Juridikprofessorn *Nils Herlitz*, *NT*:s fjärde huvudredaktör, var verksam inom Föreningarna Norden som bildades 1919 i Danmark, Norge och Sverige. Som sekreterare i svenska Föreningen Norden såg han till att *Nordisk Tidskrift* – genom distribution till Nordens medlemmar – fick en större spridning än den begränsade upplaga som den hade i början av 1920-talet. Det framgår indirekt än i dag av tidskriftens omslag där det längst ner står "Ny serie i samarbete med Föreningarna Norden". Av presentationen av tidskriftens syfte och redaktionens sammansättning på omslagspärmens baksida framgår att den nu

aktuella årgången är den 138:e i obruten följd. Den nya serien, som begyntes 1925 i samarbete med Föreningarna Norden, är nu inne på sin 91:a årgång.

Nils Herlitz hade den ytterst grannlaga uppgiften att säkra tidskriftens utgivning och spridning under andra världskrigets tyska ockupation av Danmark och Norge. Att en av redaktörerna, norske Didrik Arup Seip, satt fängslad på Grini gjorde inte saken lättare.

1951 kom Nils Herlitz att spela en viktig roll vid tillkomsten av det nordiska råd som dansken Hans Hedtoft hade tagit det politiska initiativet till i augusti 1951 vid ett möte i Stockholm med Nordiska interparlamentariska unionen. I den stadgekommitte´ som hade till uppgift att konkretisera planerna på bildandet av Nordiska rådet satt Nils Herlitz från svensk sida. Primus motor inom kommittén var givetvis Hans Hedtoft men med gott stöd av den socialdemokratiska politikern Karl-August Fagerholm från Finland, den blivande statsministern Oscar Torp från Norge samt den isländske alltingsledamoten Sigurður Bjarnasson. Herlitz var den som skrev stadgeutkastet en tidig morgon i Köpenhamn i sängen på hotell Terminus blåa brevpapper den 24 oktober 1951. Det var tur att den idoge, juridiskt kunnige Herlitz tog sig an uppgiften för, som han skriver i dagboken från denna tid, ” annars hade intet medhunnits”.

Jag lärde känna Herlitz i samband med mitt nordiska forskningsarbete i slutet av 1970- talet. Han lånade ut sina dagböcker från åren vid Nordiska rådets tillkomst till mig. Jag gjorde också en lång och aldrig publicerad intervju med honom som finns bevarad i mitt arkiv. En del av uppgifterna i dagboken och från intervjun med honom kom dock till användning när jag skrev en utförlig artikel i *NT* om Nordiska rådets tillkomst⁶. Herlitz fanns – liksom för övrigt också Bertil Ohlin och Gustaf Petrén – med i Helsingfors på vårvintern 1977 då Nordiska rådet firade sitt 25-årsjubileum.

Herlitz var efter sina insatser på stadgeområdet given som den förste svenske medlemmen av Nordiska rådets presidium. Där satt han åren 1952 till 1955. Då rådet sammankom till sin tredje session i Stockholm valdes han till rådets president dvs. styrelseordförande. Sessionen i Stockholm fördystrades tyvärr av att rådets suveräne tillskyndare och upphovsman Hans Hedtoft plötsligt avled under sessionen. Det blev Nils Herlitz´ tunga plikt att med kort varsel hålla parentationen över sin avhållne danske vän.⁷

Nils Herlitz var *NT*:s huvudredaktör i 25 år. 1947 överlämnade han ansvaret för *Nordisk Tidskrift* till den blivande riksarkivarien *Ingvar Andersson*. Denne var också huvudstyrelsens sekreterare precis som Herlitz varit och tidigare också Montelius. Ingvar Andersson var medeltidshistoriker och beklädde posten som riksarkivarie under perioden 1950–65. Precis som Montelius var Ingvar Andersson ledamot av Svenska Akademien. Ingvar Andersson, den

femte huvudredaktören, förblev på redaktörsposten till utgången av 1957, då Örjan Lindberger tog vid. Andersson återkom längre fram som ordförande i huvudstyrelsen. Han avlöste Nils Herlitz på denna post. Den senare hade suttit som ordförande 1956-65.

Litteraturprofessorn och lärdomsgiganten *Örjan Lindberger* tillträdde huvudredaktörskapet från och med 1958. För *Nordisk Tidskrifts* läsekrets var han redan ett välbekant namn. Hans första bidrag infördes så tidigt som 1938. Örjan Lindberger kom att – liksom Nils Herlitz – vara huvudredaktör under ett kvartssekel. Han kombinerade redaktörsuppdraget med sekreterarsysslan i enlighet med den oskrivna praxis som etablerats vid Hans Forssells frånfälle.

Örjan Lindberger disputerade 1938 på avhandlingen "Prometeustanken hos Viktor Rydberg". Som docent var han en av landets flitigaste fakultetsopponenter. Professor i litteraturvetenskap vid Stockholms universitet blev han 1961, då han efterträdde Henry Olsson. Örjan intresserade sig för norska författare som Bjørnson, Kielland och Wergeland. Svenska arbetarförfattare som han skrev om var Gustav Hedenvind-Eriksson och Eyvind Johnson. Örjan Lindberger författade sent i livet två mäktiga, välskrivna och gedigna biografier om Eyvind Johnson. Första delen som utkom 1986 hette "Norrbottningen som blev europé". Den andra delen hade titeln "Människan i tiden" och låg på bokhandelsdiskarna fyra år senare.

Jag hade förmånen att kunna fråga min företrädare i redaktörsämbetet om stort och smått som gällde tidskriften och föreningen. Örjan tog sig alltid tid att svara på mina frågor och kom med goda råd om jag bad om det. Om jag stod i beråd när det gällde en publicering skickade jag texten till Örjan för påseende. Hans kloka råd följde jag utan undantag. I 20 år efter sin avgång som huvudredaktör kom Örjan att medarbeta i stort sett i varje nummer av *Nordisk Tidskrift*. Han skrev långt över etthundra artiklar, recensioner och nekrologer under min redaktörstid. Jag betraktade honom som tidskriftens chefsrecensent. Intet ämne var honom främmande och jag kunde be honom att skriva om vad som helst – inte bara inom det litteraturvetenskapliga området. När han fyllde 80 år på nyårsafton 1992 fick han som present en bibliografi över vad han publicerat under åren 1932 till 1993 som kollegan Per-Olof Mattsson utarbetat och som Letterstedtska föreningen finansierade. Denna bibliografi upptar 782 nummer vad gäller skrivna alster och ett trettiotal radioprogram. När Örjan fyllde 90 år utökades bibliografien med en andra del. Merparten av artikelnumren i den senare bibliografien var skrivna för *Nordisk Tidskrift*.

Alla som läste Maria Langs populära detektivromaner visste nog inte att förebilden till den långe, sympatiske, pudelkloke och piprökande poliskommissarien Christer Wijk var Örjan Lindberger. Dagmar Lange, som var den uppburna deckardrottningens folkbokföringsnamn, var litteraturvetare och

hade disputerat på en avhandling om Pontus Wikner. Elsa Lindberger, Örjans hustru i det andra äktenskapet, berättade en gång för mig att deckardrottningen med ett maliciöst leende hade överlämnat boken ”De röda kattorna” som utspelade sig på Selma Lagerlöfs Mårbacka. En ung, vacker och ljushårig kvinnlig guide hade i den deckaren hittats död i ett vattenfall. Elsa Lindberger hade varit guide på Mårbacka på somrarna och den mördade kvinnliga guiden påminde mycket om henne. Den dedikation som stod att läsa i Maria Langs bokgåva till makarna Lindberger löd ”Med mordiska hälsningar. Maria Lang”. Jag förstod av Elsa Lindbergers berättelse att hon inte alls uppskattade att bli tagen av daga i en av Maria Langs deckare.

När Örjan avled 2005 var det inte möjligt att bibehålla samma höga standard på de svenska litteraturvetenskapliga recensionerna i *Nordisk Tidskrift*. Tomrummet efter Örjan gick helt enkelt inte att fylla. Hans sista bidrag i *Nordisk Tidskrift* infördes i nummer 3/2005. Han var med oss i den letterstedtska kretsen en sista gång på den svenska avdelningens årsmöte 2005. Varsam med föreningens ekonomiska resurser hade han alltid varit, men jag minns att han motvilligt gick med på att föreningen fick bekosta en taxi från Konstakademien, där årsmötet hölls, och till hemadressen på Rönjningsstigen 5 i Bromma. Örjan begravdes i S:t Birgitta kyrka i Nockeby. Huvudstyrelsens ordförande Karin Söder höll ett vackert tal om honom vid minnesstunden efter begravningen. För nekrologerna i tidskriften svarade, förutom Karin Söder, Inge Jonsson och Kolbjørn Skaare. Örjans insatser för Letterstedtska föreningen och för *Nordisk Tidskrift* var av stor betydelse. Han fick därför mottaga Jacob Letterstedts nordiska förtjänstmedalj ur dåvarande talmannen Birgitta Dahls hand vid en stilfull högtidlighet i regeringens och riksdagens representationslokaler Villa Bonnier i Diplomatstaden på Djurgården år 1999.

Nationella redaktörer under min tid som huvudredaktör

När jag utsågs till huvudredaktör från årsskiftet 1982/83 hade tidskriften tre nationella redaktörer. Min högsta önskan var, som redan nämnts, att de snart skulle bli fyra eftersom jag tyckte att det var på tiden att inrätta en tjänst som isländsk redaktör.

Äldst i kretsen av nationella redaktörer var *Harald Jørgensen* som tillträtt posten i Danmark under den tyska ockupationen. Han kom att verka i *NT*:s tjänst i hela 44 år. Ett oslagbart rekord. Min tid med Harald Jørgensen blev inte så lång. Efter två år inträdde den f.d. folketingsmedlemmen *Poul Dam* i redaktionen. Harald Jørgensen var en erfaren historiker med stort intresse för arkivfrågor. Hans återkommande fråga var, när jag bad om en dansk artikel eller bokrecension, ”hur mycket ska den fylla”.

Poul Dams redaktörstid blev kort men han hann, som Henrik Wivel påpekar i sitt bidrag om *NT*:s danska redaktörer, med att föreslå och få igenom några viktiga reformer. Den första var att tidskriftens rättstavning skulle göras konsekvent. I alla danska och norska texter skulle bokstaven ö skrivas ø. Redan tidigare hade bokstaven ä skrivits på danskt och norskt vis som æ.

Ett annat av Poul Dams förslag som jag och redaktionen snabbt nappade på var att införa en avdelning där skribenterna kunde framföra sina personliga åsikter i nordiska samarbetsideologiska frågor. Avdelningen döptes av Poul Dam till *För egen räkning*. Det allra första bidraget infördes i *NT* 1/1988 och handlade om det norsk-svenska samarbetsinitiativet ”Ny Giv”. Poul Dam fick ordet under sin nyskapade vinjett redan i nästa nummer där han skrev om den nordiska språkförståelsen.

Genom min nordiska kollega Åke Landqvist hade jag lärt känna Ib Bjørnbak som var en nordiskt intresserad redaktionschef på *Kristeligt Dagblad (KD)* i Köpenhamn. Jag brukade få spaltutrymme i form av s.k. kroniker i *KD*. Ganska snart lade jag märke till en litteraturskribent som hette *Henrik Wivel* och som doktorerade på Selma Lagerlöfs författarskap. Henrik började skriva om allt möjligt i *NT*:s spalter så när Poul Dams redaktörstid gick mot sitt slut var han den självskrivne efterträdaren. Idag tillhör Henrik Wivel den skara av redaktörer som varit tidskriften trogen i mer än ett kvartssekel.

I Finland hade filmgurun *Jerker A. Eriksson* efterträtt Torsten G. Aminoff år 1982. Jerker skrev kanske inte så mycket själv under sin redaktörstid men skaffade en hel del lödiga bidrag till tidskriften. Under åren 1975-80 skrev han årliga översikter i *NT* om historieämnet. Men den dagliga arbetsbördan som filmcensor blev Jerker för tung varför *NT* fick se sig om efter en ny finländsk redaktör. Jag hade på ett tidigt stadium klart för mig att jag skulle föreslå huvudstyrelsen att utse min kollega från tiden i Nordiska rådet, *Dag Lindberg*. Han hade varit utskottssekreterare liksom jag fast med ansvar för kulturfrågorna. När Dag lämnade utskottssysslan blev han biträdande generalsekreterare i Nordiska rådet Finlands delegation. Dag inträdde i *NT*:s redaktion vid årsskiftet 1987/88 och kom att stanna fram till år 2000. Han blev småningom också bitr. huvudredaktör. När Dag ansåg att tiden var inne att avsäga sig redaktörsuppdraget blev vi snabbt ense om att *Guy Lindström*, som hade samma bakgrund i Nordiska rådet som Dag, skulle vara en lämplig efterföljare. När Guy skrivit i tidskriften har han ofta tagit sig an de arktiska frågorna samt olika finländska konstmuseer. Därmed fullföljdes min linje att till *NT*-redaktörer utse personer som visat sig ha god förmåga att samarbeta med politiker, tjänstemän och journalister. Man letar redaktörer bland nordister där man står, resonerade jag.

Någon isländsk redaktör hade *Nordisk Tidskrift* ännu inte när jag blev huvudredaktör. Min ambition var dock att en sådan skulle vara på plats när

den nordiska granskningsgruppen gästade Reykjavik i april 1984 för att gå igenom vårens ansökningar. Att jag skulle be min tidigare kollega *Snjólaug Ólafsdóttir* hade jag tidigt bestämt mig för. Snjólaug hade varit sekreterare i Nordiska rådets trafikutskott. Hon hade återvänt till Island efter en lång vistelse i Sverige och blivit sekreterare i den isländska rådsdelegationen. När den nordiska granskningsgruppen och redaktionen möttes på Island 1984 var en av höjdpunkterna en elegant lunch på Bessastaðir med republikens president Vígdís Finnbogadóttir som värd. Ármann Snaevarr, den isländska avdelningens ordförande, hade sett till att vi fick träffa världens första folkvalda kvinnliga statschef. Det satte de letterstedtska mötesdeltagarna mycket stort värde på. Vid lunchen noterade jag att det fanns en extra tallrik framsatt som ingen gäst var placerad vid. Förklaringen kom när president Vígdís i sitt välkomstal berättade om sitt husspöke Abelonia som alltid satt med till bords. Osynlig för oss andra förstås.

Snjólaug är den perfekta arrangören när vi sammanträder på Island med den nordiska granskningsgruppen och *NT:s* redaktion. Vi återkom till Island och Nordens Hus våren 1991 för att hålla våra sedvanliga möten där och för att arrangera ett föreningsseminarium. 1991 besökte vi också Viðey strax utanför Reykjavik och åt en god middag där. Några veckor tidigare hade en ny isländsk regering fötts i möteslokalerna på den vindpinade ön. Davíð Oddsson, som intill dess varit Reykjaviks borgmästare, hade förhandlat fram sin första regering där efter segervalet 1991. Snjólaug blev 1994 hans främsta nordiska rådgivare på tjänstemannaplanet.

Ytterligare tre gånger – 1998, 2007 och 2012 – har den nordiska granskningsgruppen vallfärdat till Island för att hålla sina vårmöten. Vid det senaste mötet på Island tog gruppen avsked av sin mångåriga ordförande Karin Söder.

Kolbjørn Skaare, den blide och välsjungande numismatikprofessorn, hade varit norsk redaktör i något år när jag tillträdde. Han skrev gärna inom sitt eget yrkesfält men gav sig då och då i kast med att publicera kunniga musikaliska betraktelser. Skaares år som norsk redaktör sammanföll i tiden med Helge Seips ordförandeskap i den norska avdelningen. Eftersom jag haft Helge som chef vid Nordiska rådets presidiesekretariat i Stockholm visste jag att man kunde låna ut vilken nordisk memoarbok som helst till honom och från den ena dagen till den andra få en välskriven bokrecension i handen. Det skämtades mellan skål och vägg i de nordiska samarbetskretsarna om att nog ingen märkte att Helge Seip bodde och arbetade i Stockholm åren 1973-77 eftersom han nästan varje dag hade en bokrecension eller någon artikel i nordiska ämnen införd i *Aftenposten*, *Bergens Tidende* eller *Stavanger Aftenblad*. Som huvudredaktör hade jag direktkontakt med Helge Seip i allt som gällde recensioner av norska politiska memoarer och biografier samt beträffande krönikan

om nordiskt samarbete som Helge oförtrutet skrev fram till och med år 2003, först sex gånger om året och sedan fyra.

Kolbjørn Skaares sociala talanger lättade upp våra möten med granskingsgruppen. När vi en gång sammanträdde på Nordkalotten skrev han en underfundig jojk till Karin Söder. Efter 20 år som norsk redaktör trädde Kolbjørn Skaare ut ur *NT*-kretsen för att vid Helge Seips bortgång 2004 bli den norska avdelningens ordförande. Den som sedan utsågs till ny norsk redaktör var ingen nykomling i *NT*:s spalter. Litteraturprofessorn *Hans H. Skei* hade författat de årliga norska litteraturöversikterna sedan 1986. Den som inte kunde sätta fingret på vad kriminallitteratur var för något – och jag var nog en av dem – kunde genom Hans H. Skeis försorg få veta allt om denna allt mera populära genre. Han har på sistone skrivit utförliga artiklar om norska deckargiganter som Karin Fossum, Gunnar Staalesen och Stein Riverton i *NT*:s spalter för att inte tala om Maria Lang. Av min norske kollega har jag lärt mig att en kriminalroman ska innehålla tre saker: ett brott, en undersökning och ett uppklarande. När vi diskuterat Karin Fossoms kanske bästa roman *Älskade Poona* har Hans Skei förklarat för mig att det är tveksamt om den ska kallas för kriminalroman eftersom man inte får veta vem som tog livet av indiska Poona.

I likhet med Henrik Wivel satt Hans H. Skei under flera år i Nordiska rådets litteraturpriskommitté. Det var inte utan stolthet som jag kunde konstatera att två av *NT*:s nationella redaktörer i början av 2000-talet var med och bestämde om vem som skulle få Nordens finaste litteraturpris. Senare har huvudstyrelseledamoten Boel Westin också varit medlem av denna förnämliga nordiska priskommitté.

*Några reflexioner om tidskriftens form,
fasta avdelningar, skribenter och teman*

Trots mina 33 år som huvudredaktör är jag bara nummer tre i anciennitet bland *NT*:s redaktörer. Listan toppas av Harald Jørgensen med 44 och av Oscar Montelius med 42 redaktörsår.

Vilka förändringar – små eller stora – har då skett under de år som jag varit *Nordisk Tidskrifts* huvudredaktör? En viktig förändring har varit att antalet utgåvor per år har minskats. Först från åtta till sex under Örjan Lindbergers tid vid årsskiftet 1971/72. Den andra nerdragningen, den från sex till fyra nummer per år, var jag själv med om att genomföra. Den ägde rum vid utgången av år 1997 som avslutades med ett dubbelnummer (5-6/1997).

Den i varje nummer förekommande *Krönikan om nordiskt samarbete* dyker upp under egen rubrik i *NT* 1/1959. Den var då författad av signaturen Lfld bakom vilken dolde sig den svenske diplomaten Leif Leifland. Efter några år

togs uppgiften att författa den mycket omfattande krönikan av P.-U. Hjärne och Olof Wallmén som båda var anknutna till riksdagen. I slutet av årgången 1968 tog byrådirektören Sven Holmstedt vid det svenska rådssekretariatet över krönikeskrivandet. Honom skulle jag få mycket att göra med då han blev avdelningschef vid det nyinrättade ministerrådssekretariatet i Oslo samtidigt som jag var sekreterare i Nordiska rådets social- och miljöutskott. Från och med *NT* 2/1975 var det Nordiska rådets norske presidiesekreterare Helge Seip – som då var min chef – som förde pennan i den återkommande krönikespalten. Det skulle han göra ända fram till sin död 2004 vilket innebar hela 157 nordiska krönikor. Anders Ljunggren, som efterträtt Mats Wallenius som direktör för svenska Föreningen Norden, var det givna valet som arvtagare till Helge Seip som nordisk krönikör. Han har fortsatt sitt ambitiösa krönikeskrivande fyra gånger per år oavsett om han varit placerad på någon av de svenska ambassaderna – i Helsingfors som minister eller som ambassadör i Reykjavik eller numera i Tallinn.

I årets första nummer 2002 intervjuade den kände svenske radiojournalisten Sture Näslund den danske f.d. statsministern Anker Jørgensen. Sedan dess har varje tidskriftsnummer innehållit en intervju med en känd politiker, författare, konstnär eller komponist. *NT- Intervjun* har blivit ett fast och viktigt inslag i tidskriften. Regelmässigt har Nordiska rådets litteraturpristagare blivit intervjuade där efter sin upphöjelse.

För egen räkning, dvs. personligt hållna betraktelser i samarbetsideologiska frågor, var det som nämnts Poul Dam som kom på att *NT* borde innehålla. Det allra första bidraget av detta slag skrevs av den dåvarande Norden-direktören Åke Landqvist. Genom åren har en imponerande rad av politiker framfört sina synpunkter under denna vinjett: Knud Enggaard, Vigdis Finnbógdóttir, Thorbjörn Fälldin, Bengt Göransson, Poul Hartling, Paavo Lipponen, Pär Stenbäck och Karin Söder för att nu nämna några.

Bokessän var det Hans H. Skei som lanserade. Den första förekom i *NT* 1/2007 och emanerade som sig bör från andra sidan Kölen. Den hade Knut Einar Eriksen som författare och handlade om ett stort bokverk om norska polarfarare. Sedan följde Henrik Wivel upp genom att skriva om brevväxlingen mellan Selma Lagerlöf och Valborg Olander. Ole Nørlyng tog sig an dansk samtidskonst i årgångens tredje nummer. Botanikprofessorn Bengt Jonsell avrundade årgången och Linnéjubileet med att anmäla fem nyutkomna skrifter om den svenske blomsterkonungen.

En och annan idé kom jag själv på. Jag hade på ett tidigt stadium bestämt mig för att *NT* skulle innehålla en serie artiklar om framträdande nordiska samarbetsgestalter. Den döptes till *Det nordiska samarbetets portalgestalter*. Det allra första bidraget skulle självfallet handla om Nordiska rådets

politiska fadder Hans Hedtoft. Skribenten var Hedtofts nordiska medarbetare Frantz Wendt. Så fortsatte serien med bidrag om Tage Erlander, Karl-August Fagerholm, Einar Gerhardsen, Bjarne Benedictsson, John Lyng, Hilmar Baunsgaard och den mångåriga svenske Norden-direktören Arne F. Andersson. I efterhand måste jag medge att jag ångrar att Bertil Ohlin, svensk folkpartipolitiker och en mycket framträdande nordist, inte kom med i serien.

En annan serie, som tyvärr inte föll lika väl ut som den om samarbetets portalgestalter, gällde *Nordiska humorister*. Den inleddes med en utmärkt artikel om danske humoristen Storm Petersen. Skribent var Jens Bing som var chef för Storm P-museet. När artikeln om Storm P. kom på tryck inträffade tyvärr det fatala att vad som skulle vara vitt på Storm P-teckningarna blivit svart och tvärt om. Gissa om jag skämdes när Jens Bing ringde mig och påpekade detta. Så fortsatte humoristserien utan mankemang med Albert Engström, Ragnvald Blix och Halldór Petursson. Sedan tog det stopp och något finländskt bidrag inflöt aldrig. Av det lärde jag mig att man måste vara säker på att kunna genomföra en artikelserie fullt ut innan man sätter igång med den.

Bland de bidrag som jag är mest stolt över under min redaktörstid har flera kommit från Finland. Mitt stora intresse för Nordek gjorde att jag skrev till president Mauno Koivisto och frågade om *NT* kunde få översätta till svenska och publicera hans omfattande memoarkapitel om de förlista nordiska ekonomiska samarbetsplanerna. Svar inkom prompt från presidenten med besked om att det kunde *Nordisk Tidskrift* visst få göra. Det blev då till att be f.d. *NT*-redaktören Dag Lindberg om att översätta president Koivistos omfattande Nordek-kapitel som var på hela 47 sidor. Det var för långt för att rymmas i ett enda tidskriftsnummer varför publiceringen kom att delas mellan nummer 4/2001 och 1/2002.

Ett annat finländskt bidrag som jag är särskilt glad över att *NT* fick trycka var f.d. statsministern Paavo Lipponens memoarkapitel om Finland och EEC. Klartecken till det gav Lipponen i samband med att han fick motta Letterstedt-medaljen 2009. Översättare var än en gång Dag Lindberg. Lipponens höginträssanta text inflöt i *NT* 4/2009. De gedigna temanumren med norsk anknytning om unionsupplösningen 1905 och om grundlagsjubileet 2014 har jag också satt stort värde på (*NT* 1/2005 respektive 2 och 4/2014).

En mycket speciell upplevelse var det att få träffa den svenske fyrtiotalistförfattaren Stig Dagermans gymnasielärare i svenska. Han hette Erland Lindbäck och besökte tidskriftens enkla kontor på Essinge brogata 37 i slutet av 1980-talet. Resultatet av besöket blev en intressant artikel från Erland Lindbäck:s sida på temat ”Dagerman – Genial och gåtfull. Psykoanalytisk självdeklaration”. I samma tidskriftsnummer, *NT* 4/1987, förekom också en annan artikel om Dagerman skriven av författaren Helmer Lång.

Långt senare fick jag ett oväntat telefonsamtal från skådespelerskan Anita Björk som hade varit gift med Stig Dagerman. Jag blev så paff över att hon, min stora kvinnliga teaterfavorit, ringde att jag andäktigt och skolpojksaktigt frågade: ”Är det verkligen skådespelerskan Anita Björk som jag talar med?”. Förvisso var det så. Tyvärr blev det aldrig någon publicering av hennes föredrag om Stig Dagerman, som hon nyss hållit i villan i Enebyberg där de bott tillsammans, vilket jag förstås innerligt hade önskat.

Örjan Lindberger, min företrädare och mentor, kunde jag be om att skriva tungt vägande litteraturhistoriska bidrag. Det blev inträngande artiklar om Viktor Rydberg, Jacob Letterstedt, Eyvind Johnson och Per Olof Sundman. Dessutom skrev Örjan massor av bokrecensioner. Att bli recenserad av Örjan Lindberger ansågs av många som en stor ära. På senare år har jag satt stort värde på konsthistorikern Beate Sydhoffs kunniga artiklar om Otto G. Carlsund, Olle Bærtling, Eugène Jansson, Siri Derkert, Hilma af Klint, Franciska Clausen, Nils Dardel och Halmstadgruppen. Beate Sydhoffs, Eva Pohls och Henrik Wivels många bidrag om konst och arkitektur har fått tidskriften att bättre leva upp till sitt namn.

Lätt att få skribenter till tidskriften var och är det. Ytterst få har tackat nej när jag eller mina medredaktörer bett om medverkan. Ett litet knep för att få tag i aktuella och intressanta texter kom jag att dra nytta av vid åtskilliga tillfällen. Om jag lyssnade på ett intressant politiskt tal eller ett bra litterärt föredrag brukade jag gå fram till talaren omedelbart efter det att han eller hon stigit ner från talarstolen och be om att få publicera texten i *Nordisk Tidskrift*. Inte sällan fick jag föredraget/talet i handen och kunde ta med det till redaktionen för publicering. Så gjorde jag till exempel när statsminister Paavo Lipponen höll tal i Helsingfors i samband med att Nordiska investeringsbanken fyllde 20 år. Talet inflöt i nummer 4/1996. En annan gång var jag i Börssalen och lyssnade på föredrag om Selma Lagerlöf, Sigrid Undset och Karen Blixen. Efter Ulla-Britta Lagerroths, Tordis Ørjasæters och Sigrid Combüchens föreläsningar om dessa stora nordiska kvinnliga författare stegade jag fram till dem och fick deras tillåtelse till publicering. Den som tar fram *NT* 2/2000 kommer att finna deras föredrag där.

När jag tog över redaktörskapet var litteraturoktorn Britt Hultén tidskriftens redaktionssekreterare. Hon redigerade och skrev inledningarna till de årliga skönlitterära temanumren. När Britt slutade trädde en annan litteraturvetare till nämligen Cecilia Wijnbladh Bergin. Konstvetaren Jacqueline Stare var sedan redaktionssekreterare under några år. Hon skrev stora artiklar om svenska nationalmålare. Historikern Kersti Blidberg beklädde sysslan under större delen av 1990-talet. Under kortare eller längre perioder fungerade litteraturvetarna Caroline Haux och AnnaLena Hållner som redak-

tionssekreterare liksom Susanne Nyman. 2009 trädde tidskriftens nuvarande redaktionssekreterare, statsvetaren Lena Wiklund till efter att ha arbetat inom det Nordiska ministerrådet underställda Nordiska samarbetsorganet för handikappfrågor (NSH) under nio år och sedan på olika befattningar inom Nordiska ministerrådets informationskontor Norden i Fokus och med Föreningen Norden.

Min grundprincip som huvudredaktör har varit att inför huvudstyrelsen alltid utförligt redovisa vad redaktionen planerade för innehåll i tidskriften. En återkommande dagordningspunkt vid alla huvudstyrelsemöten har under min tid varit *Nordisk Tidskrifts* innehåll och utgivning. Jag författade inför varje möte med mina medredaktörer en utförlig promemoria som tog upp stort och smått beträffande tidskriften. Allt som oftast var huvudstyrelsen med på noterna men någon gång fick jag nej på mina förslag. Vid ett tillfälle föreslog jag och redaktionen att texterna på recensionsavdelningen skulle tryckas med större stil. Det sade huvudstyrelsen genast ja till, men när jag i nästa andetag föreslog att tidskriften skulle förses med något tjockare pärmar blev det blankt nej. Än i dag förundras jag över det beslutet.

Tidskriftens redaktionella och tryckerimässiga hemvister

Tidskriften hade när jag tog över redaktörskapet sin adress i Örjan Lindbergers gammaldags och hemtrevliga gula villa på Rönjningsstigen 5 i Bromma i närheten av Västerledskyrkan och Stora Mossens idrottsplats. Hos makarna Lindberger – Örjan och Elsa – hade jag varit många gånger i olika ärenden. Första gången 1981 på en middag med den nordiska granskningsgruppen. Jag minns särskilt att huvudstyrelseledamoten, författaren och akademiledamoten Per Olof Sundman var med tillsammans med flera nordiska gäster som jag senare skulle få mycket att göra med. På nyårsaftonen 1982 avtackades Örjan Lindberger av huvudstyrelsen hemma i sin bostad med den festskrift som det var mitt första uppdrag som huvudredaktör att befordra till trycket.

Sedan flyttade tidskriften med mig till en betydligt mindre boning, en minimal etta på Slipgatan 12 i trakten av Bergsunds strand på Söder. Med på flytten följde några pärmar, en grå tjänstetelefon och en skrivmaskin. Det var hela utrustningen som huvudredaktören förfogade över på den tiden. Jag pressade in allt som tillhörde tidskriften och föreningen på mina futtiga 21 kvadratmeter som blev helt belamrade av böcker, pärmar, tidskriftsnummer och Nordiska rådets blåa årsböcker. Efter två år flyttade jag till en något större egen lägenhet på Lilla Essingen. Min nya adress var Essinge brogata 37 och – som av en händelse – råkade ett litet kontor och ett garage bli ledigt i markplanet som hyresvärden, som var en av min fars bekanta, kunde låta Letterstedtska föreningen hyra och bygga om till kontorslokal och tidskrifts-

magasin. Helt lagligt var detta nog inte för en vacker dag när jag satt på redaktionen knackade det på dörren och två damer från stadsbyggnadskontoret kom in och ville veta vad garaget numera användes till. På något sätt lyckades jag krångla mig ur den pinsamma situationen och under tio års tid hade tidskriften och föreningen sina fasta bopålar på Essinge brogata 37 nedre botten. Men så återstod en tung och praktiskt svår genomförbar uppgift nämligen att flytta hela beståndet av gamla tidskriftsnummer från 1885 och framåt som förvarats på en vind högst uppe i fastigheten Odengatan 85 utan hiss. Det stod en stor lastbilscontainer under flera veckors tid utanför Odengatan 85 som sakta fylldes av gamla tidskriftsexemplar som sedan för dyra pengar forslades bort av en expeditiönsfirma. Huvudupplagan flyttades förstås till Essinge brogata 37 för att magasineras där.

Med Föreningen Nordens dåvarande direktör Mats Wallenius hade jag i olika sammanhang pläderat för etablerandet av ett Nordens hus i Stockholm. Sådana fanns på Färöarna och Island och det kändes angeläget att få till stånd ett Nordens hus i Stockholm sedan Nordiska rådets presidium flyttat iväg sitt presidiesekretariat från Tyrgatan i Stockholm till centrala Köpenhamn. Som ett första steg på vägen mot ett Nordens hus i Stockholm inrättades ett mindre informationskontor i gatuplanet i samma hus som Föreningen Norden hade sitt huvudkontor på Hantverkargatan 33 vid Kungsholms torg. Till Föreningen Nordens trivsamma kontorslokaler två trappor upp flyttade *Nordisk Tidskrifts* och Letterstedtska föreningens lilla kansli på hösten 1996 från Lilla Essingen.

Vid Kungsholms torg arbetade och trivdes jag även om jag sällan eller aldrig fanns där på vanliga kontorstider. Jag hade ju min dagliga skrivargärning på *Södermanlands Nyheter* där jag var politisk redaktör. Till Hantverkargatan 33 kom jag sent på onsdagskvällarna och på lördagar och söndagar. Ofta var det helt folktomt på kontoret när jag var där, men av och till stötte jag ihop med Mats Wallenius som efterträtt Åke Landqvist som Norden-direktör. På Hantverkargatan 33 hölls sammanträdena med huvudstyrelsen två gånger om året. Tidskriftens redaktion möttes där också liksom granskningsgruppen som vanligen höll sina höstmöten i Stockholm. Jag hade, som Åke Landqvist muntert påpekade, åter kommit in i den nordiska stugvärmen. Det trivdes jag utmärkt med.

I takt med att lokalerna på Hantverkargatan 33 sakta förföll riktades blickarna mot en ny kontorsadress. Den visade sig ligga tvärs över Kungsholms torg hos Länsstyrelsen på Hantverkargatan 29. Dit flyttade Föreningen Norden i december 2009 tillsammans med den nya nordiska institutionen Nordens Vårhjälpcenter (tidigare benämnt Nordiska samarbetsorganet för handikappfrågor). Det var den f.d. generalsekreteraren i Nordiska ministerrådet och sedermera landshövdingen i Stockholms län Per Unckel som gick med på att

hyra ut Länsstyrelsens övertaliga lokaler till nordiska organisationer och institutioner som Föreningen Norden, Nordens Vårhjälpcenter, Norden i Fokus, Hallå Norden, Stiftelsen Lagersberg och Letterstedtska föreningen.

I Länsstyrelsens stabila stenhus kom vi att husera i fem år innan det blev dags för nästa flyttning. Det var gyllene år som vi fick tillbringa i de pampiga lokalerna på Hantverkargatan 29. *NT* kunde flytta upp sitt tidskriftsbestånd till det extra, mindre kontorsrum som blev redaktionssekreteraren Lena Wiklunds arbetsplats. Under de 13 åren på Hantverkargatan 33 hade tidskrifterna funnits långt nere i källaren som då och då svämmade över med svåra skador på tidskriftsbeståndet som följd. Nu fick hela överupplagan från slutet av 1880-talet och framåt komma upp i dagsljuset. Fast visst blev det dammigt för redaktionssekreteraren att nödgas ha sitt lilla kontorsutrymme fullproppat med gamla tidskriftsexemplar.

Men Länsstyrelsen måste så småningom flytta och Föreningen Norden började söka efter nya lokaler än en gång. Nu drog man en ny vinstlott genom att flyttlassen gick till den mest centrala adressen i hela Stockholm nämligen till Kulturhuset vid Sergels torg. Stockholms kulturförvaltnings kontorslokaler hade blivit lediga efter utflyttningen till en av Stockholms förorter. Lenas och mitt kontorsrum blev mindre men å andra sidan mycket ljusare. Ett mera centralt läge kunde förstås inte tänkas. Drottninggatan 30 visade sig vara en kontorspärla.

Under mina snart 34 år som huvudredaktör har tidskriften sakta med säkert arbetat sig in mot huvudstadens absoluta centrum. Från Slipgatan på Södermalm via Lilla Essingen och vidare till två adresser på Hantverkargatan har vi nu nått själva hjärtpunkten i Stockholm. Hur lång tid Föreningen Norden, som vi hyr av i andra hand, blir kvar vid Sergels torg är ovisst. Föreningen Nordens direktör Bo Andersson har planerat idén om ett Nordens hus på en obebyggd tomt bakom Historiska museet på Östermalm i Stockholm hos den svenska regeringen. Den som lever får se hur det går med det.

Av Örjan Lindberger lärde jag att det för en tidskrift var bättre att vara en stor kund på ett litet tryckeri än en liten kund på ett stort tryckeri. Hans kloka resonemang beträffande valet av tryckeri medverkade säkert till att tidskriften år 1975 flyttade över tryckningen från det stora tryckeriet *Almqvist & Wiksell* i Uppsala till det lilla familjeägda *Axel Abrahamsons tryckeri* i Karlskrona. När jag tog över redaktörskapet fick jag genast god kontakt med Nils och Pia Abrahamson som var de huvudansvariga för den lagom stora tryckerianläggningen i Karlskrona. Under min första sommar som huvudredaktör besökte jag tryckeriet och Karlskrona. Av en slump pågick där samtidigt en mäktig uppvisning av stora segelfartyg – Tall Ship

Race hette det visst – i den klassiska örlogsstaden. Under flera dagar fick jag njuta av familjen Abrahamsons gästfrihet. Festerna avlöste varandra liksom utflykterna i den vackra blekingska skärgården.

Varje år inhämtade huvudstyrelsen av tradition anbud hos olika tryckerier på tryckningen av *Nordisk Tidskrift*. Fram till slutet av 1980-talet var allt frid och fröjd vad gällde samarbetet med tryckeriet i Karlskrona men småningom upptäcktes det att deras priser inte längre kunde konkurrera med andra anbudsgivares. Därför beslutade huvudstyrelsen att från och med år 1989 flytta tryckningen till *Norra Skåne offset* i Hässleholm. Där styrdes tryckeriet med fast och van hand av en beställningsfaktor som hette Ingemar Richter. Så länge han var ansvarig för produktionen av *NT* var det en fröjd att vara huvudredaktör. Men så gick tryckeriets ankarman i pension och efterträdaren visade sig inte vara av samma goda virke. När tryckeriet i Hässleholm ”brände” ett helt tidskriftsnummer genom ett maskinhaveri då brast mitt tålamod och jag föreslog huvudstyrelsen ett tryckeribyte. Valet föll på *Vimmerby Tidnings tryckeri* där den ansvarige var dansk och hette John Petersen. Därmed hade vi från 1998 kommit ytterligare ett tjugotal mil närmare Stockholm där redaktionen har sitt säte. På VTT stannade vi så länge som vi fick. Men VTT blev till V-tab och expanderade enormt. Varje gång Lena och jag besökte Vimmerby hade VTT/V-tab tagit över tryckningen av ytterligare ett stort antal tidskrifter. Från att ha varit en relativt stor kund på ett medelstort tryckeri i landsorten var vi åter en liten kund på ett våldsamt expanderande tryckeri. På hösten 2012 meddelade *V-tab* till vår stora förvåning att man inte ville lämna ett nytt anbud på tryckningen. Vi hade blivit satta på undantag efter 15 år i Vimmerby. Goda råd var dyra, men vi fick ett bra tips från *V-tab*. Det gick ut på att *Tello-gruppen* i Söderköping kunde vara ett lämpligt tryckeri för *Nordisk Tidskrift*. Familjeägda *Tello-gruppen* hade till och med, visade det sig, redan tryckt något enstaka nummer av *NT* när *V-tab* inte hunnit med. Vi hade således varit kund i Söderköping utan att veta om det. Anbudet från *Tello-gruppen* visade sig vara både billigt och bra särskilt som vi passade på att ”ta hem” sättningen av korrekturen och ombrytningen av tidskriften till den egna redaktionen. Redaktionssekreteraren fick därmed utökade arbetsuppgifter i och med att korrekturproduktionen kom att ske ”på kammarn”. Det visade sig vara både snabbare och säkrare. När detta skrives har samarbetet med *Tello-gruppen* pågått i omkring två år och varit till vår fulla belåtenhet.

NT:s långa tryckeriresa inleddes således under min tid nere i Karlskrona. Sedan gick färden vidare till Hässleholm för att småningom göra halt under 15 år i Astrid Lindgrens Vimmerby. Nu trycks *NT* i den östgötska idyllen Söderköping. Där hade Jacob Letterstedt, berättas det, planer på att inköpa

egendomen Stegeborg. Måhända kan man påstå att *Nordisk Tidskrift* nu ”kommit hem” eftersom vår donator hyste vissa planer på att bosätta sig i Söderköping någon gång i mitten av 1800-talet.

Utdelningen av anslag till nordiska ändamål

I *Nordisk Tidskrift* 1/1964 beaktgjordes att Letterstedtska föreningen skulle ta ett förnyat initiativ och dela ut anslag i större omfattning än tidigare. Under de därefter följande 50 åren har ansökningar i stor mängd tagits emot såväl till huvudstyrelsen gemensamt som nationellt. Därtill har en särskild summa pengar avsatts till konstnärligt utbyte. Beredningen av inkomna ansökningar har tillgått så – under de 35 år som jag överblickar – att huvudstyrelsens sekreterare tar emot och bekräftar de gemensamma ansökningarna och ansökningarna gällande konstnärligt utbyte på våren och på hösten. När det kompletta ansökningsmaterialet föreligger sammanfattar huvudstyrelsens föredragande dvs. idag jag och redaktionssekreteraren Lena Wiklund innehållet i ansökningarna i en bortemot hundrasidig granskningspromemoria som skickas ut till medlemmarna i den *nordiska granskningsgruppen*. Denna grupp består av ordförandena i de fem nationella avdelningarna vanligen kompletterad med en eller två ledamöter från huvudstyrelsen. Den nordiska granskningsgruppen möts i april månad under två dagar samt under en dag i Stockholm sent på hösten för att gå igenom ansökningarna och lägga fram ett samlat förslag till huvudstyrelsen som sedan fattar det slutliga avgörandet i ansökningsärendena. *De fem nationella avdelningarna* tar också emot ansökningar om resebidrag för studier i annat nordiskt land.

Den nordiska granskningsgruppens vårmöten äger rum i något av de fem länderna enligt ett fast rotationssystem. Sålunda möttes granskningsgruppen i finländska Sjundeå 2015, i Stockholm 2014, i Oslo 2013, i Reykjavik 2012 och i Roskilde 2011. Höstmötet har däremot, nästan utan undantag, hållits i Stockholm. Jag har deltagit i samtliga möten med granskningsgruppen sedan våren 1983. Mitt första möte ägde rum i Helsingfors detta år och Gustaf Petrén var huvudstyrelsens ordförande och Örjan Lindberger dess sekreterare.

Under många år brukade Dag Lindberg och jag dela på beredningen av de gemensamma ansökningarna och på ansökningarna som gällde konstnärligt utbyte. Ibland var ansökningsfloden mycket strid. Vi hade som mest att gå igenom och sammanfatta mer än 400 ansökningar till ett och samma möte med den nordiska granskningsgruppen. Vi föredrog var sin del av ansökningarna inför huvudstyrelsen. I början av 2000-talet kom Dag att lämna denna extra syssla efter ett gnisselfritt samarbete under ett och ett halvt decennium.

Under mina första sju år som huvudstyrelsens sekreterare leddes mötena i granskningsgruppen av Gustaf Petrén. Dansk medlem var *NT:s*

redaktörsnestorn Harald Jørgensen, finländsk medlem Henrik Zilliacus, isländsk medlem Armann Snaevarr och norsk medlem Helge Sep. När Petrén hastigt rycktes bort i augusti 1990 blev det Örjan Lindberger som ledde gruppens möten intill dess att Karin Söder tog över ordförandeklubban på senhösten 1991. Från och med höstmötet 2012 är det Björn von Sydow som leder granskningsgruppens möten.

Danmark kom att företrädas i granskningsgruppen av avdelningsordföranden Kristian Hvidt under många år. Sedan ungefär tio år tillbaka är det Steen A. Cold med ett förflutet inom Nordiska ministerrådets kultursekretariat i Köpenhamn som för Danmarks talan i granskningsgruppen. Efter Henrik Zilliacus inträdde Stig Jaatinen i granskningsgruppen i egenskap av ordförande i den finländska avdelningen. Sedan beklädde Kai Laitinen posten till dess att Seppo Zetterberg tog över ordförandeskapet i avdelningen i Finland för tio år sedan. På Island efterträddes Ármann Snaevarr av Þor Magnusson som, när Björn von Sydow haft förhinder, fått leda gruppens möten mot bakgrund av sin långa ordförandetid i den isländska avdelningen. Efter Helge Seips död tog f.d. *NT*-redaktören Kolbjørn Skaare över den norska ordförandeklubban under bortemot tio år. I dag är Hans H. Skei norsk representant i den nordiska granskningsgruppen.

Från huvudstyrelsens sida har Lars-Åke Engblom vanligen deltagit i beredningen av ansökningarna som representant för huvudstyrelsen. När Engblom haft förhinder har han ersatts av huvudstyrelseledamoten Fredrik Sterzel.

Ansökningarna brukar indelas i sju olika kategorier. Den första gäller seminarier, konferenser och symposier av nordiskt intresse. Den andra avser resebidrag för föredragshållare och exkursioner för större grupper till exempel skolelever. Den tredje kategorin, som med tiden blivit något av föreningens specialitet, gäller bidrag till tryckning, publicering och översättning av skrifter av nordiskt intresse. Den fjärde kategorin benämns nordiska forskningsföretag och avser stöd till enskilda personers forskning i något angeläget nordiskt ämne. Avdelning fem inrymmer utrustningsbidrag till nordiska institutioner. Nordjobb som är ett projekt som avser arbete sommartid i något annat nordiskt land för ungdomar i åldern 18-28 år är ansökningskategori nummer sex. Sist och slutligen har vi den särskilda avdelning som kallas för konstnärligt utbyte och som kan innehålla ansökningar gällande nordiskt utbyte inom t. ex. konst, musik eller teater. Sammantaget rör det sig om mellan 300 till 400 ansökningar per år gemensamt och avseende konstnärligt utbyte. Lägg därtill de inte så få ansökningar som inkommer till de fem nationella avdelningarna och ansökningsmassan närmar sig 600 per år.

Fyra framträdande föreningsledare

Under mina 33 år som huvudstyrelsens sekreterare har jag arbetat under fyra ordförande. Den förste var *Gustaf Petrén* som hade många år bakom sig som ordförande när jag trädde till 1983. Petrén hade, liksom Herlitz, tjänat sina nordiska sporrar inom Nordiska rådets svenska delegation. Petrén var den svenska rådsdelegationens första kanslichef. Han inledde sin verksamhet där 1952 och höll på ända fram till 1971. Medan Herlitz var arkitekten bakom Nordiska rådets stadga så var Petrén den som kom med idén till den övergripande nordiska samarbetstraktaten – det så kallade Helsingforsavtalet – som undertecknades den 23 mars 1962 i Helsingfors. Petrén var en oförtröttlig och pådrivande kraft inom det officiella nordiska samarbetet under två decennier. Han valdes in i den letterstedtska huvudstyrelsen 1964 för att sedan vid årsskiftet 1970/71 avlösa Ingvar Andersson som ordförande. Samtidigt som Petrén kom in i huvudstyrelsen återupptog Letterstedtska föreningen ånyo den anslagsutdelning som legat för fädot sedan slutet av 1940-talet. Genom ett särskilt riksdagsbeslut hade föreningen återigen fått åtnjuta skattebefrielse. Med Petrén som energisk ordförande blev det också ordentlig fart på *seminarieverksamheten*. Ett första större seminarium under hans egid ägde rum 1977. Därefter följde, vilket redogörs för på annan plats, en hel räckta seminarier vartannat år med Petrén som primus motor – 1983, 1985, 1987 och 1989.

I början av 1980-talet, då jag blev invald i huvudstyrelsen, hade Petrén som ordförande tillgång till en rad eminenta akademiker och ämbetsmän som styrelseledamöter. Där satt statsvetarprofessorn Nils Andréén, språkprofessorn Gun Widmark, nationalekonomiprofessorn Erik Dahmén, den f.d. riksantikvariern Sven B.F. Jansson och den snart avgående sekreteraren och litteraturprofessorn Örjan Lindberger. Sist men inte minst deltog också den på sin pipa ständigt blossande ledamoten av Svenska Akademien, författaren och f.d. riksdagsledamoten Per Olof Sundman med liv och pratlust i styrelsearbetet. Vetenskapsakademien (KVA) företrädde av sin f.d. ständige sekreterare Tord Ganelius, som var emeriterad matematikprofessor. I dag har Gunnar Öquist, som också varit KVA:s ständige sekreterare, varit medlem av huvudstyrelsen under en följd av år. En av *Dagens Nyheter*s chefredaktörer satt också med från mitten av 1980-talet nämligen den för kultursidorna ansvarige Arne Ruth.

Huvudstyrelsen sammanträdde under mina sju år med Gustaf två gånger om året. Ibland var deltagarantalet rätt så blygsamt. Jag minns särskilt ett styrelsemöte som hölls på Gustafs arbetsplats Regeringsrätten på Riddarholmen, då vi bara var fem runt bordet. En fulltalig huvudstyrelse bestod då som nu av tolv ledamöter. Samma dag som huvudstyrelsen höll sitt vårmöte brukade också årsmötet i den svenska avdelningen äga rum. På 1980-talet hölls dessa årsmöten vanligen på Nürnberghuset på

Björngårdsgatan på Södermalm. Av och till blev huvudstyrelsemötena så utdragna i tiden att vi knappt hann bli klara förrän årsmötet skulle ta sin början om kvällen.

Förutom den rätt omfattande seminarieverksamheten som Petrén initierat tillkom *medaljutdelningarna* från 1981. Samma år omvandlades också de finländska och isländska kommittéerna till nationella avdelningar som därmed uppgick till fem i stället för de ursprungliga tre. Det var en lång och komplicerad process som regeringsrådet Petrén såg till att den fördes i hamn.

Den *nordiska granskningsgruppen* brukade också sammanträda på olika platser runt om i Norden på Petréns tid. Vartannat år var dess vårmöte förlagt i anslutning till ett medlemsseminarium. Till Island for granskningsgruppen 1984, till Färöarna 1986 och till Nordkalotten 1988. Vi kallade det för befaringar för att nu återanvända Nordiska rådets vokabulär. Som ordförande hade regeringsrådet Petrén en enorm auktoritet i kraft av sina omfattande juridiska kunskaper och sin två decennier långa verksamhet inom Nordiska rådet.

Men så avled Petrén hastigt i augusti 1990, och föreningen stod utan ordförande. Huvudstyrelsen kallades i all hast till sammanträde hemma hos Örjan Lindberger. Han som sju år tidigare lämnat sina uppdrag som sekreterare och huvudredaktör valdes till t.f. ordförande. Eftersom Örjan Lindberger gick på sitt sjuttioåttonde år stod det från början klart att hans ordförandeskap var temporärt och att han skulle avgå inom något år. Under återstoden av 1990 och fram till i slutet av 1991 var Örjan Lindberger huvudstyrelsens ordförande och därmed min mycket uppskattade chef. Han gjorde en synnerligen gedigen arbetsinsats och ledde bland annat det seminarium om nordisk säkerhetspolitik i ett atlantiskt perspektiv som ägde rum i slutet av april 1991 på Nordens hus på Island. Där var den blivande styrelseledamoten Lars-Åke Engblom en dynamisk chef.

Huvudstyrelsen gav mig småningom i uppdrag att kontakta riksdagsledamoten *Karin Söder* för att efterhöra om hon kunde tänka sig att bli vår nya styrelseordförande. Henne kände jag väl efter att i fyra år ha varit partigruppsekreterare för Mittenpartierna i Nordiska rådet. Mittengruppens ordförande var Karin Söder från dess bildande på hösten 1983. Jag minns att Karin Söder hälsade mig med orden ”Jag vet varför du kommer” när jag sökte upp henne i Riksdagshuset. Till all lycka svarade Karin Söder ja på huvudstyrelsens propå och hon invaldes i den vid svenska avdelningens årsmöte 1991 på Nürnberghuset. Den sittande ordföranden Örjan Lindberger förklarade för årsmötet vad som låg bakom Karin Söders inval i huvudstyrelsen. ”Avsikten är”, sade Örjan, ”att hon skall väljas till ordförande i huvudstyrelsen vid dess höstmöte”. Så var ordförandefrågan avklarad och skiftet skedde i november 1991. I över 20 år kom Karin Söder att leda huvudstyrelsen och den nordiska

granskningsgruppen. Det är tradition med långa ledtider inom Letterstedtska föreningen. Uppdraget där klaras inte av på en kafferast även om ett och annat undantag förstås finns.

Huvudstyrelsens nya ordförande kände jag som sagt väl efter mitt mittenpolitiska mellanspel i Nordiska rådet. Det var Karin Söder och Kjell Magne Bondevik som anställde mig som mittenpolitruk vid råds-sessionen i Oslo 1983. Då hade ett år förflutit sedan jag lämnat min anställning som sekreterare i Nordiska rådets social- och miljöutskott. Jag hade gått från att vara en opolitisk rådstjänsteman till att bli ett slags mittenpolitikens nordiska tjänare.

Med Karin Söder fick Letterstedtska föreningen återigen en ordförande som varit en banbrytande politiker inom det officiella nordiska samarbetet. Karin Söder blev Sveriges första kvinnliga utrikesminister när hon trädde in i Thorbjörn Fälldins första borgerliga trepartiregering 1976. När trepartiregeringen återuppstod efter en knapp valseger 1979 blev hon socialminister och nordisk samarbetsminister. 1984 valdes Karin Söder till Nordiska rådets president – dvs. styrelseordförande – och fem år senare fick hon åter bekläda denna framträdande post inom det nordiska samarbetet. Däremellan valdes hon till ordförande för Centerpartiet vid stämman i Uppsala 1986. Karin Söder blev därmed Sveriges första kvinnliga partiledare. På grund av sjukdom blev hennes partiledartid tyvärr kort.

För Letterstedtska föreningen var Karin Söder ett klipp som ordförande. Klok, handlingskraftig och med en förmåga att alltid ta saker i rätt ordning blev hon en uppskattad ledare för oss som stretade i den letterstedtska vingården. 1994 ledde hon seminariet i Gentofto om skandinavismen. Samma år fick jag följa med henne på en resa till Jacob Letterstedts sydafrikanska hemtrakter. Karin var nämligen också ordförande för Rädda Barnen. En liten delegation från Rädda Barnen reste i augusti 1994 till Pretoria och Kapstaden. Det blev en oförglömlig upplevelse för mig att få komma till den plats där Jacob Letterstedt skapade den förmögenhet som han sedan donerade till vad som skulle bli Letterstedtska föreningen. Vi besökte den kvarn i Kapstaden, The Josephine Mill, som vår donator låtit uppföra och det bryggeri som han varit med om att etablera. Vi fick bevista en gudstjänst i ett av Kapstadens många slumområden. Predikant var ärkebiskopen Desmond Tutu och gudstjänsten ägde rum i två containrar. Vi hittade också den gata, Letterstedt Road, som var uppkallad efter vår donator. I *Södermanlands Nyheter* skrev jag ett tiotal artiklar från Sydafrika. Den kanske största upplevelsen under min första sydafrikaresa var när jag tillsammans med delegationen från Rädda Barnen fick höra den nyvalde presidenten Nelson Mandela hålla ett så kallat hundradagarstal. Den karismatiske ANC-kämpens framträdande inför parlamentet i Kapstaden var en mäktig upplevelse. 1996

fick jag återvända till Kapstaden för att fira att det förflutit tvåhundra år sedan Jacob Letterstedt föddes. Om detta berättas mera utförligt på annan plats i min översikt.

Karin Söder lade ned ett oerhört stort arbete som ordförande i Letterstedtska föreningen. Hon ledde samtliga möten med den nordiska granskningsgruppen under sina år som ordförande. Hon läste noga varje rad i sekretariatets långa promemorior. Intet undgick hennes skarpa ögon. Med tiden kom vi att bli så samspelta hon och jag att vi hade samma förslag till beslut i snart sagt varje anslagsärende. Medaljutdelningarna skötte Karin Söder med några få undantag på egen hand med hjälp av den nationella avdelningens ledning i det land som medaljmottagaren kom ifrån. Någon svårighet att få talmännen i de nordiska parlamenten att ställa upp som värdar för medaljceremonin var det aldrig. Det räckte med att nämna att huvudstyrelsens ordförande hette Karin Söder så öppnades alla nordiska parlaments portar och restauranger.

Under Karins tid som ordförande kom Letterstedtska föreningen ofta att hålla sina granskningsmöten och seminarier på Nordiska folkhögskolan i Kungälv. Där hölls seminariet om Nordiska rådets 50-åriga verksamhet år 2002 liksom seminariet om Norden och globaliseringen fyra år senare. 2011 var temat för Letterstedtska föreningens medlemsseminarium ”Konsten och kulturen i Norden. Ett medborgarperspektiv”. 2009 gjorde föreningen dock en avstickare till Piperska muren på Kungsholmen i Stockholm när ”Säkerheten i Norden” än en gång skulle penetreras.

Efter mer än 20 år som ordförande bad Karin Söder om att få avgå. Nu var goda råd dyra och ett intrikat arbete vidtog för att hitta en lämplig och värdig efterföljare till henne. Att det borde vara en politiker på högsta nivå var en utgångspunkt för dem som informellt handlade efterträdarfrågan. Så hade det också varit under de första decennierna av föreningens tillvaro då tre ordförande i rad var, eller hade varit, statsråd nämligen 1875-1887 F.F. Carlsson, ecklesiastikminister, 1887-1899 C. F. Waern, finansminister och 1900-1904 L. Annerstedt, justitieminister. För egen del hade jag från första början f.d. talmannen och f.d. statsrådet Björn von Sydow som huvudkandidat. Han var medlem i den svenska avdelningen och hade medarbetat flera gånger i *Nordisk Tidskrift*. Under sin tid som försvarsminister hade han som ledstjärna för sina tjänstemän i departementet angivit att de alltid skulle pröva en nordisk lösning först. Det sade han också i ett anförande på Finlands hus i Stockholm i en debatt med Finlands försvarsminister Jan-Erik Enestam.

Björn hade jag känt ända sedan slutet på 1960-talet då han var studentrepresentant vid Statsvetenskapliga institutionen i Stockholm. När jag slutade som professor Hans Meijers administrativa assistent 1969 var det Björn som övertog tjänsten. Hans tid som anställd vid Statsvetenskapliga institutionen blev dock inte långvarig. Den mångåriga f.d. statsministern Tage Erlander behövde

hjälp med att ordna sina papper inför det förestående memoarskrivandet. Det föll på Björns lott att bli Tage Erlanders medhjälpare. När så Björn lade fram sin doktorsavhandling *Kan vi lita på politikerna? Offentlig och intern politik i socialdemokratins ledning 1955-60* vid Linköpings universitet 1978 var Tage Erlander och en rad andra socialdemokratiska notabiliteter med. Finlandskännaren Krister Wahlbäck var fakultetsopponent. Disputationen fick spelas in på band eftersom examinatorn, professor Hans Meijer, låg inne på sjukhus för dialysbehandling.

Alltnog den grannliga efterträdarfrågan inom Letterstedtska föreningen diskuterade Fredrik Sterzel, min kontorsgranne, styrelseledamot och gode vän, och jag vid åtskilliga kaffestunder på stamfikat Veteullen på Hantverkargatan. Vi höll nära kontakt med Karin Söder vars ord vägde tungt när det gällde efterträdarfrågan. Karin kom till samma slutsats som Fredrik och jag dvs. att Björn von Sydow var mest lämpad och därför skulle tillfrågas i första hand. Karin Söder och jag bad Björn om ett möte för att fråga honom om att bli hennes efterträdare som styrelseordförande. Till vår glädje svarade Björn ja. Vid huvudstyrelsens höstmöte 2011 redogjorde Karin för sina planer på att avgå till våren och upplyste att Björn von Sydow var villig att efterträda henne. Huvudstyrelsen mottog tacksamt beskedet och ledamöterna kände nog glädje över att ånyo få en person i sin ledning på högsta politiska nivå.

Björn von Sydow valdes enhälligt till ny ordförande vid årsmötet i den svenska avdelningen 2012. Han höll samtidigt föredrag om Europarådet som han var en av de svenska parlamentariska delegaterna i. När detta skrivs har Björn von Sydow varit ordförande i tre år. Eftersom han samtidigt varit riksdagsledamot har huvudstyrelsens möten kommit att hållas antingen på måndagar eller på fredagar då ledamotskapet inte påkallat hans närvaro. Med sin vana från tiden som talman har Björn klubbat huvudstyrelsens beslut med stor fermitet men aldrig hindrat ledamöterna från få tala till punkt. Granskningsgruppens, den svenska arbetsgruppens och programkommitténs förslag har förutsatts vara inhämtade. Sekretariatets många och långa promemorior har inte behövt föredras i hela sin längd.

Tretton medlemsseminarier på 33 år

Under de tre senaste decennierna, eller noga räknat från 1983, har Letterstedtska föreningen anordnat 13 seminarier för sina medlemmar och en del andra intresserade. Samtliga seminarier har dokumenterats för eftervärlden genom temanummer i *Nordisk Tidskrift*. I slutet av maj 1983 ägde det första seminariet rum som jag varit med om. Ämnet för seminariet på Hässelby slott utanför Stockholm var "Dagspressen och det nordiska". Gustaf Petré ledde seminariet som hade den svenske pressforskarprofessorn Jarl Torbacke som

huvudinledare. Helge Seip fanns med bland talarna och höll föredrag om de nordiska nyheternas plats i grannlandspressen. Chefredaktör Erling Larsson berättade om *Nordisk Kontakt* som på den tiden utkom var fjortonde dag under de nordiska parlamentens sessionstider.

Nästa letterstedtseminarium ägde rum 1985 på kursgården Leangkollen utanför Oslo. Temat var "Universitets- och högskolesamarbetet i Norden". Seminariet leddes av huvudstyrelseordföranden Gustaf Petrén. Viktiga inlägg vid seminariet gjordes av Knud Larsen, Danmark, Henry Rask, Finland, Ármann Snaevarr, Island, Helge Stalsberg, Norge och Åke Mattson, Sverige.

Så gick seminarieturen till Danmark 1987 och kursegendomen Rolighed i trakten av Vedbæk på norra Sjælland. Rubriken på seminariet var "Norden och Europa". Bland föredragshållarna märktes två framstående danska politiker. Den ene var den f.d. finansministern och företagsekonomiprofessorn Thorkil Kristensen som i hög ålder och stödd på sin käpp lät seminariedeltagarna ta del av sin eminenta analys av Danmarks erfarenheter av efterkrigstidens ekonomiska samarbete i Norden och Europa. Medverkade gjorde också Ivar Nørgaard, f.d. nordisk samarbetsminister och europaminister. Sverre Lodgaard, norsk fredsforskare i Johan Galtungs efterföljd, förutspådde i sitt föredrag att man gick mot ett töväder i Europa- och världspolitiken. Det skulle han få helt rätt i för inom tre år föll Berlinmuren och efter ytterligare något år bröt sovjetsamväldet samman. Den svenske juridikprofessorn Stig Strömholm höll en lärd exposé på temat "Norden och Europa. Den kulturella aspekten."

1989 var det sista seminariet som Gustaf Petrén var tillskyndare av. På sitt framsynta sätt hade Petrén valt ämnet "Det nordiska samarbetets effektivitet inför 1990-talets europeiska utmaningar". Inom två år skulle först Norge och Sverige och sedan Finland inleda förhandlingar om medlemskap i EU. Ett minnesvärt inlägg om tanken på att inrätta en Norden-kommission höll den finländske undervisningsministern Christoffer Taxell. Han ställde inledningsvis kyrkan mitt i den nordiska byn genom att på seminariet på Hanaholmen fråga "Vem vill i det nordiska samarbetet idag? Finns det någon som vill annat än väl?". Islands nordiske samarbetsminister Jón Sigurðsson stakade ut en tänkbar färdväg för Norden och Europa. Han blev senare en framgångsrik chef för Nordiska investeringsbanken i Helsingfors. Karin Söder, dåvarande presidenten i Nordiska rådet, talade om förverkligandet av rådets rekommendationer och huvudstyrelseledamoten Erik Dahmén föreläste om den nordiska aktiemarknaden och banketableringar.

Två år senare drog en utvald skara letterstedtare till Nordens hus på Island för att 1991 fördjupa sig i ämnet "Nordisk säkerhetspolitik. Ett atlantiskt perspektiv". Idégivare till seminariet var, som så ofta, Nils Andrén som tyvärr själv i sista stund blev förhindrad att delta. Örjan Lindberger hade övertagit

ordförandeskapet i huvudstyrelsen efter Gustaf Petréns bortgång och ledde seminariet på sitt eleganta och kloka vis. Bland föredragshållarna märktes höga militärer som den danske generallöjtnanten Kjeld Hillingsø och den svenske översten Bo Hugemark. 18 år senare skulle föreningen återkomma till samma ämne.

Karin Söder hade på hösten 1991 tagit över ordförandeklubban från Örjan Lindberger. Hon ledde med stor auktoritet nästa letterstedtseminarium som förlades till Föreningen Nordens kursställe Bohusgården 1992. Ämnet var ”Den nordiska bok- och tidskriftsmarknaden” som än i dag är en icke förverkligad dröm. Bland föredragshållarna märktes den tyske professorn Bernd Henningsen från det berömda Humboldt-universitetet i Berlin. Rubriken på Henningsens föredrag var ”Er Nordens forening ønskelig – og mulig?” *Hufvudstadsbladets* litteraturkritiker Tuva Korsström gjorde en exposé över förmedlingen av nordisk litteratur i sex stora dagstidningar – *Berlingske Tidende*, *Helsingin Sanomat*, *Hufvudstadsbladet*, *Morgunblaðið*, *Aftenposten* och *Dagens Nyheter*. Föga överraskande visade det sig att *Hufvudstadsbladet* var bäst i den nordiska litteraturbevakningsklassen tätt följt av *Dagens Nyheter*. En annan viktig aspekt som togs upp vid seminariet var hur den nordiska originallitteraturen sprids via bokhandeln. Den som talade därom var chefen för Akademiska bokhandeln i Helsingfors Doris Stockmann. I samband med seminariet i Uddevalla gjordes också ett besök på bok- och biblioteksmässan i Göteborg som 1992 inte hade så många år på nacken.

Näst i tur som seminarieämne stod år 1994 ”Skandinavismen i går, i dag och i morgon”. Våren stod i sin skiraste blomning då en stor skara letterstedtmedlemmar samlades på fashionabla kursgården Schæffergården i köpenhamnska förorten Gentofte. Örjan Lindberger höll ett lysande anförande om Jacob Letterstedt och den nordiska samkänslan. Andra talare var danska avdelningens ordförande Kristian Hvidt som uppehöll sig vid skandinavismens långa linjer. Nils Andréén grep sig an ämnet ”Samling och splittring i Norden”. Seminariet avslutades med en stor fest i den nordiska förbrödringens tecken. Aldrig har något letterstedtskt arrangemang varit så överdådigt, men så kostade det också föreningen skjortan. Som huvudstyrelsens sekreterare fick jag rodnande be om tillgift för det våldsamma anslagsöverskridandet vid ett efterföljande styrelsesammanträde.

1996 firades 200-årsminnet av vår donators födelse. Den svenska avdelningen hyrde buss och höll sitt årsmöte i Vallerstad där Jacob Letterstedt föddes och sedan begravdes 1862. Karin Söder lade ned en krans på hans grav som föreningen låtit restaurera. Föreningens medlemmar deltog i en gudstjänst i Vallerstads kyrka medan årsmötet hölls i bygdegården. Men det räckte inte med det utan ett jubileumsseminarium om ”Norden och Sydafrika”

arrangerades i Kapstaden på Jacob Letterstedts födelsedag. Sydafrikakännaren Christer Blomstrand hade tagit fram en skärmutställning om Jacob Letterstedt som invigdes på The Josephine Mill som är den kvarn som Jacob Letterstedt lät återuppbygga 1840. I samverkan med The Historical Society of Cape Town anordnades ett jubileumsseminarium med de tre ordförandena Karin Söder, Helge Seip och Kristian Hvidt som huvudföredragshållare. Från Nordiska Afrikainstitutet i Uppsala medverkade Tor Sellström. Denna gång gavs seminariets föredrag dels ut på nordiska språk i *Nordisk Tidskrift*, dels på engelska i samverkan med den historiska föreningen på platsen.

Dagen till ära hade South African Breweries låtit framställa ett specialkomponerat öl kallat Letterstedt lager som seminariedeltagarna fick inmundiga i det närbelägna bryggeriet som Jacob Letterstedt också varit med om att grunda.

Så återvände det letterstedtska entouraget till moderjorden på Nordiska folkhögskolan i Kungälv för att vrida och vända på frågeställningen ”Norden i samverkan”. Idén till seminariet kom än en gång från Nils Andrén. Karin Söder ledde seminariet med fast hand. Den norske språkprofessorn Leif Mæhle, som några år tidigare fått motta Letterstedt-medaljen, höll inledningsföredraget vars tema var den nordiska språk- och kulturgemenskapen. Jag försökte mig på en exposé över framgångar och bakslag under de senaste 50 åren av nordiskt samarbete som jag avrundade med att lägga fram tio teser om en nordisk 50-åring. Min skrivarkollega Bengt Sundelius fördjupade sig i samma ämne under rubriken ”Norden i samverkan. Var står vi och vart är vi på väg?”. Idémakt borde vara honnörsordet för Norden när det gällde att påverka det europeiska samarbetet inom EU, slog Bengt Sundelius fast med emfas. Bakgrunden till seminariet var att Nordiska rådet fyllde 50 år. Jubileumssessionen hölls i Helsingfors på hösten 2002. Bengt Sundelius och jag framförde även våra tankar och teser om det nordiska samarbetets framdrift i Utrikespolitiska institutets skriftserie *Världspolitikens Dagsfrågor* (4/2002) inför jubileumssession.

Till Kungälv gick färden ännu en gång 2006 då nästa medlemsseminarium arrangerades på Nordiska folkhögskolan. Temat som låg i tiden var ”Norden och globaliseringen”. Huvudtalare var Karin Söder, Lars-Åke Engblom, Bengt Sundelius, Per Thullberg och f.d. NIB-chefen Jón Sigurðsson.

”Nordisk säkerhet. Nya perspektiv” samlade ett femtiotal deltagare på Piperska muren i Stockholm på våren 2009. Karin Söder ledde än en gång medlemsseminariet och hade glädjen att hälsa sin tidigare kollega Thorvald Stoltenberg, f.d. norsk försvars- och utrikesminister, som huvudinledare. Idégivaren till detta seminarium var huvudstyrelseledamoten Bengt Sundelius som också fick avrunda seansen med att göra en punktvis sammanfattning av

vad seminariet kommit fram till. Andra medverkande vid denna letterstedtska sammankomst var Björn von Sydow, f.d. försvarsminister och talman och Jan-Erik Enestam som nu var Nordiska rådets direktör. Ämnet för Enestams föredrag var ”Försvar i Norden”.

Så växlade föreningen in på ett annat spår och uppmärksammade 2011 ”Konst och litteratur i Norden – Ett medborgarperspektiv”. Huvudinledare på Nordiska folkhögskolan i Kungälv var den f.d. kulturministern och LF-medlemmen Bengt Göransson. Bland övriga talare märktes Beate Sydhoff, mångårig huvudstyrelseledamot och NT:s danske redaktör Henrik Wivel. Chefen för Röhsska museet Ted Hesselbom medverkade också. Karin Söder höll öppningsanförandet.

Sist i raden av letterstedtseminarier var rubriken ”Det omöjligas konst – Översättningens roll i Norden” år 2013. Ämnesvalet får ses mot bakgrund av föreningens nyinstiftade nordiska översättarpris. Återigen samlades deltagarna i Piperska murens vackra spegelsal på Kungsholmen i Stockholm. En av höjdpunkterna vid seminariet var utdelningen av det andra nordiska översättarpriset som huvudstyrelseordföranden Björn von Sydow överräckte till norske översättaren Per Qvale. Föredragshållare på Piperska muren var bland andra professorerna Lars Kleberg och Lars Wollin. Ylva Hellerud och Hlin Agnarsdóttir anlade praktiska aspekter på översättningsarbetet. Beate Grimsrud berättade om sin önskan att bli författare och alla de hinder som radats upp på vägen mot hennes mål. Ett estradsamtal fördes under Hans H. Skeis ledning mellan författaren Agneta Pleijel och hennes danska översättare Anne Marie Bjerg.

Vad nästa seminarium kommer att handla om är en öppen fråga. Förslag på intressanta teman saknas inte. Det har huvudstyrelsens uppslagsrika programkommitté under Per Thullbergs ledning sett till. Avslutningsvis finns det anledning att slå fast att de letterstedtska seminarierna fyller en viktig funktion som kontaktskapare mellan föreningens medlemmar i samtliga fem nordiska länder.

Förtjänstmedaljen till minne av Jacob Letterstedt

Det var den praktiskt sinnade huvudstyrelseledamoten och statsvetarprofessor Nils Andrén som i slutet av 1970-talet fick idén att man skulle instifta en förtjänstmedalj till vår donators minne. Jag hörde om medaljprojektet första gången på ett årsmöte i den svenska avdelningen i slutet av 1970-talet. När jag inträdde som ledamot av huvudstyrelsen 1981 fanns medaljen präglad och slagen. Skulptören Gunvor Svensson Lundkvist formgav den som på åtsidan visar porträttet av Jacob Letterstedt och på framsidan de fem nordiska svanarna. Den latinska inskriptionen lyder ”Artes Septentrionales Iungendae”, vilket i svensk översättning blir ungefär ”De nordiska konstarterna må förenas”.

Huvudstyrelsen leddes under två decennier på 1970- och 1980-talen av regeringsrådet Gustaf Petrén. Han var en nestor inom det nordiska samarbetet efter sina 20 år som kanslichef vid Nordiska rådets svenska sekretariat. Mot den bakgrunden var det kanske inte så förvånande att den första förtjänstmedaljen tillföll Petréns tidigare kollega Frantz Wendt som varit generalsekreterare för den danska delegationen alltsedan Nordiska rådets tillkomst 1952 och fram till 1975. Och som om inte det räckte hade Wendt också varit direktör för Foreningen Norden i Danmark sedan ockupationsåren i början av 1940- talet. Wendt var, liksom Petrén, en av giganterna inom det nordiska samarbetet. Wendts starka ställning inom Folketinget och bland de politiska partierna medverkade till att folketingets dåvarande formand, socialdemokraten K. B. Andersen, åtog sig att dela ut den allra första medaljen. Det skedde vid en ceremoni i Folketingets bibliotek. Alltsedan dess har det varit tradition att talmannen i medaljmottagarens hemparlament står som värd för den högtidliga ceremonin.

Genom åren har medaljen kommit att utdelas till åtskilliga högt uppsatta, och nordiskt väl meriterade, toppolitiker som Karl-August Fagerholm, Helge Seip, Gylfi Gislason, Thorbjörn Fälldin, Paavo Lipponen, Bertel Haarder, Thorvald Stoltenberg och nu senast Jan-Erik Enestam. Huvudstyrelsens mångåriga ordförande Karin Söder fick medaljen 2012 sedan hon avgått som ordförande. Vigdis Finnbogadóttir tilldelades medaljen 1997 efter att under fyra mandatperioder ha varit sitt lands – och världens – första kvinnliga, folkvalda president. Tjänstemän inom de nordiska huvudsekretariaten – Nordiska rådet och Nordiska ministerrådet samt Föreningarna Norden – är en annan grupp av nordiska slitvargar som belönats med Letterstedt-medaljen. Till denna kategori hör Arne F. Andersson, mångårig direktör inom den svenska Föreningen Norden och hans sentida kollega inom Pohjola-Norden Gustav af Hällström. Einar Løchen, som länge var chef för Nordiska rådets sekretariat i Norge, har också fått medaljen. Gustaf Petrén, huvudstyrelsens ordförande accepterade att ta emot medaljen år 1990 på medaljkommitténs enträgna uppmaning. Men Petrén avled hastigt dagen innan han skulle få sin välförtjänta nordiska belöning. Jag skulle ha varit med på medaljutdelningen hos den svenske talmannen Thage G. Peterson och minns min bestörtning när hans sekreterare ringde till mig på *Södermanlands Nyheter*. Min kostym hängde nypressad på en galge i mitt arbetsrum i Nyköping, men i stället för att sätta mig i bilen och köra till Stockholm skrev jag en personligt hållen nekrolog på tidningens ledarsida om den bortgångne. Den hade rubriken ”En nordisk fura har fallit”.

Bland konstnärliga utövare som medaljerats kan nämnas författaren Per Olof Sundman, tidig mottagare av Nordiska rådets litteraturpris, den finländska teaterchefen Vivica Bandler och de norska skådespelarna Liv Ullmann och

Gudrun Waadeland. Tre språkprofessorer har belönats genom åren – Bertil Molde, Leif Mæhle och Gun Widmark. Tre framstående litteraturprofessorer har också fått sitta vid talmannens lunchbord i medaljsammanhang nämligen Örjan Lindberger, Kai Laitinen som också ledde den finländska avdelningen samt dansken Torben Brostrøm. Medaljen har fram till idag delats ut 35 gånger. Den måste anses ha fyllt sin funktion som offentlig belöning för framstående nordiska samarbetsinsatser.

*En överraskande donation –
det nordiska översättarpriset ur de nyhlénska medlen*

Det kom ett litet handskrivet brev med vacker piktur till föreningens kontor på Hantverkargatan 29 på hösten 2011. Var det en ansökan om anslag eller rörde det sig om en person som ville skriva i *Nordisk Tidskrift*, frågade jag mig när jag kastade en hastig blick på brevet. Då påpekade Lena för mig att det stod längst ner på brevsidan att det rörde sig om en kommande donation på fem miljoner kronor till Letterstedtska föreningen från f.d. universitetslektorn vid Stockholms universitet Lars-Olof Nyhlén och hans maka, fil. mag. Marthe Urzander. Vi hade svårt att tro våra ögon, men så fann jag mig och ringde upp den för oss okände brevskrivaren. Lektor Nyhlén svarade direkt och bekräftade att det rörde sig om ett erbjudande om en kommande donation till vår förening. Då fick jag ringa ett samtal till. Det gick förstås till huvudstyrelsens ordförande Karin Söder. Vi kom överens om att bjuda in makarna Nyhlén till ett möte på vårt kontor. Sammanträffandet kom snabbt till stånd, och ordföranden beslutade att donationsfrågan skulle tas upp till behandling vid höstens huvudstyrelsesammanträde.

Det blev förstås inte svårt att få med huvudstyrelsen på noterna och tack-samt ta emot den generösa donationen. Under hand överenskoms så med makarna Nyhlén om en förtida utbetalning till föreningen på donationen. På förslag av vår lagkloke huvudstyrelseledamot Fredrik Sterzel – och i samförstånd med makarna Nyhlén – kom vi fram till att förskottet på en halv miljon kronor skulle användas till inrättandet av ett nordiskt översättarpris i Letterstedtska föreningens och makarna Nyhléns namn. Fredrik Sterzel, f.d. justitieråd, höll i pennan när stadgan paragraffästes. Huvudstyrelsen beslutade vidare att nomineringen till översättarpriset skulle följa samma procedur som för förtjänstmedaljen vilket innebar att samtliga föreningens omkring 160 medlemmar skulle få komma med förslag till prismottagare tillsammans med styrelserna för de sju Föreningarna Norden. Längre fram skulle också de nationella översättarföreningarna tillerkännas nomineringsrätt.

Vad skulle priset ges till? Svaret blev till översättningar mellan de nordiska språken antingen av ett litterärt eller ett essäistiskt verk. En eller flera personer kunde stå som mottagare av priset vars summa fastställdes till 50 000 svenska kronor. Varje eller vartannat år skulle priset utdelas så länge donationsmedlen förslog.

Den första pristagaren blev danska *Anne Marie Bjerg* som översatt Selma Lagerlöf och andra kända svenska författare till danska. Hon fick motta sitt pris på bokmässan i Göteborg på hösten 2012 ur nyss avgångna ordföranden Karin Söders hand. Efter prisceremonin intervjuades Anne Marie Bjerg på den nordiska scenen av *NT:s* danske redaktör Henrik Wivel.

Nästa pristagare blev norrmannen *Per Qvale* som översatt omkring 70 böcker till norska däribland romaner av Torgny Lindgren, Sven Delblanc och Göran Tunström. Per Qvale fick fara till Stockholm för att motta priset ur huvudstyrelseordföranden Björn von Sydows hand. Ceremonin ägde rum på Piperska muren på Kungsholmen i Stockholm. Den kongeniala ramen var föreningens medlemsseminarium om översättarfrågor i slutet av oktober 2013.

Tredje gången gillt blev det för Finland 2014. Då tilldelades poeten och översättaren *Pentti Saaritsa* det nyhlénska priset. Saaritsa debuterade 1965 som poet och hans översättargärning omfattar ett trettiotal diktsamlingar och romaner som han översatt från svenska till finska. Denna gång skedde prisutdelningen i samband med bokmässan i Helsingfors. Prisutdelare var förstas styrelseordförande Björn von Sydow. Finländska avdelningens ordförande Seppo Zetterberg ledde sedan ett estradsamtal med pristagaren.

2015 blev det Islands tur att motta det fjärde översättarpriset i ordningen. Den isländske översättaren *Hjörtur Pálsson* gick segrande ur den ovanligt hårda nomineringsstriden där inte mindre än nio olika kandidater fanns på förslag. Hjörtur fick priset för att han översatt från alla nordiska språk – utom grönländska och samiska – till isländska både vad gäller prosa och lyrik.

Makarna Nyhléns generösa donation ställde föreningen inför nya och spännande utmaningar. Den bidrog verksamt till att uppmärksamma det viktiga värv och ofta dåligt betalda arbete som översättare utför. Att ha fått instifta ett nordiskt översättarpris med stöd av en ny donation får anses vara utomordentligt hedrande för Letterstedtska föreningen som alltsedan 1875 ställt sina krafter i det nordiska kulturutbytet och samarbetets tjänst.

Två nordiska antologier

I mars 1996 höll Letterstedtska föreningens huvudstyrelse för ovanlighetens skull ett extra styrelsesammanträde. En av punkterna på dagordningen var docenten Bengt Sundelius' ansökan om ett anslag till en ny antologi om det nordiska samarbetet. Huvudstyrelsen beviljade etthundratusen kronor till bokprojektet som sedan leddes av Bengt Sundelius och mig. Tanken var att analysera det efterkrigstida nordiska samarbetet genom en rad olika fallstudier. Drygt fyra år tog det att fullfölja antologiprojektet. Vid Bokmässan i Göteborg år 2000 förelåg *Norden i sicksack. Tre spårbyten inom nordiskt samarbete* i tryckt skick. Författarna var i all huvudsak hämtade från den letterstedtska kretsen. Från huvudstyrelsen medverkade Karin Söder – som skrev ett utförligt och vägande förord – Nils André och jag själv. Andra letterstedtare som skrev var Åke Landqvist och Krister Wahlbäck. Med tiden skulle de två unga antologiskribenterna Karl Magnus Johansson och Lena Wiklund bli medlemmar i den svenska avdelningen.

”Norden i sicksack” var indelad i fyra avdelningar:

- I. Högnivåpolitik och vardagssamarbete.
- II. Sektorssamverkan och institutionalisering.
- III. Norden i skuggan av EU.
- IV. Summering.

För egen del svarade jag för de fyra fallstudierna om tillkomsten av 1962 års Helsingforsavtal, om Nordek-planen 1968-70, om utvecklingen från helhetsplaner till sektorssamverkan och om Nordiska investeringsbankens födslovåndor. Boken avrundades med ett årsvis uppställt kalendarium där Bengt Sundelius och jag försökte slå fast vilka år som präglats av framgångar och vilka år som kännetecknats av bakslag inom efterkrigstidens nordiska samarbete. Vår intuitiva facit blev 27 mot 11 vad gäller framgångsår resp. år präglade av bakslag. 18 år av det efterkrigstida samarbetet karakteriserade vi som vare sig plus eller minus.

I detta nu pågår arbetet med en ny antologi om det nordiska samarbetet. Luckor som vi lämnat i den första antologin skall fyllas och nya utvecklingstendenser spåras. Arbetsnamnet är ”Norden i sicksack II” eller ”Norden i praktiken”. Kapitel om nordiskt lagstiftningssamarbete, nordiskt språksamarbete, försvarssamarbetet inom NORDEFKO och det nya nordiska samarbetet om civil samhällssäkerhet – populärt kallat Haga I och Haga II – och det alltmer centrala samarbetet inom Arktiska rådet samt om Norden och stormakterna efter det kalla kriget har seminariebehandlats. Vid årsskiftet 2015/2016 borde antologin vara tryckfärdig.

Noter:

1. I *NT 1/1924* finns en kortare, osignerad historik om Letterstedtska föreningen som då fyllt 50 år. Tre år senare återfinns i *NT 8/1927* tillbakablickande betraktelser beträffande *Nordisk Tidskrift* som då fyllt 50 år. Skribenterna var Harald Høffding, Nils Herlitz, Nils Ahnlund (som skrev om NT-huvudredaktören Claes Annerstedt), Jens Thiis (som skrev om danske redaktören Julius Lange) och Sophus Torup (som skrev om norske redaktören Cato Maximilian Guldberg). *NT 1/1977* innehåller artiklar om tidskriftens 100-årsjubileum av Örjan Lindberger, Harald Jørgensen, Paulus Svendsen och Torsten G. Aminoff, som då var tidskriftens fyra redaktörer.
2. Torgny Nevéus. *Claes Annerstedt. Historia om en glömd historiker*. Carlsson bokförlag, Stockholm 2014, sid. 138f.
3. Hanna Rydh. *Oscar Montelius. En vägröjare genom årtusenden*. Åhlén, Stockholm 1937, sid. 97ff.
4. Evert Baudou. *Oscar Montelius. Om tidens återkomst och kulturens vandringar*. Atlantis, Stockholm 2013.
5. Herman Schück. *Hans Forssell – historiker, publicist och statsråd*. Natur och Kultur, Stockholm 2001.
6. Claes Wiklund. "Nordiska rådets tillkomst", *NT 1/2012*, sid. 51.
7. *Nordiska rådets protokoll*, Stockholm 1955 sid. 71f.

HENRIK WIVEL

EN RESPEKTINDGYDENDE INDSATS Seks danske medredaktører af *Nordisk Tidsskrift* 1878-2015

Henrik Wivel (f. 1954) er magister i nordisk litteratur fra Københavns Universitet og dr. phil. på en afhandling om Selma Lagerlöf. Han har arbejdet som kritiker og kulturchef ved *Kristeligt Dagblad*, *Berlingske Tidende* og *Weekendavisen*. Forfatter til en lang række bøger om litteratur, billedkunst, film og arkitektur, herunder "Snedronningen. En litterær biografi om Selma Lagerlöf" (1988 og 2005, svensk udgave 1990) og "Stockholm Stockholm. Kunsten, arkitekturen, kvartererne og menneskene" (2013). Han har endvidere udgivet "Spejlet. Bille Augusts film" (2008).

Seniorforsker og redaktør ved Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, og *Nordisk Tidsskrifts* danske redaktør siden 1990.

Nordisk Tidsskrift udkom for første gang i 1878, som et resultat af mæcenen Jacob Letterstedts testamentariske vilje. Igennem de snart 140 års ubrudte virke har *Nordisk Tidsskrift* haft seks danske medredaktører. Fire af dem, herunder nærværende redaktør, har fungeret i omkring 20 år eller mere. En enkelt redaktør kom kun til at virke i fire år, mens en anden til gengæld kom til at virke i hele 44 år. At være dansk medredaktør af *Nordisk Tidsskrift* er med andre ord en stilling de fleste har befundet sig godt i og haft glæde ved. At der i det hele taget er en glæde ved *Nordisk Tidsskrift* beviser dets mangeårige eksistens. *Nordisk Tidsskrift* hører til Nordens ældste, og har således hævet sig ud over den genremæssige definition af et tidsskrift som en publikation, der har sin tid. *Nordisk Tidsskrift* har bevæget sig igennem tre sekler og sat sit præg på den offentlige oplysning i Norden.

De danske redaktører af *Nordisk Tidsskrift* er som oftest blevet rekrutteret i et samarbejde mellem den svenske hovedstyrelse og bestyrelsen af den danske afdeling af Letterstedtska. Retrospektivt kan det iagttages, at der i valget af redaktører har der været lagt vægt på, at redaktørerne besad almen dannelse og havde en bred publicistisk og forskningsmæssig erfaring. Tillige har det været et væsentligt kriterium, at de havde indsigt i dansk og nordisk politik og havde et stort nordisk netværk, som de kunne rekruttere skribenter fra. Interessen for det nordiske samarbejde og entusiasmen for de nordiske landes kultur, historie og videnskab har været et fællestræk ved de skiftende danske redaktører.

Fagligt har udgangspunktet været forskelligt, men grundet på en universitetsuddannelse. Blandt de seks danske redaktører er en kunsthistoriker, en statistiker, en historiker og teolog, endnu en historiker, en stud. mag. (!) i statsvidenskab, og en litteraturhistoriker. Tre af dem har taget den højeste grad, der kan tages ved et dansk universitet, doktorgraden. Fælles for dem alle har også været – og er – at de har siddet i krævende og betydelige administrative stillinger i Danmark, deltaget i kommissionsarbejde for skiftende regeringer, og varetaget hverv som docent og professor, lærer og skoleforstander, ledende statistiker ved Staten, landsarkivar, journalist og redaktør ved danske medier, og politiker i det danske folketing. Flere af de danske redaktører er blevet dekoreret for deres mangesidige indsats i de nordiske lande. Arbejdet som danske redaktører ved *Nordisk Tidsskrift* har således været ét hverv blandt mange andre, men et hverv, der er blevet forvaltet med troskab og interesse. Som redaktører har der hos alle været en bevidsthed om, at man indgik i en arvefølge, ikke blot testamentarisk fra en idealistisk mæcen, men publicistisk i oplysningens tjeneste. Den tekst, der er blevet skrevet og redigeret, er en fortsat tekst. Så den opgave, der har hvilet på de skiftende danske redaktører har været med respekt at sørge for, at teksten nåede frem til offentligheden i bedst mulig form.

Som danske redaktører har den primære opgave været, at initiere artikler fra danske skribenter inden for det interessefelt, der er *Nordisk Tidsskrifts* med hovedvægten lagt på videnskab, kunst og industri, sidstnævnte kategori skal forstås i skønvirke ånden fra tiden omkring år 1900, hvor industri også var kunstindustri, og dermed det, som i dag kaldes for design. Men flere af redaktørerne har også selv bidraget til *Nordisk Tidsskrift* med egne artikler, essays, kommentarer, anmeldelser og forskningsresultater. Registre over alle årgange af *Nordisk Tidsskrift* er tilgængelige, men det kan alligevel være vanskeligt at orientere sig helt præcist i, hvad hvilke redaktører hver i sær har bidraget med. Men der tegner sig et mønster, hvor tidsskriftets første redaktør Julius Lange, tidsskriftets fjerde redaktør Harald Jørgensen, samt nærværende redaktør, har været mest synlige i *Nordisk Tidsskrifts* spalter. De enkelte redaktørers egenart og virke er således forskelligt, og det følgende skal ses som et forsøg på en karakteristik og almen biografisk skitse.

Julius Lange

Nordisk Tidsskrifts første danske redaktør *Julius Lange* (1838-1896) blev udpeget af den danske bestyrelse allerede i 1876 og dermed to år før det første nummer af tidsskriftet blev offentliggjort. Lange virkede i stillingen frem til sin død i 1896, og var således redaktør i den periode, hvor han etablerede sig som en ærefrygtindgydende skikkelse ikke blot i dansk, men også i nordisk kunsthistorie. Julius Lange var livslang ven med litteraten Georg Brandes,

og fik en tilsvarende position inden for kunsthistorien som Brandes fik inden for litteraturhistorien – og kulturen i almindelighed. Begge var børn af Det moderne Gennembrud, men de forvaltede deres talenter forskelligt. Hvor Brandes var den radikale problemorienterede og debatterende skikkelse, var Lange den dannede og klassicerende, der søgte svarene på kulturlivets udfordringer tilbage i renæssancens og antikkens menneskesyn og menneskebillede.

Julius Lange var elev af dansk kunsthistories fader N.L. Høyen. Lange blev den første magister i kunsthistorie i Danmark i 1866, og han begyndte i de samme år at skrive om kunst i dansk presse. Modsat Høyen var Lange ikke nationalt orienteret, men nordisk og europæisk. Heri lignede han Brandes, der åbnede porten til Europa, ligesom han lignede Brandes i begejstringen for renæssancekunstneren; det ”store menneske, som kulturens kilde”. Betegnende for Langes forgrenede interessefelt er bøgerne *Sergel og Thorvaldsen* (1886), *Bastien Lapage og andre afhandlinger* (1889) og frem for alt de tre bind om *Billedkunstens Fremstilling af Menneskeskikkelsen i dens ældste Periode* (1892 og posthumt). Værkerne viser Langes fascination af henholdsvis nordisk kunst, epokens franske kunst og renæssancens og den klassiske græske kulturs kunst. Som docent og siden professor ved både kunstakademiet og universitet i København blev han metodisk skoledannende for de kommende generationer af kunsthistorikere, både ved sin formelle stilistiske og psykologiserende tilgang til kunsten.

I *Nordisk Tidsskrift* skrev Lange selv om kunst i både Danmark og udlandet og i både fortid og nutid. Han redigerede bidrag om kunst, litteratur, filosofi, naturvidenskab og historie, herunder en vigtig og typisk artikelserie for *Nordisk Tidsskrift* som arkæologen J.J. A. Worsaaes om Nordens forhistorie, der blev bragt i tidsskriftets første årgang. Så var grundlaget ligesom lagt. Blandt bidragyderne de følgende år var hans kunsthistoriske kollega Karl Madsen, litteraten og skandinavisten Carl Rosenberg, og en berømtthed som pacifisten, kvindesagsforkæmperen og den senere Nobelpristager Frederik Bajer.

Hans Olrik

Nordisk Tidsskrifts anden danske redaktør *Hans Olrik* (1862-1924) var en god bekendt af Julius Lange. Han var søn af maleren Henrik Olrik, og tilknyttet den danske bestyrelse af Letterstedska ved Langes død. Olrik blev derfor udpeget til Langes efterfølger, og satte sit præg på tidsskriftet de næste 27 år. Det blev en blomstrende periode med en række markante danske bidragydere, herunder filosofen Harald Høffding, forfatteren og Nobelpristageren Karl Gjellerup, religionsforskeren Vilhelm Grønbech og arkitekten P.V. Jensen-Klint.

Hans Olrik blev uddannet teolog i 1885, og teologien førte ham mod først kirkehistorien og siden et egentlig historisk studium med fokus på den ældre nordiske middelalder. Hans skrev disputats om samme med *Konge og Præstegaard i den danske Middelalder* (1892-1895) og fulgte op med tobindsværket *Absalon* (1908-09) som del af et større forfatterskab. Sideløbende blev Olrik draget ind i udformningen af en egentlig læreuddannelse for Folkeskolen i Danmark, og blev i 1895 forstander for Statens Lærerkursus, i dag Danmarks Pædagogiske Universitet. I 1894 blev han tituleret – i dag adjungeret – professor samme sted.

Hans Olikrs interesse for historie og teologi afspejlede sig i hans redaktion af *Nordisk Tidskrift*, hvis danske bidrag var centreret inden for religionshistorie og religionsfilosofi med artikler om verdensreligionerne af blandt andre Arthur Christensen, Sten Konow, Vilhelm Grønbech, Ludvig Feilberg og Karl Gjellerup, sidstnævnte var fascineret af buddhismen; sproghistorie med bidrag af den svenske-danske filolog Valfrid Palmgren Munch-Petersen; litteraturhistorie og digtning med bidrag af tidens litterater og forfattere som Helena Nyblom, Niels Møller, Christian Rimestad, Valdemar Vedel, Valdemar Rørdam, Hans Brix, Carl Roos, og Oluf Friis.

Den kunst- og arkitekturhistoriske arv fra Julius Lange førtes videre med artikler af arkitekten Ferdinand Meldahl, P.V. Jensen-Klint og Sigurd Schultz. Et originalt bidrag af kunstneren J.F. Willumsen "Studier over El Greco" fra 1914 påkalder sig særlig opmærksomhed. Willumsen havde et par år forinden erhvervet et ungdomsværk af El Greco i Firenze, hvis proveniens og ægthed, han gjorde alt for at bevise. Det første resultat af hans ambition blev artiklen om El Greco i *Nordisk Tidskrift*. Willumsens banebrydende forståelse for og fortolkning af El Greco er siden anerkendt af forskere verden over, hvad der betyder, at hans artikel er standardreference i forskningen om El Greco. Det er uden tvivl den internationalt mest berømte danske artikel, der har været trykt i *Nordisk Tidskrift*!

Anette Vedel

Nordisk Tidskrifts tredje danske redaktør – og første og eneste kvindelige! – *Anette Vedel* (1863-1940) var i kraft af hendes stærke interesse for det nordiske, og hendes mange studieophold i Stockholm og nære venskab med filosofen Ellen Key, blevet valgt ind i den danske bestyrelse for Letterstedtska. Hun kendte Hans Olrik fra sit arbejde her, og blev valgt til hans efterfølger i 1925.

Anette Vedel kom fra et dannet og intellektuelt dansk-svensk hjem i København. Anette Vedels ene bror var den markante litterat Valdemar Vedel, der flere gange, også inden hendes tid i redaktørstolen, bidrog til *Nordisk Tidskrift*. Selv tog hun, som del af den første store generation af selvstændige

kvinder, en akademisk uddannelse med fokus på matematik. Hun blev uddannet både i Stockholm og København med fremragende resultater, og fik ansættelse som leder på Statens statistiske Bureau, i dag Danmarks Statistik. Hun arbejdede tillige som Danmarks første fabriksinspektør, med fokus på arbejdsmiljø og kvinder og børns rettigheder. I en årrække arbejdede hun også som journalist, og var Københavns korrespondent for *Aftonbladet* i Stockholm. Hendes nordiske interesse betød, at hun også sad i bestyrelsen for den danske afdeling af Foreningen Norden.

Som redaktør på *Nordisk Tidsskrift* skrev hun imidlertid ikke selv, men fortsatte linjen fra Hans Olrik med redaktion af en bred vifte af artikler inden for tidsskriftets interesseområder, ikke mindst litteraturen med bidrag af nye skribenter som Alf Henriques og Vilhelm Andersen. Det var også i Anette Vedels tid, at de første tematiske litterære oversigtsartikler begyndte, således forfattede Christian Rimestad fra 1924-28 årlige artikler om Dansk Litteratur. Anette Vedels egen interesse inden for økonomi og industri afspejledes også i artikeludvalget, ligesom hun bragte artikler om etnografi, antropologi og polarforskning, herunder en enkelt fra 1926 af ikonet Knud Rasmussen. Den historiske interesse blev varetaget af blandt andre Johannes Brøndsted, og kunsten af kunsthistorikere som Carl V. Petersen, Frederik Poulsen og Vilhelm Wanscher. Og i 1923 skrev en ung William Heinesen om Nyere færøsk digtning. Ud fra en central beslutning fra hovedstyrelsen for Letterstedtska i Stockholm påbegyndtes de årlige samfundspolitiske temaartikler om hvert enkelt nordisk land i Anette Vedels redaktørtid; de forfattedes i Danmark af historikeren Poul Engelstoft.

Harald Jørgensen

Anette Vedel nåede at være redaktør i 15 år, før den fjerde danske redaktør *Harald Jørgensen* (1907-2009) tog over i 1941. I nærmest et halvt århundrede blev Harald Jørgensen synonym med både *Nordisk Tidsskrift*, hvor han sad som redaktør fra 1941-1985, og bestyrelsen af Letterstedtska i Danmark, som han var formand for fra 1975 til 1990. Den myreflittige Harald Jørgensen ikke alene redigerede de danske bidrag til *Nordisk Tidsskrift*, han skrev også hovedparten af dem i løbet af de 44 år, han var redaktør. Han havde varmet op med artikler under Anette Vedel, og han fortsatte ufortrødent med at skrive under de to følgende redaktører. Han er det 20. århundredets danske skrivekugle på *Nordisk Tidsskrift*.

Harald Jørgensen blev cand.mag. i historie og dansk i 1930, hvorefter han blev ansat på Rigsarkivet hvor han arbejdede fra 1934 til 1962. I de formative år arbejdede han som journalist ved dagbladet *Politiken*, hvor han lærte hurtigt at tilegne sig et emne og formidle det inden for en given deadline. En kunnen,

han bibeholdt hele livet. I 1944 disputerede Harald Jørgensen på en afhandling om *Trykkefrihedsspørgsmålet i Danmark 1799-1848*, der de følgende år blev fulgt af et stort forfatterskab med vægten langt på personalhistorie, og i de sidste år suppleret med erindringer, alt sammen skrevet under mottoet: "Kun hvad der er skrevet overlever". I 1962 blev Harald Jørgensen udnævnt til Landsarkivar for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm.

Harald Jørgensen eller Dr. Jørgensen, som han blev tituleret, var engageret i talrige nordiske initiativer, og havde en levende interesse for de nordiske lande, hvad der blandt så ganske utroligt meget andet resulterede i de to bøger *Det moderne Finland* (1952) og *Det moderne Norge* (1955). Han stod bag Nordisk Arkivdag og Nordisk Historikermøde og bag *Nordisk Tidsskrifts* danske redaktion, hvor han – i lighed med sit øvrige virke – var tilhænger af oplyst enevælde. Trykkefrihed eller ej.

Harald Jørgensens redaktion var frem for alt karakteriseret ved hans interesse for personalhistorie, arkivstudier, samfundsforhold og Sønderjyllands-spørgsmålet. De årlige samfundspolitiske oversigtsartikler institutionaliseredes i Jørgensens tid, og blev varetaget af historikeren Frantz Wendt i en årrække, hvorefter Harald Jørgensen selv tog over. En bred vifte af nye literater og forfattere med interesse for det nordiske kom til: Cai M. Woel, Leif Nedergaard, Torben Brostrøm, Jens Kistrup, Aage Jørgensen, Jørgen Ravn, Poul Houe, Harry Andersen, Steffen Hejlskov Larsen, W. Glyn Jones og norsk danske Jørgen Haugan. Som det ligger i tidsskriftets historie, dukker der også skribenter op, der med tiden er blevet kanoniserede, som Louisiana Museets grundlægger, Knud W. Jensen, der i 1984 skrev om sit museum i Humlebæk. Men epoken 1941 til 1985 var først og fremmest kendetegnet ved Harald Jørgensens egen tilstedeværelse i spalterne.

I begyndelsen af 1980'erne dukkede en række danske politikere op som skribenter i *Nordisk Tidsskrift*, socialdemokraten K.B. Andersen, venstremanden Poul Hartling, centrumdemokraten Tom Høyem, og folketingshistorikeren Kristian Hvidt, der blev en vidende bidragsyder og medlem af bestyrelsen for den danske afdeling af Letterstedtska. De årlige tematiske oversigter koncentreredes om politikken og økonomien i Danmark, og blev skrevet af historikeren Hans Peter Hildén, og senere af politikeren Helge Larsen fra Det Radikale Venstre. Som en redaktionel nyskabelse laves der et tilsvarende tematisk oversigtsnummer af *Nordisk Tidsskrift* om litteraturen, noget, der ikke havde været forsøgt siden 1920'erne i Anette Vedels redaktørtid. Den første af disse tematiske artikler fra 1980 skrev Poul Dam, der var folketingsmedlem for Socialistisk Folkeparti og tidligere højskoleforstander.

Poul Dam

Poul Dam (1921-2000) blev den femte danske redaktør for *Nordisk Tidsskrift*. Valget af Poul Dam til redaktør vidner om den politiske drejning af det redaktionelle stof i *Nordisk Tidsskrift*, ikke i ideologisk forstand, men i den forstand at nordisk politik som emne kommer til at fylde mere som en væsentlig del af tidsskriftets redaktionelle profil. Poul Dam kom kun til at sidde fire år som dansk redaktør, men de blev vigtige redaktionelt. På Poul Dams initiativ skete der en række nyskabelser i tidsskriftet: det litterære temanummer er et af dem, et andet er oprettelsen af kommentaren ”För egen räkning”, og endelig besluttedes det på Poul Dams opfordring, at de enkelte landes – Island og Finland undtaget, men selvfølgelig ikke det finlandssvenske bidrag – egen retskrivning følges fuldstændigt i artiklerne, og ikke tillempes til en nordisk fællesnævner.

Poul Dam havde en baggrund med ufuldendte studier i statskundskab, og før tiden i SF var han aktiv i partiet Dansk Samling både som sekretær og medlem af hovedstyrelsen og som redaktør på partiavisen *Morgenbladet*. I *Nordisk Tidsskrift* blev han ikke en synlig skribent. Den litterære oversigtsartikel blev varetaget i 1981, 82 og 83 af litteraten Erik Skyum-Nielsen, hvorefter Poul Dam – efter sønderlemmende kritik af tidsskriftet i almindelighed og nordisk litteratur i særdeleshed fra digteren og litteraten Poul Borum – opfordrede Borum selv til at skrive om nordisk litteratur i tidsskriftet. Poul Borum tog udfordringen op og skrev frem til sin død i 1996 de litterære oversigtsartikler fra Danmark til megen moro. Poul Dam valgte selv at stoppe som dansk redaktør i 1989, og hvervet overgik på opfordring fra *Nordisk Tidsskrifts* svenske hovedredaktør Claes Wiklund til nærværende redaktør. Denne epoke fra 1990 til 2015 og denne redaktør ved navn Henrik Wivel kan jeg selvfølgelig ikke skrive om ud over der aflæselige faktum, at hovedvægten har været lagt på *Nordisk Tidsskrifts* interesseområder og mine egne inden for litteratur, billedkunst, arkitektur, design og film med et nyt netværk af skribenter, samt min egen pen.

Harald Høffding skrev i 1927 ved *Nordisk Tidsskrifts* 50 års jubilæum fra æresboligen på Carlsberg: ”Det er et organ, i hvilket de forskellige nordiske nationaliteter kan mødes og vinde klarhed både om, hvad det har fælles, og hvilke ejendommeligheder de hver for sig har. Herved banes der vej for et særligt nordisk åndsliv”. Det er sandt og præcist som gennemgående træk. Ordene gør en tidlig skepsis fra den første danske medredaktør på *Nordisk Tidsskrift*, Julius Lange, til skamme. Lange skal ved en given lejlighed have karakteriseret tidsskriftet som ”et tidsskrift der kun læses af englenerne”. Det har vist sig ikke at holde stik. Læsere i hele Norden har i snart 140 år haft en engleagtig tålmodighed med *Nordisk Tidsskrift*, og båret det smukt af sted på hvide vinger gennem tid og rum.

GUY LINDSTRÖM

SJUTTIOFEM ÅR MED FINLÄNDSKA REDAKTÖRER I NORDISK TIDSKRIFT

Guy Lindström, f 1949, Helsingfors, pol. mag, sedan 1997 och fram till våren 2015 biträdande direktör för riksdagens internationella avdelning med ansvar för bl.a arktiskt samarbete. Tidigare under 1980- och 1990-talet bl.a bitr. sekreterare för Finlands delegation i Nordiska rådet, sekreterare för Nordiska rådets kulturutskott och internationella samarbetskommitté, ambassadråd vid Nordiska samarbetsministrarnas sekretariat på UM och generalsekreterare för Finlands delegation i NR.

Åren 1994-2002 vid sidan av ordinarie arbetsuppgifter generalsekreterare för den arktiska parlamentarikerkommittén (Standing Committee of Parliamentarians of the Arctic Region). Sedan år 2000 finländsk redaktör för *Nordisk Tidskrift*.

Finland har förstas uppmärksammats i *Nordisk Tidskrift* ända från början, men en egen NT-redaktör fick vi först 1941. Under åren som har gått sedan dess har tidskriften haft sex redaktörer från Finland. En grupp nordister, de flesta med tjänstemanna- eller forskarbakgrund, som i de allra flesta fall har haft hand om uppgiften under en relativt lång tid, ca tio år. Längst stannade Torsten G. Aminoff som var redaktör åren 1956–1981.

En egen nationell avdelning av Letterstedtska föreningen fick Finland först 1981. I en artikel till *Nordisk Tidskrifts* 100-årsjubileum 1977 redogör Torsten G. Aminoff för bakgrunden till att Finland kom med långt senare, och han förklarar också några bärande principer för urvalet av finskt material. Eftersom den historiska utvecklingen kan vara intressant att känna till, och kriterierna för val av finskt material är relevanta också i dag, kan det vara skäl att inledningsvis kort återge Aminoffs artikel som hade rubriken “Bakom en språkridda”.

När Jacob Letterstedt i mitten av 1800-talet gjorde upp planerna för sin donation var det för honom självklart att den blivande Letterstedtska föreningen också skulle omfatta Finland. När hans testamente sattes i kraft förverkligades emellertid inte den här delen av hans plan. Finland var ju då ett storfurstendöme under den ryske tsaren, och det fanns en oro för att ryska myndigheter skulle se negativt på den här typen av initiativ som skulle knyta Finland till en verksamhet som hade sin utgångspunkt i Sverige. För att

använda dagens ryska terminologi, man ville helt enkelt undvika att kunna bli uppfattad som "utländsk agent", med svårigheter för dem som hade kunnat medverka i Finland.

Finland behandlades emellertid ofta i artiklar i tidskriften, och i Letterstedtska föreningens verksamhet beaktades Finland av den svenska huvudföreningen. I den meningen hade Finland sedan länge i praktiken varit med när föreningens styrelse i december 1940 bad docent *Nils Gustaf Ehrnrooth* om att bli finländsk redaktör.

Tidskriftens dåvarande och långvarige huvudredaktör Nils Herlitz hade redan en längre tid aktivt skaffat in bidrag från Finland till *NT*, och använt Ehrnrooth som kontaktman. En stark underliggande faktor var förstås förhållandena som rådde efter vinterkriget och det stora intresse som fanns i Sverige för Finlands sak och vår samhörighet med det övriga Norden.

För de finländska redaktörerna blev det från början viktigt att utnyttja *NT* som en kanal för att informera om Finland. Som ett land i utkanten av Norden har det inte varit lika självklart att utgå från att Finland också annars uppmärksammas i medierna i Sverige, Norge och Danmark. Särskilt viktigt har det varit att ta upp ämnen om vilka det inte har funnits tillgång till information på svenska, eller att recensera viktiga böcker som endast har utkommit på finska.

Nils Gustaf Ehrnrooth kom att arbeta bara två år som redaktör, 1941-1943, men skrev översikter över utvecklingen i Finland redan från 1940 och fram till 1947. Ehrnrooth var tjänsteman och specialist på trafikfrågor, och rekryterades som en av de första från Finland till det nygrundade FN som ekonomisk expert.

Intressant nog kom krigsåren annars inte att i någon större grad synas i artiklarna från Finland. Det ingick nog en artikel om "Fältmarskalk Mannerheim som forskningsresande", men den texten handlade inte om de "forskningsresor" som då var aktuella, utan om Mannerheims expedition till Asien för den ryske tsarens räkning i början av 1900-talet. Fredsfördraget mellan Finland och Ryssland uppmärksammades i en artikel 1940 (men inte efter krigsslutet 1944), och återuppbyggnadsarbetet i Finland efter vinterkriget fick två artiklar under 1940 och 1941. En artikel från 1943 handlade också om Helsingfors som arkitekturstad, men kulturturism var knappast det som Helsingfors just då förknippades med.

År 1944 tillträdde *Henrik Zilliacus* som ny redaktör för *Nordisk Tidskrift* i Finland. Han blev senare också den första ordföranden för Letterstedtska föreningens avdelning i Finland när den grundades 1981. Henrik Zilliacus var filolog och forskare i antikens historia och kultur och verkade bl. a som professor i grekisk litteratur vid Helsingfors Universitet. Han var också under några år chef för Finlands institut i Rom, Villa Lante. En post som alltid har betraktats som mycket prestigefull inom kulturlivet i Finland.

Under Zilliacus' tid präglades utbudet från Finland av efterkrigstidens återuppbyggnadsarbete och utvecklingen inom kulturlivet. Han skrev själv bl.a. om böcker i vilka Finlands krig hade behandlats och ett ämne som stod honom nära var livet för finländska och andra nordiska konstnärer i Rom. I en artikel 1949 behandlade han "Grekisk litteratur i finsk språkdräkt". Under Zilliacus' tid togs finlandssvensk skönlitteratur under 1940-talet upp i en artikel 1948 och 1954 ingick en första översikt över finsk litteratur av Kai Laitinen med underrubriken Konturer och huvudlinjer. Laitinen blev också i sin tur ordförande i Letterstedtska föreningens avdelning i Finland. Som universitetsprofessor var det också naturligt för Zilliacus att 1954 ta in en artikel om de första kvinnliga studerandena vid universiteten i Norden. Den eviga staden i Finlands dikt behandlades av Torsten Steinby i en artikel redan 1945, och efter att Zilliacus hade slutat som redaktör skrev han ännu 1956 om sin dåvarande arbetsplats, Finlands institut i Rom.

Torsten G. Aminoff tillträdde som redaktör 1958 och kom att sitta på posten fram till slutet av 1981. Längst hittills av de finländska redaktörerna, men ingen ovanligt lång period i *Nordisk Tidskrifts* historia. Aminoff inledde sin bana som journalist på 1930-talet, och hade klara sympatier för "den ideologi som då låg i tiden" för att låna ett uttryck som har använts i sammanhanget. Han var bl. a. chefredaktör för flera tidningar på den yttersta högerkanten. Åren 1960–1975 var han ledarskribent på *Hufvudstadsbladet*, och hade ett särskilt ansvar för Norden. Aminoff var också partipolitiskt aktiv. Han var viceordförande i Svenska folkpartiet under flera år, och satt också en kort tid i riksdagen. Några direkta spår av hans politiska sympatier för högerradikala idéer hittar man emellertid inte från hans tid i tidskriften. Däremot förde han in nya ämnen från Finland, som t.ex. handelspolitik. P.-E. Paul skrev 1971 om tiden från krigsskadedestånd till handel och ekonomiskt samarbete, och Nils Meinander behandlade utvecklingen av Finlands handelspolitiska läge i en artikel 1974.

Själv skrev Aminoff alla årliga politiska översikter för Finland redan från 1951 och ända tills han avgick 1981. Konst och kultur fick som tidigare stort utrymme, bl.a. genom många artiklar av Erik Kruskopf. Kruskopf har medverkat flitigt också under senare år. *Nordisk Tidskrift* började under den här tiden också mera systematiskt följa utvecklingen inom litteraturen och bokutgivningen. Johannes Salminen skrev 1957 om finländsk skönlitteratur, men redan året innan utkom den första egentliga litteraturöversikten skriven av N. B. Stormbom. Andra kända litteraturskribenter var Ole Torvalds och Ingmar Svedberg. Under 1976 ingick för första gången en separat översikt över finsk diktning och litteratur, skriven av Kaarina Sala, och över finlandssvensk litteratur, skriven av J. O. Tallqvist.

Språkgemenskapen blev under de här åren också en allt mera aktuell fråga, och det förekom flera artiklar om den nordiska språkgemenskapen, om svenskans ställning i Finland och om den nordiska språkfrågan ur finsk synvinkel. Ämnet har varit ständigt uppe också under senare år. Man kan också i innehållet i *NT* se att det nordiska samarbetet hade fått mera organiserade former genom Nordiska rådet. Administration och förvaltning lyftes fram genom artiklar av Magnus Kull, senare chef för Nordiska kultursekretariatet i Köpenhamn, och lagstiftningssamarbetet av Eiler Hultin, den första generalsekreteraren för Finlands delegation i Nordiska rådet, senare generalsekreterare för hela riksdagen.

En artikel av Krister Wahlbäck om den svenska synen på president Paasikivi ingick 1971. Annars förekom under den tiden påfallande få artiklar om Finlands ledande politiker. Nästan ingenting om Urho Kekkonen, som ändå var president under hela den aktuella perioden, eller K.-A. Fagerholm, känd inom politiken som vår genom tiderna främsta nordist.

Jerker A. Erikssons specialområde var film. Han var finländsk redaktör för *NT* åren 1982-1987. Redan vid unga år arbetade han som filmkritiker och blev senare chef för statens filmgranskningsbyrå, den dåtida filmcensuren, vars arbete han utvecklade i en positiv och mera liberal riktning. Han hörde också till kretsen av aktiva som verkade för tillkomsten av Finlands filmarkiv, och för att utveckla filmkulturen i Finland. Redan före sin tid som redaktör medverkade Jerker A. Eriksson med historiska översikter från Finland 1974-1979. Eriksson är fortfarande en aktiv skribent som för närvarande arbetar på en ny essäsamling för publicering hösten 2015.

Jerker A. Eriksson såg till att det kom in mera material om politik och utrikespolitik från Finland. Redan kort efter att Mauno Koivisto hade tillträtt som president ingick en artikel med rubriken "Från Kekkonen till Koivisto". Krister Wahlbäck fortsatte att skriva om Finland och Sverige, 1984 om Finland i svensk säkerhetspolitik. Ett annat aktuellt tema, också de här åren, var utformningen av det nordiska samarbetet, med artiklar av bl.a. Ilkka-Christian Björklund, då chef för Nordiska rådets sekretariat som på den tiden fanns i Stockholm, Bert Lindström, Nordiska investeringsbankens förste direktör, och Pär Stenbäck, senare bl.a. chef för Nordiska ministerrådets sekretariat i Köpenhamn.

De politiska översikterna hade flera olika skribenter under Erikssons tid, men 1987 gick det uppdraget vidare till Bo Stenström, chefredaktör för *Åbo Underrättelser*, och senare, fram till sin förtidiga död 1995, chefredaktör på *Hufvudstadsbladet*. Bland enskilda författare som uppmärksammades kan nämnas Lars Huldén och Pentti Saarikoski. Arkitektur noterades genom en artikel om Alvar Aalto, men intressant nog lyste filmartiklarna med sin frånvaro.

Dag Lindberg tog över som redaktör 1988 och skötte uppgiften till och med 1999. Från 1989 var han också biträdande huvudredaktör för *Nordisk Tidskrift*. *Dag Lindberg* har haft en lång bana som tjänsteman både inom statsförvaltningen och organisationslivet, och han har varit bl.a sekreterare i Nordiska rådets kulturutskott och biträdande generalsekreterare i Finlands delegation i Nordiska rådet.

Under *Dag Lindberg*s tid genomfördes en systematisk uppdelning av litteraturoversikterna, som har bestått sedan dess. *Gustaf Widén* skrev den finlandssvenska översikten 1988 och han är fortfarande engagerad som skribent för den här årliga översikten. *Timo Hämläinen* skrev först den finska översikten under *Lindberg*s tid, och senare *Maijaliisa Jokinen*.

I serien "Det nordiska samarbetets portalgestalter" fick *K.-A. Fagerholm* 1988 slutligen också stort utrymme i tidskriften, genom en artikel av *Ralf Friberg*, känd journalist, informationschef i Nordiska ministerrådet och ambassadör i bl.a. Köpenhamn. Det publicerades också artiklar och recensioner som behandlade *Kekkonen*, *Karjalainen* och finlandiseringen. *Henrik Helenius*, långvarig medarbetare för *NT*, skrev 1998 en recension av en bok av de finska journalisterna *Unto Hämläinen* och *Terho Ovaska* om hur Finland under 1990-talets början systematiskt ytterligare befäste sin ställning som västland, Finlands väg mot väst (*Lännettymisen lyhyt historia*). *Mauno Koivistos* presidentperiod och memoarer uppmärksammades i recensioner både 1995 och 1998 och *Kalevi Sorsas* politiska bana 1999.

Själv skrev *Dag Lindberg* om tv-samarbetet, en långkörare inom det nordiska samarbetet, som han hade kunnat följa på nära håll. Under 1988 ingick också en recension av *Seppo Zetterbergs* bok "Fem skott i senaten" som handlade om *Eugen Schauman* och mordet på den ryske generalguvernören *Bobrikov* 1904. *Schauman* blev en symbol för det finska motståndet mot det ryska väldet. I dag verkar det dessvärre som att sannfinnarna har lagt beslag på den nästan bortglömde *Schauman* och omvandlat honom till symbol för isolationism och främlingsfientlighet. *Seppo Zetterberg* är numera ordförande för *Letterstedtska* föreningens avdelning i Finland.

Som historiker var det också naturligt för *Lindberg* att ta in historiska artiklar av bl.a. *Max Engman*. En konstnär som fick utrymme genom flera artiklar var *Helene Schjerfbeck*. Så sent som 1992 gavs *Edith Södergran* och den finlandssvenska 20-talsmodernismen en första presentation i *NT*. Ett temanummer om Finland som självständig stat under 75 år utgavs 1992. I den fick musiken också utrymme genom en artikel om *Jean Sibelius*. I den då nya serien "För egen räkning" medverkande bl.a. *Paavo Lipponen* 1990. Samma år skrev han också en artikel under rubriken "De nordiska rummen i det europeiska huset". Det nordiska samarbetet hade då, äntligen, fått en öppnare inställning till

integrationen i Europa, och till ökad nordisk samverkan i olika internationella sammanhang. Det här märktes också tydligt i innehållet i *Nordisk Tidskrift*.

År 2000 blev det min tur att ta över som finländsk redaktör, och till min överraskning har det redan hunnit gå femton år sedan jag började. Att bedöma den här perioden kan eventuellt bli en uppgift för någon annan i något kommande jubileumsnummer. En ambition har i varje fall varit att få in bidrag från Finland på ett brett fält och att ytterligare utvidga kretsen av medarbetare i tidskriften. Utöver litteraturöversikter och politiska översikter har *NT* haft artiklar om arkitektur, film och musik från Finland. Vi har också de här åren haft flera framstående politiker som skribenter. Att så många är villiga att ställa upp med artiklar och recensioner i *NT* har varit en positiv del av uppdraget.

Gustaf Widén har, som tidigare nämnts, fortsatt med att skriva de finlandssvenska litteraturöversikterna. En annan framstående litteraturkritiker, Mervi Kantokorpi, har skrivit översikterna över den finskspråkiga litteraturen sedan 2003. Jan-Anders Ekström, med lång erfarenhet som politisk redaktör på *Hufvudstadsbladet*, har skrivit de politiska översikterna sedan 1996, och Wilfred Hildonen har stått för de politiska karikatyrerna. Henrik Wilén, nyutnämnd generalsekreterare för Föreningarna Nordens Förbund, och med ett förflutet som både journalist, diplomat och nordisk tjänsteman, har gjort många fina intervjuer med finländska kulturpersoner och politiker. Inriktningen på mera internationella frågor har fortsatt. Både Nato och EU har varit aktuella ämnen, inte minst mot bakgrund av Letterstedtska föreningens egna seminarier.

När man ser på innehållet under 75 år, så som det speglas genom de finländska redaktörernas arbete, kan man lite tillspetsat säga att det har varit Runeberg och senare Södergran och Schjerfbeck som har haft huvudrollen i kulturtexterna, Aalto inom arkitektur och design, Sibelius inom musiken, Mannerheim som historisk person och presidenterna Kekkonen och Koivisto samt talmannen Fagerholm och statsministern/talmannen Lipponen inom politiken. Men då talar vi om topparna. Bredden av ämnen och särskilt personer som passerat revy har varit otroligt omfattande med tanke på att tidskriften på senare år bara har utkommit med fyra nummer per år.

SNJÓLAUG ÓLAFSDÓTTIR

ISLAND I NORDISK TIDSKRIFT OCH DEN ISLÄNDSKA AVDELNINGEN

Snjólaug G. Ólafsdóttir blev jur. kand. vid Islands Universitet 1972. Hon var utskottssekreterare vid Nordiska rådets presidiesekretariat i Stockholm från 1978 till 1982, generalsekreterare vid Nordiska rådets Islandsdelegation från 1985 till 1994, expeditionschef vid statsministerns kontor från 1994 till 2009 med nordiskt samarbete som sin huvuduppgift. Under sistnämnda tid var hon Islands representant i Nordiska samarbetskommittén (NSK), som är Nordiska ministerrådssekretariatets styrelse. Från 2009 till 2014 var hon expeditionschef i utrikesministeriet, fortfarande med nordiska frågor som sin huvuduppgift. Hon blev isländsk redaktör för *Nordisk Tidskrift* 1984.

Nordisk Tidskrift (NT) började som bekant sin bana 1878. Det var 52 år efter att Nordens äldsta, fortfarande utgivna tidskrift *Skírnis; Tímarit hins íslenska bókmenntafélags*, kom ut för första gången. På många sätt påminner de två tidskrifterna om varandra. Båda dessa ambitiösa publikationer har genom tiderna spelat en viktig roll i utvecklingen av kritiskt tänkande och synen på historia, litteratur, politik och samhällsfrågor. På Island var behovet av en sådan tidskrift särskilt stort under den tid självständighetskampen pågick.

Den första isländska redaktören kom in i bilden 1984. Det var undertecknad som då anlätades och som har handhaft denna uppgift i 31 år. Jag engagerades på huvudredaktörens, Claes Wiklunds, initiativ. Vi hade under några år på sjuttio- och åttiotalen varit kollegor på Nordiska rådets presidiesekretariat i Stockholm, och hade där ett utmärkt samarbete som friktionsfritt håller i sig än idag.

Även om det dröjde till 1984 innan det kom en isländsk redaktör betyder det ingalunda att Island eller islänningar var osynliga i *NT* fram till dess. Under *NT*:s första 50 år har jag hittat 20 artiklar i tidskriften som har anknytning till Island, antingen genom att skribenten är islänning, eller att ämnet är Islandsrelaterat, eller både och. Som regel publicerades under *NT*:s första halvsekel en Islandsrelaterad artikel vartannat eller vart tredje år.

Jag vill särskilt nämna tre skribenter som bidrog med artiklar till *NT* under denna tid: Finnur Jónsson, Jón Stefánsson och Sigfús Blöndal. De var alla tre verksamma utomlands. Jag misstänker därför att *NT*:s redaktion under sin

första tid knappast hade några direkta förbindelser med Island, men att den danske redaktören hade kontakt med Finnur Jónsson och Sigfús Blöndal som båda arbetade i Köpenhamn och utan tvekan måste ha känt Jón Stefánsson.

Språk- och litteraturforskaren Finnur Jónsson (1858–1934), som var professor i nordisk filologi vid Köpenhamns universitet från 1898 till 1928, publicerade ett antal artiklar där han behandlade Völuspá, annan fornisländsk diktning, isländska sagor och islänningarnas inställning till låneord. Det sistnämnda är extra intressant, för här visar Finnur Jónsson att islänningarnas intresse för att rensa språket och hålla det så oförorenat som möjligt redan då hade börjat märkas.

Äventyraren och forskaren Jón Stefánsson (1862–1952) vars huvudsakliga gärning var knuten till British Museum i över ett halvsekel skrev också han flera artiklar i *NT* under dess första 50 år. Han skrev om fornnordiskt inflytande på engelsk litteratur, om poeten Robert Browning och om Henrik Ibsen i England.

Den tredje islänning som bidrog till *NT* på denna tid var den framstående forskaren dr Sigfús Blöndal (1874–1950), som var bibliotekarie vid Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn. Han är mest känd på Island för mastodontuppgiften att, tillsammans med sin hustru Björg C. Þorláksson, ha sammanställt den omfattande isländsk-danska ordboken, ett arbete som tog nästan 20 år. Blöndal publicerade under dessa första år en artikel om författaren Jón Thoroddsen med titeln *Jón Thoroddsen og den islandske nutidsromans opphav*, och en annan om prästen Jón Steingrímsson som tjänstgjorde på Prestbakki á Síðu under det fruktansvärda vulkanutbrottet Skaftáreldar som drabbade trakten 1783–84. Jón stannade kvar i prästbostaden under hela den tid som utbrottet pågick och skrev rapporter om katastrofen som blivit värdefulla historiska dokument. Det sägs att när prästen såg lavaströmmen komma i riktning rakt mot hans kyrka höll han en så storartad predikan att den glödande lavan vek undan för kyrkan och kraften i utbrottet avtog. På isländska kallas ofta vulkanutbrott för "eldar", och därför har Jón sedan dess kallats "eldprästen".

Under de följande 50 åren, fram till 1974, ökade frekvensen artiklar och skribenter med isländsk anknytning avsevärt, för antalet artiklar steg till 60, och antalet artikelförfattare, de flesta islänningar, till 30. Nu publicerades alltså mer än en Islandsrelaterad artikel om året i *NT*. Många av dessa skribenter var verksamma på Island och ämnesurvalet blir nu också mer varierat. Som nämnts ovan var sagaarvet, äldre litteratur och språkvård i fokus under de tidiga åren, men nu börjar man också skriva om samtida litteratur, ekonomi, fiskerinäringen, lantbruket, naturens betydelse för folksjälen, den isländska nationaldräkten med mera.

Sigfús Blöndal är fortfarande den flitigaste av de isländska skribenterna. Han skriver nu bland annat om Islands förändring från medeltid till nutid och om Árni Magnússon (1663–1730) som fortfarande är ihågkommen på Island för sin framsynthet och flit i arbetet med att samla in manuskript och manuskriptfragment runt om på Island och andra ställen, ta dem med sig till Köpenhamn och på så sätt rädda dem undan fördärvet. Här måste förstås också nämnas att danskarna sedan gav prov på sin enastående vänskap och generositet gentemot Island när de lämnade tillbaka stora delar av dessa manuskript under 1900-talets senare hälft.

Bland andra intressanta artikelförfattare kan nämnas politikern Jón Porláksson (1877–1935) som skrev om bränslebristen på Island, Magnús Gíslason (1917–1979) rektor på Nordiska folkhögskolan i Kungälv, som bland annat skrev om åkerbruk på Island och om den isländska folkdräkten. Jón Helgason (1899–1986), poet och manuskriptforskare, som hela sitt liv arbetade vid Árni Magnússon-institutet i Köpenhamn, skrev om livsvillkor på Island på 1920-talet och professor Peter Hallberg (1916–1979) skrev om Halldór Laxness. Tryggvi Sveinbjörnsson skrev under åren 1926–1937 årliga artiklar om olika isländska ämnen.

Under åren 1959–1983 publicerades litteraturkrönikor vartannat eller vart tredje år och från 1984 har en översikt över isländsk litteratur publicerats varje år. De första översikterna skrevs av författaren Sigurður A. Magnússon och litteraturvetarna Njörður P. Njarðvík och Ólafur Jónsson. Litteraturvetaren Úlfhildur Dagsdóttir, som står bakom de senaste 15 årens litteraturöversikter, slår alltså sina föregångare med hästlängder vad gäller antalet artiklar.

Från 1974 och ett decennium framåt minskade antalet Islandsrelaterade artiklar, ända ner till en enda artikel om året. Artiklarna från den här perioden handlar med ett enda undantag om litteratur. Detta undantag är dock viktigt, ty just här, eller närmare bestämt 1983, börjar årliga artiklar om isländsk politik och ekonomi att publiceras. Professor Gylfi Þ. Gíslason (1917–2004), som var kulturminister i 15 år, handelsminister i 13 år, förutom att han var socialdemokratisk ledare i fem år, var den förste som skrev dessa årliga överblickar över isländsk politik och ekonomi. Gylfi hade hand om denna uppgift i tolv år. Sedan tog civilekonomen Óli Björn Kárason över uppgiften i två år. Björn Jóhansson (1935–2003) som länge var nyhetsredaktör på *Morgunblaðið*, och dessutom under flera år var Islands representant i redaktionen för tidskriften *Nordisk Kontakt*, skrev de årliga krönikorna de följande sex åren, fram till 2003, då han gick bort. Nuvarande krönikören, journalisten Arna Schram, tog vid efter Björn 2003 och är den som skrivit de politisk-ekonomiska översikterna sedan dess, alltså i 12 år.

Som nämnts ovan, värvades jag till *NT*:s redaktionsgrupp 1984, året efter att Claes Wiklund blev huvudredaktör. Jag förmodar att vår bakgrund i arbetet för Nordiska rådet och förmodligen också mitt arbete i Alltinget har lett till att politik, politiker och Islands ställning i nordiska och europeiska sammanhang har fått ett större utrymme än tidigare i de artiklar om och från Island som nu publiceras. Samtida konst och litteratur blir också mera framträdande. Antalet Islandsrelaterade artiklar ökar från ungefär en om året till fem. Nu får också säkerhetsfrågor, isländsk press och etermedia, nordiskt juridiskt samarbete samt språkpolitik större utrymme än tidigare.

Regeringsrådet Gustav Petrén (1917–1990) skrev 1990 en artikel om statsminister Bjarni Benediktsson (1908–1970) i serien "Det nordiska samarbetets portalgestalter", dåvarande statsminister Davíð Oddsson skrev 1995 om den avlidne statsministern Geir Hallgrímsson (1925–1990) och 2004 gjorde Claes Wiklund en intervju med Halldór Ásgrímsson (1947–2015), den f.d. statministern som sedan var verksam som Nordiska ministerrådets generalsekreterare 2007–2013. Intervjun med Halldór var den första intervju med en islänning som publicerades i *NT*.

Därefter har ett tiotal intervjuer med isländska politiker, författare och konstnärer publicerats. Bland de intervjuade finns Sjón, som fick Nordiska rådets litteraturpris 2005, Anna Þorvaldsdóttir som fick Nordiska rådets musikpris 2012 och Jón Sigurðson som var chef för Nordiska investeringsbanken under förra århundradets sista decennium.

De två nordiska institutioner som har huvudsäte på Island har också skildrats i *NT*. Lars-Åke Engblom skrev två artiklar om Nordens hus där han var chef i ett antal år, och Guðmundur Sigvaldason (1932–2004), chef för Nordiska vulkanologiska institutet (NORDVULC) från 1973 till 1998 redogjorde för institutets arbete.

F.d. justitieministern Björn Bjarnason bidrog regelbundet med recensioner både av politikers självbiografier och andra böcker under en tioårsperiod fram till årsskiftet 1999/2000. Hans första recension publicerades 1991 och behandlade den förre presidenten Kristján Eldjárnns biografi. Många andra har recenserat politikers självbiografier, och andra biografier och böcker om samtida konstnärer har behandlats regelbundet.

Självfallet kan detta inte bli någon helt uttömmande beskrivning av allt Islandsrelaterat som behandlats på *NT*:s sidor, utan är att betrakta som ett försök att visa hur ämnesvalet har blivit mer mångfacetterat över åren, att skribenterna blivit fler och att banden till Island genom åren blivit allt starkare. Tyvärr är det ändå inte så att *NT* idag är så känd på Island att artikelförfattarna står i kö för att bli publicerade här.

De isländska och finländska avdelningarna i Letterstedtska föreningen bildades 1981. Skälet till att endast tre länder, Sverige, Danmark och Norge, var med från början, och bakgrunden till att Island och Finland bjöds in, beskrivs på följande sätt i *NT* 6/1981:

"Då Letterstedtska föreningens stadgar ursprungligen fastställdes år 1874 fanns det endast tre självständiga stater i Norden, nämligen Danmark, Norge och Sverige. Följaktligen stipulerades, att föreningen skulle ha avdelningar i dessa länder. Jakob Letterstedts intentioner var emellertid, att föreningen skulle omfatta hela Norden."

Vidare står det i samma nummer:

"Numera är Finland och Island självständiga republiker. Reellt har föreningens verksamhet sedan åtskilliga år utsträckt till dessa grannar. Båda dessa omständigheter borde rimligtvis återspeglas i stadgarna. Att ändra på dessa är en omständlig process. Nu har den emellertid genomförts."

Denna viktiga förändring som gjordes 1980 började gälla formellt 26 januari 1981.

Ármann Snævarr (1919–2010) var den isländska avdelningens förste ordförande. Han var professor i juridik vid Islands universitet från 1950 till 1972, rektor för samma universitet från 1960 till 1969 och domare vid Högsta domstolen från 1972 till 1984 då han gick i pension. Ármann, som var högsta domstolens president när han axlade ordförandeskapet i isländska avdelningen var kollega till och god vän med Gustaf Petrén som då var ordförande i Letterstedtska föreningens huvudstyrelse. Det var orsaken till att Petrén gav i uppdrag åt Ármann att bilda avdelningen och utse dess medlemmar. Petréns val styrdes dock självklart inte enbart av deras vänskap. Ármann var nordist och hade goda kunskaper i de skandinaviska språken, förutom att han efter sin juristexamen vid Islands universitet studerade och forskade vid Uppsala universitet samt vid universiteten i Köpenhamn och Oslo under åren 1945 till 1948. De som vid sidan av Ármann satt i den första styrelsen var: riksantikvarie Þór Magnússon som innehade posten som sekreterare, riksbankschefen Jóhannes Nordal, alltingsledamoten Ragnhildur Helgadóttir, som senare blev både hälso- och socialminister och kulturminister, litteraturprofessorn Sveinn Skorri Höskuldsson (1930–2002), ekonomiprofessorn Guðmundur Magnússon och Sigurður Þórarinnsson (1912–1983), professor i geologi och vulkanologi. Alla dessa representanter var högt aktade personer, intresserade av nordiskt samarbete och riksbekanta för sitt arbete.

Ármann Snævarr var avdelningens ordförande fram till år 2000 när Þór Magnússon tog vid. Han är den ende kvarvarande av de ursprungliga medlemmarna i styrelsen.

Några ledamöter i den isländska avdelningens styrelse har genom åren bidragit med artiklar i *NT*. Först och främst bör då nämnas professor Ármann Snævarr som publicerade ett antal artiklar om nordiskt juridiskt samarbete och andra juridiska frågor inom familjerättens område. Nuvarande ordföranden Þór Magnússon, f.d. riksantikvarie, och styrelseledamoten litteraturprofessorn Sveinn Skorri Höskuldsson, undertecknad och många andra har också ingått i den skara som bidragit till att belysa Island i *Nordisk Tidskrift*.

Det kan vara värt att notera att av de två första stipendier som den isländska avdelningen delade ut, gick det ena till Vísindafélag Íslendinga (Islänningarnas vetenskapsförening) för att främja kontakterna med de akademiska systerorganisationerna i Norden och det andra till Kvennasögusafn Íslands (Islands kvinnohistoriska museum) för att delta i ett nordiskt forskningsprojekt om kvinnors rättsställning på medeltiden. De resestipendier den isländska avdelningen därefter har delat ut under de 34 år som gått sedan Island kom med i Letterstedtska föreningen har gjort det möjligt för många islänningar att delta i olika forskningsprojekt i de nordiska länderna och i ett fantastiskt mångfasetterat samarbete. Resestipendierna har utan tvekan bidragit mycket positivt till att stärka banden mellan Island och övriga Norden och fördjupa islänningars nordiska samhörighetskänsla. Det är därför mycket värdefullt att Island den gången fick möjlighet att ingå i Letterstedtska föreningen, och det har varit både en ära och ett nöje för mig att ha fått delta i föreningens arbete som sekreterare för isländska avdelningen och att ingå i *NT*:s redaktion.

Översättning från isländska:
Ylva Hellerud

HANS H. SKEI

NORSKE MEDREDAKTØRER AV NORDISK TIDSKRIFT 1878-2015: Et imponerende anegalleri

Hans H. Skei er professor em. i allmenn litteraturvitenskap ved Universitetet i Oslo; dr.philos. på en avhandling om William Faulkners noveller (1980). Har utgitt en rekke fagbøker, redigert antologier og lærebøker til universitetsbruk. Også aktiv som bokanmelder og oversetter. Redaktør av Norsk Litterær Årbok (1989-2002), norsk redaktør for *Nordisk Tidsskrift* fra 2002; leder av Letterstedtska föreningens norske avdeling fra 2014.

Gjennom de snart 140 år som er gått siden *Nordisk Tidsskrift* kom ut med sitt første nummer i 1878, har tidsskriftet hatt til sammen sju norske medredaktører. Fem av dem har fungert i tjue år eller mer, og slik er det bare en redaktør på 1920-tallet som virket i tre år og nåværende redaktør, undertegnede, som har vært *Nordisk Tidsskrifts* redaktør i Norge bare siden 2002, som trekker gjennomsnittet ned. Vervet har helt klart blitt sett på som en bi-stilling av relativt liten betydning, og er da også blitt utført av travelt arbeidende universitetsprofessorer som har hatt en rekke andre viktige, tunge, til dels ærefulle, verv i tillegg. Dagens norske redaktør kan se tilbake på sine forgjengere både med ærefrykt og beundring. Noen av dem har navn som langt på vei er gått i glemmeboka, selv om de figurerte med selvfølghet i tidligere utgaver av *Norsk Biografisk Leksikon*; andre blir fremdeles husket både på grunn av faglig og administrativ innsats ved Universitetet i Oslo, og det er uhyre sjelden biografiene over dem nevner at de har vært redaktører av tidsskriftet vårt. Det samme gjelder for øvrig lederne i vår nasjonale avdeling, som ellers er langt flere enn redaktørene (13 i alt), og med et par unntak alle var professorer ved det som lenge var vårt eneste universitet.

I denne oversikten over norske redaktører har jeg bare i noen grad kunnet undersøke hva de selv har bidratt med til tidsskriftet av faktisk levert materiale ut over selve redaktøransvaret. Den første norske redaktøren bidro tydeligvis bare en eneste gang i løpet av en redaktørperiode på 23 år, mens andre redaktører har publisert mange artikler, utkast til artikler som senere kom i bokform, bokanmeldelser o.l. innenfor sitt eget fagområde. Registre over alle

årganger av *NT* finnes, både trykt og digitalt, men er ganske omfattende, i tillegg til at det kan være vanskelig å bestemme bidragsyternes nasjonale identitet i de tidligste årgangene. Det som uten videre er sikkert, er at egen faglig tilhørighet alltid og i stor grad har bestemt hvorfra redaktørene rekrutterte skribenter og bidrag. Dette har vært mer avgjørende enn at tidsskriftet skulle være for «vetenskap, kunst och industri».

Den første norske redaktør, *Cato Guldberg* (1836-1902), mente for eksempel at tidsskriftet burde kunne ta opp emner langt utenfor Norden, så fremt de kunne interessere leserne. Mange tidlige årganger har da også artikler som jeg betrakter som utenkelige i mer moderne utgaver av *NT*. Den samme Guldberg følte seg også nødsaget til å si fra til de som planla tidsskriftet og før første nummer forelå, at man ikke kunne regne med særlig mange bidrag fra norsk side. Men noe ble det alt i de første årgangene; blant annet oversikter over nye bøker som var kommet innenfor enkelte forskningsdisipliner som for eksempel zoologi (oversiktsartikler i flere av de første årgangene)! Det er tydelig at Guldberg rekrutterte skribenter blant de ypperste blant sine professorkolleger, og kjente navn som Moltke Moe, J. M. Monrad og Ingvald Undset (far til forfatteren) bidro flere ganger tidlig i *NTs* historie. Mange og solide bidrag kom ellers fra kunsthistorikeren Lorentz Dietrichson (1885, 1888, 1892, 1902) – blant annet om stavkirkene i Norge. Ellers er det forståelig om Guldberg kunne sette av lite tid til tidsskriftet. Sammen med sin svoger, kjemi-professoren Peter Waage, utviklet han «massevirkningsloven» i 1864 – en forskningsinnsats som i vår tid ville ha innbrakt Nobelpris! Han var direktør for Hovedbanen, redaktør for *Polyteknisk tidsskrift*, medlem av flere akademier og preses og visespreses ved Det Norske Videnskaps-Akademi i årene 1872-1895. Som kommandør av St.Olavs Orden, æresdoktor i Uppsala, ridder av Vasaordenen, Danneborgsordenen og Nordstjerneordenen, er han utvilsomt den mest dekorerte og premierte vitenskapsmann *Nordisk Tidsskrift* noensinne har hatt som nasjonal redaktør.

Likevel satte han langt færre spor etter seg i tidsskriftet enn etterfølgeren, *Gerhard Gran* (1856-1925); muligens fordi denne var professor i nordisk litteraturhistorie ved universitetet i Kristiania (1900-1919) og dermed virket innenfor et fagområde der formidling og publisering, også populærvitenskapelig, er mye enklere enn i naturvitenskapelige fag. I tillegg kommer selvsagt også at akkurat Gerhard Gran var minst like mye formidler som han var forsker. Allerede som lærer i Bergen på 1880-tallet holdt han en rekke foredrag som senere ble utgitt i bokform. Han var en av grunnleggerne av tidsskriftet *Samtiden* i 1890 der han selv bl.a. bidro med en artikkel om «Den yngste generation» (1894) som ga klare signaler om en nyorientering bort fra naturalismen. *Samtiden* – som fremdeles kommer ut og er ett av Norges største

allmennfaglige tidsskrifter – ble fra 1900 utgitt av Aschehoug forlag. Det var begynnelsen på et tett samarbeid mellom dette forlaget og Gran, som blant annet overtalte forleggeren til å gi ut *Edda. Nordisk tidsskrift for litteraturforskning* i 1914 – også dette tidsskriftet kommer ut den dag i dag. Han tok også initiativ til å gi ut *Norsk Biografisk Leksikon* og var medredaktør for de første bindene. Ved siden av en lærergjerning ved universitetet som det gikk store ord om, ga Gran ut en rekke forfatterbiografier om så forskjellige menn som Jean Jacques Rousseau, Henrik Ibsen, Alexander Kielland og Charles Dickens. Det er mennesket bak tekstene – forfatterpersonligheten – som er Grans fremste anliggende, og det preger alle hans litteraturhistoriske arbeider.

Det er mulig at *Nordisk Tidsskrift*, som Gran altså var norsk redaktør for fra 1902 til 1924, kom i andre eller tredje rekke blant Grans mange aktiviteter. Men det er også tenkelig at han brukte tidsskriftet til å trykke tidlige utkast eller kortere versjoner av de større arbeidene han hele tiden var i gang med. En serie artikler om store norske forfattere, Jonas Lie (1903), Henrik Ibsen (1906), J. S. C. Welhaven (1908) kan nevnes; likeså en artikkel om Rousseau som gikk i to nummer i 1910! Dessuten fikk han kollegaer og venner på litteraturens område til å bidra – Halvdan Koht skrev f.eks. om Ibsen (1908), mens forfattere som Peter Egge, Johan Bojer, Wilhelm Krag og Hans E. Kinck også ble portrettert av Einar Skavlan, Charles Kent og andre som var flittige bidragsytere i Grans redaktørtid. Det var i og for seg også Didrik Arup Seip tidlig på 1920-tallet med flere artikler om språkspørsmål – og om de mange utgavene med «Samlede verker» som da kom ut av «De fire store» (Ibsen, Bjørnson, Kielland, Lie). Seip ble *NT*'s norske redaktør fra 1928, mens Harald Schjelderup overtok ved Grans død i 1925, men hans korte tid (1925-1927) ble nærmest for en overgangsperiode å regne før Seip skulle komme til å inneha denne stillingen helt fram til og med 1959. Men først noen ord om psykologen Harald Schjelderup (1895-1974) som ble grunnleggeren av psykologien som fagstudium og som egen profesjon i Norge. I mange tiår var hans innføringsbøker i psykologi pensum ved forberedende prøver ved våre universiteter, og kom slik til å prege generasjoner av forskere og lærere av mange slag.

Det er mulig at han også kom til å sette et betydelig preg på *NT* i sin korte tid som norsk redaktør, selv om noe av det som skjedde rundt midten av 1920-tallet nok var planlagt før og nå ble realisert. Registerne viser nemlig at tidsskriftet fra 1925 har årlige artikler under tittelen «Norge i 1925» osv., rubrisert under «Historie», men helt klart det som tilsvarer dagens «Politikk og økonomi»-oversikter. I 1926 trykkes også første artikkel om «Norsk litteratur» i foregående år, noen ganger er det kalt «Norsk skjønnlitteratur,» men også dette som etter hvert blir et fast innslag for alle de nordiske land, begynner i Schjelderups tid som norsk redaktør. Selv publiserte han i 1927 en artikkel fra eget fagfelt – «Nye veie i psykologien».

Didrik Arup Seip (1884-1963) var norsk redaktør for *NT* i 32 år, og om det var tilfelle for hans forgjengere at de var travle menn med mange jern i ilden som neppe kunne avse mye tid til redaktørjobben, gjelder det i enda større grad for Seip. Han skrev engang at han syntes han hadde levd sitt liv «i springmarsj», og det er nok en treffende karakteristikk. Seip var først og fremst språkforsker, men brukte sin kunnskap og autoritet til å forme norsk språkpolitikk og det normeringsarbeidet han mente var nødvendig (Norge har likevel til likestilte skriftspråk den dag i dag). Han var rektor ved Universitetet i Oslo fra 1937 og sto fast på alle verdier og rettigheter overfor okkupasjonsmakten slik at han til slutt endte i Sachsenhausen, hvor han riktignok ble sluppet fri, men måtte bli i Tyskland resten av krigen. Deretter var det særlig norrøne studier han beskjeftiget seg med, etter at dialekter, lånord, og språket bl.a. hos Holberg, hadde vært tidlige interesser.

Seip hadde som nevnt publisert noen artikler i *NT* før han selv ble redaktør, men siden er det ikke svært mange bidrag fra hans hånd om vi tar i betraktning den lange redaktørperioden. Noe er det selvfølgelig, både av språkhistoriske og universitetspolitiske bidrag; blant annet «Fri forskning» (1937), «Språket i Norden» (1938), «Hovedlinjer i norsk forskning i vårt århundre» (1940), «Frihetsfest ved universitetet i Oslo» (1945), «Tale på festen til fedrenes minne i Akademiska Föreningen i Lund 6. april 1948». Han publiserte også en artikkel om nordisk samarbeid etter egen redaktørtid (1960).

De årlige oversiktene over politikk og økonomi og litteratur var blitt fast inventar i Seips redaktørtid, og han ser ut til å ha skaffet seg svært gode skribenter både på politikkens og litteraturens område, selv om det er litt omskiftende på det sistnevnte. Fra 1925 skriver Charles Kent artiklene om Norge frem til 1936, før Chr. A. R. Christensen overtar og fører stafettpinnen videre langt inn i neste redaktørs virketid. For litteraturoversiktene er bildet mer sammensatt. Den kjente forfatter og forlagsredaktør Sigurd Hoel skrev oversiktene for årene 1925, 1926 og 1927, før litteraturkritikeren Eugenia Kielland omtalte de to neste årene. Så ser det ut som det oppstår et tomrom, før samme Kielland tar et streiftog over årene 1935-1937 og i 1946 skriver om litteraturen under okkupasjonen. Flere år om gangen og litt tilfeldighet i disse oversiktene synes å antyde at Seip har hatt vanskeligheter med å få noen til å forplikte seg til å gjøre dette store arbeidet år etter år. Helt jevn strøm av oversikter kan man først finne når vi nærmer oss 1980-tallet.

Men det er likevel på det brede litteraturfeltet Seip bruker sitt store nettverk av lærde og skrivekyndige professorer i Oslo. Sigmund Skard skriver om «Mål og vegar i litteraturvitenskapen» (1950), Eugenia Kielland om Olav Duun (1940), mens det finnes vel et dusin artikler om Bjørnstjerne Bjørnson – blant annet fire av skolemannen Asbjørn Øverås (1935, 1947, 1958, 1959) og enda flere om Henrik Ibsen, blant annet av historikeren Halvdan Koht (1956, 1958).

Det er ellers verdt å legge merke til at tidsskriftet har mange norske artikler også i krigsårene 1940-45 mens redaktøren i virkeligheten ikke kunne utføre noen av sine plikter da han enten var i fangenskap eller utlendighet.

Paulus Svendsen (1904-1989) overtok som norsk redaktør i 1960 og fungerte også i lang tid – fram til og med 1981. Doktoravhandlingen hans fra 1941 var innenfor idéhistorie og ble utgitt som bok med tittelen *Gullalderdrøm og utviklingstro* (ny utg., 1979). Fra 1949 var han professor i europeisk litteratur ved Universitetet i Oslo, men gikk over i et professorat i idéhistorie som han innehadde fra 1960 til 1974.

Som vi har sett, var de faste oversiktsartiklene i god gjenge da Svendsen overtok som norsk redaktør. Ekspedisjonssjef Tim Greve skrev «Norge-artikkelen» fra 1967 til og med 1984, da en ny redaktør hadde overtatt igjen. På litteratursiden var det fremdeles ujevnt i mange år, for så vidt som medarbeiderne er mange og noen ganger tar flere år i slengen i stedet for å lage oversikt over året som var gått. Eiliv Eide skrev om norsk litteratur 1962-64 i 1965 og om årene 1965-67 i 1968. Så kom Odd Solumsmoen, som i likhet med Eide var litteraturkritiker (Eide ble senere universitetslektor i litteraturvitenskap), og skrev en oversikt over litteraturen i Norge 1968-70 (1971) og så om de tre siste årene fram til 1974 og om tre nye år (1974-76) i *NT* for 1977. Deretter ble bidragene til virkelige årsoversikter, som Solumsmoen skrev til og med 1986.

Ellers er det mange og vektige bidrag særlig innenfor litteraturforskning, med den klare forandring at bidragene om Bjørnson er få eller ingen, mens Ibsen stadig er gjenstand for ny behandling. Et par bidrag om Henrik Wergeland finnes, og en del yngre forfattere får omtale uten at det synes å være en klar redaksjonell linje i dette arbeidet. Det er også verdt å merke seg at en rekke artikler om teater – forestillinger, sceneanvisninger, jubileer o.l. – hører til det materiale Svendsen fikk fram.

Professor i numismatikk ved Universitetet i Oslo, *Kolbjørn Skaare* (1931-) overtok som norsk redaktør i 1982 og ble i stillingen i 20 år. Skaare var den ledende myntforsker i Norge i sin generasjon, og vant også internasjonal anerkjennelse for både forskningsmetoder og –resultater. Han ble knyttet til Myntkabinettet ved Universitetet i Oslo som assistent alt i 1954, ble konservator der i 1958, disputerte på en avhandling om mynter i vikingetiden (1976), og ble professor i 1985. Han var en tid Preses for Det Norske Videnskaps-Akademi og rekrutterte både medlemmer til norske avdeling og skribenter til *NT* blant akademiets medlemmer.

Som nevnt hadde han de viktigste faste medarbeiderne på plass fra forgjengeren – Tim Greve og Odd Solumsmoen. Men det skulle snart bli forandringer på begge områdene: Fra 1984 og så lenge Skaare var redaktør sto Helge Seip for oversiktene over politikk og økonomi, i tillegg til at Seip med sin bakgrunn både fra nordisk samarbeid, som statsråd, presidiesekretær og som

avisredaktør, skrev utallige anmeldelser av bøker om politikk, politikere og samfunn. Han bidro også med den faste spalten i *NT* om nordisk samarbeid. Seip må ha vært noe av det beste som har hendt en nasjonal redaktør; han var også leder av Norske avdeling i hele Skaares funksjonstid og bidro slik dobbelt til beste for Letterstedtska föreningen og *Nordisk Tidskrift*.

Fra 1987 skrev undertegnede årsoversikten over norsk litteratur (1986 ble dermed første året), og fortsatte med dette til det var blitt 25 oversikter – dvs. langt ut over Skaares periode som redaktør. Det å ha så faste og leveringsdyktige medarbeidere på flere områder av *NT*'s virkefelt, gjorde at Skaare langt på vei kunne samle seg om å skaffe enkeltbidrag på så mange felter som mulig uten å behøve å tenke på det som måtte og skulle på plass. Men Skaare skrev også mange bidrag fra felter han hadde stor kompetanse på, og det gjaldt både arkeologi, historie, musikk og, selvfølgelig, numismatikk (bidrag trykt i 1986, 1987, 1988, 1993, 1995, 1997).

Kolbjørn Skaare sluttet som redaktør i 2002, og undertegnede overtok rollen som *NT*'s redaktør i Norge. Denne perioden og denne redaktøren skal jeg selvfølgelig ikke si noe om, men bare antyde at samarbeidet i redaksjonen alltid har vært knirkefritt og at det også ved utfordrende år for en norsk medredaktør – 2005 og 2014 – har vist seg lettere enn man kunne forvente å skaffe gode medarbeidere og lage fine temanummer (2005:1 og 2014:2).

Med den rekken av prominente personer som har vært *NT*'s redaktører i Norge, professorer i stjerneklassen i ulike fag, noen høyt dekorerte i inn- og utland, alle med en stor vitenskapelig produksjon, er det nesten underlig at *Nordisk Tidskrift* i de fleste sammenhenger utenfor en engere krets er ukjent i Norge. På den annen side kan man kanskje si at det er utrolig at så mange travle mennesker har brukt så mye av sin tid både på tidsskriftet og den nasjonale avdeling av foreningen (den norske stiftet allerede høsten 1875). Det er stor arv å føre videre, men vi lever i en helt annen tid enn våre forgjengere, og gjør nok klokt i stadig å søke fornyelse innenfor de rammene tradisjonen har satt.

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri utger under 2015 sin hundrattioåttonde årgång, den nittioförsta i den nya serien som i samarbete med föreningarna Norden påbörjades 1925. Tidskriften vill liksom hittills framför allt ställa sina krafter i det nordiska kulturutbytet tjänst. Särskilt vill tidskriften uppmärksamma frågor och ämnen som direkt hänför sig till de nordiska ländernas gemenskap och samarbete. Enligt Letterstedtska föreningens grundstadgar sysselsätter den sig ej med politiska frågor.

Letterstedtska föreningens och Nordisk Tidskrifts hemsida: www.letterstedtska.org

Litteraturanmälningarna består av årsöversikter omfattande ett urval av böcker på skilda områden, som kan anses ha nordiskt intresse. *Krönikan om nordiskt samarbete* kommer att fortsättas. Under rubriken *För egen räkning* kommer personligt hållna inlägg om nordiska samarbetsideologiska spörsmål att publiceras.

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år. *Prenumerationspriset inom Norden för 2015 är 250 kr, lösnummerpriset är 65 kr.*

Prenumeration för 2015 sker enklast genom insättande av 250 kr på plusgirokonto nr 409195-5. Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, c/o Blidberg, SE-179 75 Skå.

Prenumeration kan även tecknas i bokhandeln.

För medlemmar av föreningarna Norden gäller dock, att dessa genom hänvändelse direkt till redaktionen kan erhålla tidskriften till nedsatt pris.

Tidskriften distribueras i samarbete med svenska Föreningen Norden, Box 1083, SE-101 39 Stockholm. Tel +46-(0)8-50611300. Äldre årgångar kan rekvireras från redaktionen.

Redaktionen:

Nordisk Tidskrift, Box 1074, SE-101 39 Stockholm.

Besöksadress c/o Föreningen Norden, Drottninggatan 30, Stockholm.

Telefon +46-(0)8-654 75 70. Telefontid fredagar 10-12.

E-post: info@letterstedtska.org.

Redaktionssekreterare: Fil.kand. Lena Wiklund.

Huvudredaktör och ansvarig utgivare:

Fil. kand. Claes Wiklund, Slåttervägen 10, SE-646 34 Gnesta.

Tel 0158-137 89 (bostaden). E-post: info@letterstedtska.org.

Dansk redaktör:

Dr. Phil. Henrik Wivel, Nordre Frihavnsgade 26, 3. tv., DK-2100 København Ø.

Tel 20 21 24 66. E-post: henrikwivel@yahoo.dk.

Finländsk redaktör:

Pol. mag. Guy Lindström, Grankullavägen 13 B26, FI-02700 Grankulla.

Tel 09-505 29 74. E-post: guyindstrom@yahoo.com.

Isländsk redaktör:

Jur. kand. Snjólaug Ólafsdóttir, Vesturbrún 36, IS-104 Reykjavík.

Tel 854 21 70. E-post: sngola@simnet.is.

Norsk redaktör:

Professor Hans H. Skei, Solbergliveien 27, NO-0671 Oslo.

Tel 97 51 84 15. E-post: h.h.skei@ilos.uio.no.